

TARİH KRİTİK

History Critique

3 Aylık Hakemli **Kitap** Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi
Quarterly Peer Reviewed Journal for Book Review and Review
Essays

Erişime açık yayın- Open access

Cilt/Vol.8

Sayı/Issue

1

Ocak/January 2022

dergipark.gov.tr/tarihkritik

e - ISSN 2149-8733

TARİH KRİTİK DERGİSİ

Journal of History Critique

Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review

Essays

Cilt/Vol. 8 • Sayı/Issue 1 • Ocak/January 2022 • e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Prof. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor
Yasemin KALENDER
Funda TEKİN
Büşra MURATOĞLU

YAYIN KURULU/Editorial Board
Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ
Dr. Abdrasul İSAKOV

REDAKTÖR/Redactor
Ömer KARABAYIR

tarihkritik@gmail.com <http://dergipark.gov.tr/tarihkritik>

23 Nisan Mah. 11 Nolu Sok. 3/2 Turkuaz Apt. B Blok No 2Şahinbey27070Gaziantep

Tarih Kritik Dergisi, tarih sahasında yılda dört kez Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında yayımlanan kitap tanıtımı ve incelemeleri dergisidir. Yazılar, derginin değı yazı sahiplerinin görüşünü yansıtır. Yazı sahipleri akademik ve hukuki olarak yazılarında sorumludur.

Journal of History Critique is quarterly published in January, April, July and October for book review and review essays on history. The writings reflect opinions of the authors, not that of the journal.

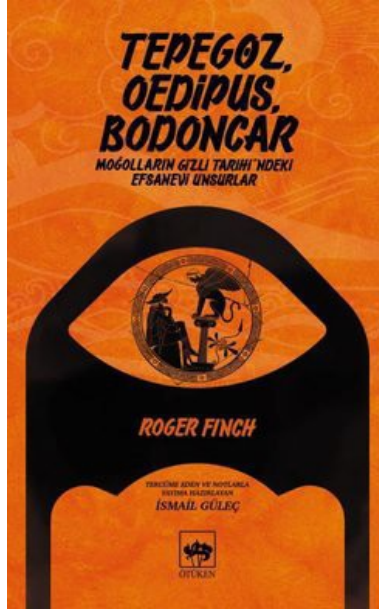
Reviewers are responsible for their reviews in regard of academic and legal matters.

İÇİNDEKİLER/Contents

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS	4
Tepegöz, Oedipus, Bodoncar: Mogolların Gizli Tarihi'indeki Efsanevi Unsurlar, Roger Finch, Çev. İsmail Güleç Fatih ERBAŞ	5
Ortaçağ İnsanları, Eileen Power, Çev. İslam Kavas Merve TUNÇER	9
Selçuklu Çağında Yaşamak Ortaçağda Türk Şehri, Tülay Metin Şevval SEVİMLİ	13
Selçuklu Sultanları, Aydın Usta Muhammed ÇORT	17
Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Vasilis Vlademiroviç Berthold, Haz. Hakkı Dursun Yıldız Ömür ORAK	20
Boğaziçi'nin Tarih Atlası, Sedat Bornovalı Talha ÖZDEMİR	23
Ahiler: Adalet, Dürüstlük ve Bereketin Temsilcisi, Haşim Şahin Sevgi YAVUZ ODUNCU	26
Basra Körfezi'nde Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri, Mehmet Korkmaz İbrahim AKKURT	29
Asya'nın Büyük İmparatorlukları: Pasifik'ten Balkanlara Damga Vuranlar, Jim Masselos, Çev. Erhan Göksu Necdet CURA	32
Türken -und Türkenbilder im 19. und 20. Jahrhundert Pädagogik, Bildungspolitik, Kulturtransfer (19. ve 20. Yüzyılda Türkler ve Türk İmgeleri. Pedagoji, Eğitim Politikası, Kültürel Aktarım), Ingrid Lohmann ve Julika Bottcher Mustafa GENCER	37
Nasuhzade Ali Paşa ve Rum İsyanı, Zekeriya Kurşun Bilal YAVAŞ	45
Gayrinizami Harp: Balkan Harbi'nde Komita, Çete, Jandarma ve Milisler (1912-1913), Ali Güneş Gülhatun ALİBAŞOĞLU	49
Bir Osmanlı Maarif Nazırının Portresi: Emrullah Efendi, E. Vildan Türkan Rumeysa TAŞCI	53
Hilal ve Haç, Çerkeş Şeyhi- Zâde Halil Hâlid Bey, Çev. Gazanfer Şahin Enes GÜNER	57

Talat Paşa: İttihatçılığın Beyni ve Soykırımın Mimarı, Hans-Lukas Kieser, Çev. Ayten Alkan Muharrem Selçuk ÜNAL	60
Birinci Dünya Savaşı, Norman Stone, Çev. Ahmet Fehmi Yıldırım Furkan Ali SEVİM	67
Rumeli’de Son Demler ve Ötesi-II, Mareşal Fevzi Çakmak, Haz. Ali Birinci ve Yusuf Turan Günaydın Melik ABAY	71
Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Anadolu ve Trakya’da Milli Mücadele (1919-1922), İbrahim Kamil Murat DERİN	78
Halife Abdülmecid Efendi: Zamanın Ruhunun Peşinde Bir Hanedan Mensubu, Lale Uçan Serra ÇOBAN	81
Türk Savunma Sanayi Tarihi: Dönemler ve Aktörler, Yasin Şehitoğlu ve Enes Kurt Emir BOSTANCI	84
KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/GUIDELINEFOR REVIEW	89

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

Tepegöz, Oedipus, Bodoncar: Moğolların Gizli Tarihi'ndeki Efsanevi Unsurlar

Roger Finch, Çev. İsmail Güleç

İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2020, 87 sayfa, ISBN: 978-605-155-872-1.

Fatih ERBAŞ*

Efsaneler ve efsanevi kahramanlar bütün dünya milletlerinin hikâyelerini, masallarını, edebiyatını, sanatını, kültürünü ve hatta tarihini derinden etkiler. Bütün dünya insanları gibi bizler de çocukluğumuzdan itibaren milletimize dair efsaneleri ve bu efsanelerin kahramanlarını işitiriz, okuruz. Özellikle teknolojinin fazla gelişmiş olmadığı, elektrik, televizyon, bilgisayar ve telefonun bu kadar yaygın olmadığı, benim neslimin de ucundan yakaladığı zamanlarda bu hikâyeler gündemimizde daha çok yer bulurdu. Şimdi ise herhâlde akademik araştırmalarda kendine daha çok yerbulmaktadır.

Efsaneler; dünyanın yaratılışından tutun bir milletin ortaya çıkışına kadar birçok konuda tabiatüstü insanlar, varlıklar ve hadiseler ile oluşur. Bu tip hikâyelerde duyduğumuz hiçbir şeye şaşırmayız.

İlginç bir şekilde, dünyanın birçok yerindeki efsaneler ve kahramanlar birbirleri ile benzerlikler taşırlar. Hatta bazılarında isimler dahi aynıdır veya sadece isimler değişir.

Bu efsanelerin tarih öncesi zamana dair olup nesilden nesile, abartıla abartıla ve milletlerin inançlarına, duygularına ve hadiselerine dair anlatılanlarına mit ve bunlardan oluşana da mitoloji denir.

Türk milletinin tarihine dair efsaneleri ihtiva eden destanları biliriz. Ergenekon Destanı ve bu destanın kahramanları çoğumuzun küçüklüğümüzde dinlediğimiz hikâyelerdendir. Bu çerçevede kimi hikâyelerde demirci kimi hikâyelerde dişi kurt olarak anlatılan Börteçine de bu efsanenin kahramanlarından. Ayrıca Dede Korkut hikâyeleri de efsanelerden oluşan değerli birer hazinedir.

Günümüz bilim adamlarının en büyük meraklarından biri hadiselerin mukayesesi yolu ile gerçeğe ulaşma

* Uluslararası Güvenlik Stratejileri Doktoru, fatiherbas@gmail.com

gayretidir. Bu güzel gayret sayesinde, meselelerin, durumların, kişilerin ve tarihî gerçek veya hikâyelerin irtibatları bir miktar da olsa ortaya çıkartılmış ve çıkartılmaktadır.

İşte, incelediğimiz *Tepegöz, Oedipus, Bodoncar (Moğolların Gizli Tarihi'ndeki Efsanevi Unsurlar)* kitabında da Cengiz Han'dan hemen sonra yazıldığı kabul edilen ve Moğollar hakkında efsanevi bir şekilde yazılmış, bilinen en eski ve teferruatlı kitap olan *Moğolların Gizli Tarihi* kitabındaki efsanevi unsurlar ele alınmış ve bu mitolojik hikâyelerin dünyanın başka yerlerindeki efsanelerle ilişkisi üzerine yorumlar yapılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, milletimizin Ergenekon efsanesi de dikkate alınmıştır.

Bu, derinlemesine çok hızlı girişten sonra şunu ifade etmeliyim ki, 87 sayfalık bu kitap, vakit ayırarak, dikkatle okunması gereken bir eserdir. Ayaküstü okunmaz, okunsa da anlaşılmaz. Kitap içindeki irtibatlar kavranamaz. Kitabı anlamak ve anlamlandırmak için üç defa okuduğumu ve sonunda da anlatılanları idrak etmek ve irtibatları gözümde canlandırabilmek maksadıyla diyagramlar çizdiğimi de ifade etmeliyim. Tabii ki, ihtiyati olarak, benim idrak noksanlığımın okumamı geciktirdiğinin de bir muhtemel gerçek olabileceğini belirtmeliyim.

Kitap, tercüme eden İsmail Güleç'in de ifade ettiği gibi Roger Finch'in "Mythical Elements in the Secret History of the Mongols" isimli makalesi üzerine bir çalışmadır.

Roger Finch müzisyen, bestekâr ve dil bilimcidir. Lisans eğitimi George Washington Üniversitesinde müzik teorisi üzerine, lisansüstü eğitimi ise Harvard Üniversitesinde dil bilimi üzerinedir. Bu süreçte Türkçe, Macarca, Çince, Arapça, Moğolca, Sanskritçe, Farsçanın bir türü ve Japonca üzerine çalışır. Öğrenmeye gayretle kalmaz, bu dillerin efsaneleri üzerine eğilir. 1977 yılında geçici bir süre ders vermek için geldiği Japonya'ya yerleşir ve 2013 yılında vefat eder.

Kitabı tercüme edip yayına hazırlayan İsmail Güleç ise *Mesnevî, Hz. Ali'nin Kan Kalesi Hikâyesi, Nasreddin Hoca Fıkralarının Tasavvufî Yorumu, Sürûrî'nin Şehzade Mustafa Medhiyesi, Hurûfilik ve Bektaşîlik, Anonim Halk Edebiyatı, Ortaçağ'da Şövalyelik, Kıbrıs'ın Manevi Atlası, Bulgaristan'ın Manevi Bekçileri, Şiir, Şair ve Peygamber'e Dair* gibi, farklı konularda kitap çalışmaları olan bir akademisyendir ve Finch'in bu eserini niçin tercüme ettiğini şu sözlerle açıklamaktadır: "...yabancı dil sınavlarına hazırlanıp dil barajını geçtikten sonra öğrendiklerimizi unutmayalım diye tercümelemeye çalışıyorduk. Bunlardan birisi de konusu dikkatimi çektiği için kalkıştığım Roger Finch'in 'Moğolların Gizli Tarihi'ndeki Mitik Unsurlar' isimli çalışması idi."

Burada bir nokta koyalım ve teknik olarak kitabı tanıtalım. Kitap, Ötüken Neşriyat tarafından İstanbul'da, 2020 yılında, göz alıcı bir dış kapakla yayımlanır. Künye sayfasından sonra yazar ve tercüme edene dair bilgi yer almaktadır. Bu, faydalı ve gerekli olmakla birlikte, yazara dair bilgiler birkaç sayfa sonra daha teferruatlı bir şekilde tekrar sunulmuş ki, bu durumda ilk kısa bilgiye yer verilmeyebilirdi.

Kitap beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm "Moğolların Gizli Tarihi'ndeki Mitik Unsurlar Üzerine" ismini taşımaktadır. Bir sayfalık bu bölümde bu konudaki mitolojik anlatımın üç temele dayandığı ifade edilmektedir: mucizevi doğum, terk edilen bebek ve vahşi çocuk. Bu üç unsuru ihtiva eden onlarca mitolojik hikâyenin doğuda ve batıda bulunduğu belirtildikten sonra bu benzerlikleri ve dolayısıyla irtibatı

sağlayan kavmin Batı'dan Doğu'ya göçtüğü ve Doğu Türkistan'a yerleştiği varsayılan Toharlar olduğu iddia edilmektedir. Toharların zaman içinde Türkler arasında eridiği de vurgulanmaktadır. İleride de aynı hususlara temas edildiği dikkate alındığında bir sayfalık bu bölümlemeye gerek olmadığı değerlendirilmektedir.

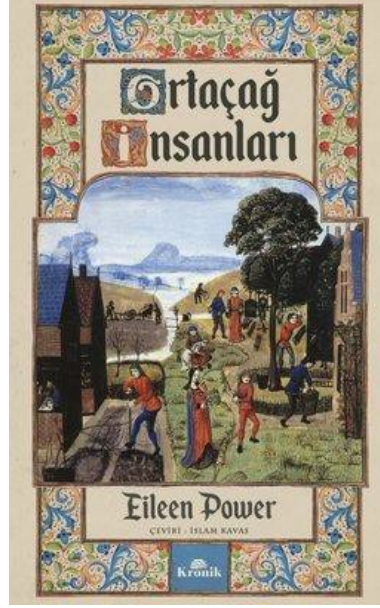
Kitabın ikinci bölümü “Moğolların Gizli Tarihi’ndeki Üç Efsanevi Konu” ismini taşımaktadır. Burada ilk olarak *Moğolların Gizli Tarihi* kitabından bahsedilerek kitabın ağırlıklı olarak Cengiz Han’ın hayatını konu aldığı için isminin “Cengiz Han’ın Hayatı” olmasının daha doğru olacağı görüşüne yer verilir. Bu kapsamda Cengiz Han’ın efsanevi atası Börteçine’ye varan soyağacı ele alınır. Daha sonra 17’nci yüzyılda yazılan *Altın Özet* kitabında ise Cengiz Han’ın soyağacının Hindistan ve Tibet krallarına dayandığı iddiasına yer verilir. Daha sonra Çin ve Türk efsanelerindeki kurt figürüne temas edilir. Bu bölümde tek gözlü Duva Sohor, mucizevi doğum ve dev motifleri içeren efsanevi hikâyelere de yer verilmektedir. Anlatılan bütün abartılı hikâyelerin temelini ise Cengiz Han ve onun soyunun yönetme hakkının tanrısal olduğu iddiasını tasdik manası taşıdığı da vurgulanır.

Buradan üçüncü bölüme geçilir ve “Altay Kavimlerinde Hayvan Ata ve Mucizevi Doğum Motifleri” ele alınır. Moğol kaynaklarından başka, Çin kaynaklarında mucizevi doğumu destekler biçimde Türklerin kökenini “hayvan ata” motifi ile ilişkilendiren hikâyelere yer verilir. Ayrıca Kore efsanelerinde de yer alan benzer hikâyeler vurgulanan hususlardandır. Bu bölümde özellikle “terk edilen çocuk” teması üzerinde durulmaktadır. Bu noktada ele alınan bir diğer kavram da “sürgün”dür. Devam eden sayfalarda da terk edilen bebeğe dair, onun vahşiliğini de içeren örneklere yer verilir. Türk, Çin, Moğol ve Kore kaynaklarındaki terk edilme hikâyelerindeki farklılıklar, yine bu bölümde okunabilir. Yine bu bölümde Zeus üzerinden mucizevi doğum, Oedipus efsanesi üzerinden bebeğin terk edilmesi ve Romulus ve Romus üzerinden de vahşi çocuk temaları anlatılır.

Dördüncü bölümün adı “Gizli Tarih’te Polyphemos Figürü”dür. Bu bölümde, dev olup olmadığı belli olmayan Polyphemos figürü ve bu hikâyenin neredeyse tamamını içeren Dede Korkut hikâyelerindeki Tepegöz figürü dikkatlere sunulmaktadır. İki hikâyenin mukayesesi yapılır. Benzerlikler ve farklılıklar ortaya konur. Sonra bunlarla benzerlik taşıyan bir Kore efsanesi, Kafkaslardan bir Oset efsanesi, sonra bunun Ermeni versiyonu ve en son olarak bir İrlanda efsanesine temas edilir.

Kitabın son bölümü “Gizli Tarih’teki Efsanevi Unsurların Olası Kaynakları” ismini taşımaktadır. Yazar, bütün bu hikâyelerin benzerliklerinin nedenini anlamaya çalışırken Çağatay Devleti’nin yapısında bir anlam bulur. Bu devlette Şamanist, Budist, Nasturi, Hristiyan ve Müslümanların birlikte yaşadığını hikâyelerin benzerliklerine bir gerekçe olarak sunmaktadır. Tüccarların, devletlerde yaşayan değişik dinlerden insanların bu hikâyeler üzerindeki etkisinden bahseder. Kavimler arasındaki savaşların da, bir yönü ile toplumlar arası irtibata zemin hazırladığı için hikâyelere kaynak oluşturma bakımından önemine değinir. Bu noktada dinî metinlerin ve hikâyelerin benzerlikleri de dikkate sunulur. Sona doğru İrlanda’dan Çin’e kadar bazı benzer efsanelere yer verildikten sonra başlangıçta olduğu gibi sonuçta da bu benzerliklerde Batı’dan Doğu’ya göç ettiği öne sürülen Toharların büyük etkisi olduğu üzerinde durulur.

Kitap, dipnotlar ve kaynaklar açısından zengin bir çalışmadır. Bu kısa ama hacimli kitabın bütün efsane ve benzerlikleri çözmesi beklenmez ancak konu üzerine çalışacaklara iyi bir kapı açtığı söylenebilir. Kitabın bölümlene mantığı gözden geçirilebilir. Belki başlangıçta temel efsanevi karakterlerin tanıtılacağı bir kısa bölüm kitabın okunmasını kolaylaştırabilir. Ayrıca bu efsanelerin geçtiği bölgeleri gösterir bir harita veya haritalar yine anlamayı ve irtibat kurmayı kolaylaştırabilir.

Ortaçağ İnsanları

Eileen Power, Çev. İslam Kavas

İstanbul, Kronik Kitap, 2019, 256 sayfa, ISBN: 978-605-7635-34-1.

Merve TUNÇER*

İngiliz Eileen Power, iktisat ve Orta Çağ tarihçisidir. İngiltere’de lise ve üniversitelerde çeşitli mevkilerde yer almıştır. Sosyal alanda ve iktisat tarihi alanında gösterdiği gayretleri sonucu LSE’nin İktisat Tarihi Bölümünün başkanlığını yapan ikinci kadın olmuştur. *Ortaçağ İnsanları* kitabı yedi bölümden oluşmaktadır. Kitabın ara kısmında konu ile ilgili resimler eklenerek, kafamızda olayların canlanması sağlanmıştır. Dili oldukça açık olan eser, her yaş aralığındaki ilgililerinin roman tadında okuyabileceği bir eserdir.

Yazarımızın çok samimi bir anlatımla eserini kaleme aldığını düşünüyorum. Eserin, âdeta bir roman gibi betimlenmesi sağlanmıştır. Okuyucuya, o dönemde yaşayan halkın arasında yaşıyormuş gibi hissettirilmiştir. Genel olarak yazarımız, bizlere savaşları; tarihi değiştiren önemli olaylardan ziyade Orta Çağ’ın sıradan insanlarını, çiftçisini, başrahibeyi, Parisli bir ev hanımını, seyyahını, tacirini ve kumaşçısını anlatmıştır. O dönemde yaşamış halkın neler düşündüğü, bir günlerinin nasıl geçtiği, insanların ailesine bakmak için nasıl çalıştığı gibi sorulara cevaplar vermektedir.

Yazarımız, eserinin ilk bölümünde Roma’nın çöküşünden konuya giriş yapmıştır. Yazarımızın görüşüyle Roma’nın çöküşü Orta Çağ’ın düzenini kurmuştur. Roma’nın çöküşünden, nedenlerinden, nasıl bu noktaya geldiğinin detaylarından ziyade Roma’nın düşüşünü izlemenin halk arasında nasıl karşılandığı ve halkın neler hissettiği anlatılmaktadır. Roma medeniyeti bir akıl medeniyetidir. Üniversiteleri, yazarları, mimarları ve kendini geliştirmiş profesörleri barındırmaktadır. Yazarımız anlattığı bu kısımda

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul.

Roma'nın bir medeniyetin nasıl son hâline geldiğini öğrenmemiz ve akıllarda kalan bazı sorularımızı cevaplamamız için Galya eyaletinde yaşamış yazarların hayatlarını, kültürünü âdeta bir roman kurgusu gibi betimleyerek ifade etmiştir. Kısa kısa bu yazarlardan bahsedelim.

II. Ausonius otuz yıllık bir hitabet profesörüdür. Galya yeşillikleriyle, çayırlarıyla, insanlarıyla huzurlu, mutlu, tam bir taşra hayatının içindedir. Germenler geldiğinde 50 yaşındadır. Barbarlara karşı yapılan birkaç sefere denk gelmiştir. III. Sidonius Apollinaris, Clermont Psikoposudur. Onun zamanında Avrupa'ya karanlık çökmeye başlamıştır. Galya'nın kalıntılarının da yıkıldığına şahit olmuştur. Yazarımız, Sidonius'un 460-470 tarih aralığında yazmış olduğu mektuplarından bahsetmiştir. Üçüncü ve en son olarak; Fortunatus ve Tours'lu Gregory İtalya'ya gelmiş ve Galya ziyaretinin ardından burayı bir daha hiç terk etmemiştir. Yazar, bizlere Roma'da çöküş zamanları boyunca yaşamış insanların hayatlarından bir parça göstermiştir.

Yazar, tarihe isimlerini yazdırmış kişilerden ziyade halkı oluşturan, ailesini geçindirmeye çalışmak için sabah erkenden işlerinin yolunu tutan, evlerinde ailesi için yemek pişirip temizleyen sıradan insanların üzerinde durmuş, onları günümüze taşıyarak bizlere tanıtmaya çalışmış ve o yüzyıllarda sıradan bir halkın, insanların neler yaptıklarını öğrenmemizi, görmemizi istemiştir.

Yazarımız ikinci bölümde, bize çiftçi Bodo'yu tanıtmakta, onun hayatından bir günü bizimle paylaşmaktadır. Çiftçi Bodo sabah erkenden kalkar ve geç kalmadan keşişin çiftliğinde toprak sürmeye gider. Bodo'nun, Ermentrude isimli eşinin günü de tıpkı Bodo gibi meşgul geçmektedir. Yazar, ailenin ve aslında tüm köylülerin biraz batıl inançlı olduğunu belirtmiştir. Başrahibin, çiftçi köylerinde hastalanan ineklere ve çocuklara okuyup üfleyip, düzelmeleri için birtakım büyülü sözlerinden bahsetmiştir. Yazarımız, Bodo ailesinin ve tüm köyün tatillerinden, tatil zamanlarındaki dans ve eğlencelerinden, bayramlık elbiselerinden, panayırlardan bahsetmektedir.

Yazarımız, üçüncü bölümün ilk kısmında bizleri 1268 yılına seyahate çıkarır ve Venedik şehrini bizlere tanıtır. Buranın Orta Çağ ticaretinde büyük bir geçiş yolu ve Doğu-Batı arasında uzanan bir Akdeniz Limanı olduğundan bahseder. Venedik için dünyanın en güzel şehri tabirini kullanır.

Bu dönemde zihni zehir gibi çalışan, her söyleneni aklına çivi gibi çakan, istikrarlı, on dört yaşında büyük gayeleri olan bir çocuğun çıktığından bahseder ve bu çocuk, bu bölümde bahsettiği Marco Polo'dur. Marco Polo'nun duymayı en çok istediği hikâyeler Tatarlardan bahsedilen hikâyelerdir. Yazarımız, burada Tatarların Doğu'daki ve Batı'daki en zirve güç olduğundan bahseder. Tatarların birçok yere hükmetmesinden ve yayılmacılıklarından da söz eder. Marco Polo'nun Tatarlara olan merakından, onları soruşturduğundan ve bunun asıl sebebinden de bahseder. 16-17 yaşlarında amcası ve babasıyla Doğu'ya gitmeye karar veren Marco'nun, eserinde Gobi Çölü'nde geçirdikleri otuz günlük deneyimlerini ve çölün korkunçluğunu canlı tasvirleriyle kaleme aldığını ifade eder. Yazarımız bu yolculuk hikâyelerini Marco'nun yazdığı kitabından ayrıntılarıyla okuyabileceğimizi belirtmiştir. Ona göre, Marco Polo bize eserinde anlattıklarından daha fazla şey görmüştür. Yazarımız Eileen, Marco Polo'nun başarılarını fazlasıyla abartarak vurgulamanın doğru olduğunu düşünür. Çünkü Marco, 20. yüzyıla kadar başka

kimsenin ayak basmadığı yerleri dolaşmıştır.

Yazarımız dördüncü kısımda, Geoffrey Chaucer'in tasvir ettiği, çeşitli şekilde yorumlanmış portresinden bahseder. Yazarımızın değindiği bir nokta; tarihçiler, tarihi yapan şeylerin krallardan, savaşıardan, meclis ve jüri sisteminden ibaret olduklarını düşünürlerdi. Ancak daha sonra piskoposluk arşivlerine bakmayı akıl ettiklerini, orada deyim yerindeyse büyük bir bilgi madeni bulduklarını ifade eder. Yüzlerce yıl önce ölmüş insanların bilgilerine dair her şeye, kelimenin tam anlamıyla her şeye ulaştıklarını belirtir. Kitabın dördüncü kısmının ana başlığı olan "Başrahibe'nin Kaydı"nın da aradıkları bu bilgi madeninde bulmuşlardır. Yazar, madamın hayatından bizlere bilgiler sunmuştur. Onun oldukça küçük bir yaşta manastıra geldiğini ifade eder. Neşeli bir mizacı olduğunu ve 15 yaşında rahibe örtüsünü giydiğini belirtir. Madamı tasvir eden, tüm gerçekliğiyle ortaya koyan, İngiliz edebiyatının en harika gözlemcilerinden biri olan Chaucer'dir.

Yazarımız beşinci bölümde, Isomachus'un yazdığı *Menagier de Paris* adlı kitaptan bahseder. Türkçesi "Parisli Hane Reisi" olarak söylenebilir. Isomachus bu kitabı 1392-1394 yılları arasında genç eşinin eğitimi için yazmıştır. Yazarımız, zengin, eğitilmiş, tecrübeli ve entelektüel bir kişiliğe sahip ve kitabı yazdığı sıralarda oldukça yaşlı olduğunu, altmışını aştığını söyleyen bu şahsiyetin kitabı yazma amacı ve içeriğinden bahsetmiştir. Onun kitabında bir kocanın değil de babanın sevgisini, sevecenliğini hissedeceğimizi ifade eder. Kitap, eşinin baş başayken onu uyarması ve düzeltilmesini rica etmesinden, bu ricayı unutmadan eşine nasıl davranması gerektiğini anlatan küçük bir kitaptır. Kitabın muhtevası üç bölüm ve başlıca on dokuz makaleden oluşur ve çok kapsamlıdır. Yazarımıza göre, kitap tarihçiler tarafından göz ardı edilmişse de bilinmeyi hak eden bir eserdir. Çünkü Orta Çağ ev kadınının resmini bize tüm açıklığıyla göstermektedir.

Yazarımız Eileen, bu kısımda Lordlar Kamarası'nın ağustos toplantısını dikkatle izleyen bir ziyaretçinin başkanın üzerine oturduğu cüsseli bir yün çuvalına duyduğu merakı bizlere anlatmaya başlar. Yün, Avrupa'nın bütün kumaşçılarının peşinde koştuğu bir ham maddedir. Yazarımız, VIII. Henry ve Elizabeth dönemlerindeki resimleri incelersek yün çuvalarını görebileceğimizi ifade eder. İngiltere arşivlerinin baştan aşağı tacirlerin zenginliklerine ve yurtseverliklerine şahitlik eden, korunan vasiyetlerle dolu olduğunu belirtir.

Bölümün ana karakteri olan Thomas Betson'a gelecek olursak yazarımızın dikkatimizi çekmesini istediği bir konu Stonarların mektupları ile Merchant of the Stampale ailesi tarafından korunan Cely evrakıdır. Evraklar 1475-1488 yıllarını kapsamaktadır. Burada Thomas Betson'u tanımamız için Sir William ile ortaklığı bulunan Betson ile ilgili birçok mektup içerdiğini ve Cely evrakı yardımıyla Betson'u yakından tanımamızı sağladığını ifade etmiştir. Yazarımızın ifadesine göre, bunu hak ettiğini çünkü 15. yüzyılda mektupları bize ulaşan en tatlı insanlardan biri olduğunu belirtir. Aralara Sir William'ın mektuplarından parça parça eklemeler yapar. Sir William'ın üvey kızı Katherine Riche ile nişanlı olan Thomas'ın Katherine ve ailesiyle olan mektuplaşmalarından da parça parça eklemeler yapmıştır.

Yazar kitabın yedinci ve son bölümünde, bir Essex kumaşçısı olan Thomas Paycocke'u anlatmaya

başlamadan önce muazzam kumaş ticaretinin İngiltere'nin hayatı üzerinde derin ve mimari, edebî ve sosyal izler bıraktığını ifade eder. 14. yüzyılda İngiliz kumaşçıların iyi kumaş imalatında çoktan Hollanda'dakilere rakip olmaya başladığını belirtir. Yazarımızın kumaşçıların servet ve önemlerinin hızla büyüdüğünü, orta sınıfın omurgasını oluşturduklarını söylediği bu şahsiyetlerden biri de konusunun ana karakteri olan ihtiyar Thomas Paycocke'tur. Kendisi ve kardeşi kumaş imalatını takip etmiş ve yerleşmiş oldukları Coggeshall'da izler bırakmışlardır. Yazarımız Thomas Paycocke'u tanımamız için bize yardım ederek, bizzat kendisi tarafından yazılan vasiyetlerin olduğunu belirtir ve ardından sosyal tarihçilerin gerektiğinden az kullandıklarını ifade eder. Bu dönemde her çeşit vasiyet türü olduğundan bunların çeşitliliğinden bahseder. Örneğin; rahiplerin, papazların, avukatların, esnafların, orta sınıftan insanların vasiyetleri vardır. İnsanların vasiyetleri onların gündelik hayatı hakkında bize detaylı bilgiler vermektedir. Geçmişte, bizden önceki insanların o dönemin şartları doğrultusunda nasıl yaşadıklarını, neler yaptıklarını, ne işlerle uğraştıklarını zaman zaman merak ederiz. Bu kitap, sorularımızı bir nebze cevaplıyor ve bunu yaparken de biz okuyucularını zorlayacak, sıkıcı bir dil kullanmıyor. Çeviri eser olsa da vermesi gereken duyguyu veriyor. Yazarımız, bizi okumamız için âdeta itiyor, motive ediyor, bunu da samimi bir anlatımla yapıyor. Bir Orta Çağ insanının gününü, yaşamını anlatırken araya saf bilgiler ekliyor ancak bu, biz okuyucuları rahatsız etmeden, aynı motivasyonla okumamıza devam etmemizi sağlıyor. Yazar, tarihin önemli ve ünlü kişilerini tekrar tekrar yazmak yerine o dönemin sıradan insanların hatırlanmasına izin veriyor.

İnsanlar, o günlerde yaşamlarını sürdürürken belki de kimsenin onlardan bahsetmeyeceğini düşünüyor olabilirdi ama bu tür eserler, yazımı devam ettiği sürece günümüz insanının kendi içinde yaşadığı coğrafyayı, geçmişini tanımlarını sağlayabilir. Tıpkı günümüz insanıninki gibi sıradan yaşamlarını, bayramlarda ailece toplanıp, yiyip içip eğlendiklerini, geçinmek için sabah erkenden kalkıp işe gitmelerini okumanın ve öğrenmenin bizlere faydalı olacağını düşünüyorum.

Selçuklu Çağında Yaşamak Ortaçağda Türk Şehri

Tülay Metin

İstanbul, Kronik Kitap, 2020, 192 sayfa, ISBN: 978-605-7635-77-8.

Şevval SEVİMLİ*

Eserin yazarı Tülay Metin, Ege Üniversitesi Tarih Bölümünden mezun olmuş ve aynı üniversitede Ortaçağ Tarihi Ana Bilim Dalında yüksek lisans eğitimini almıştır. Selçuklu ve Beylikler tarihi, Orta Çağ'da sosyal, kültürel ve iktisadi hayat ve şehir tarihi üzerine çalışmalar yapmaktadır. Şu anda aktif olarak Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Tarih Bölümünde görev yapmaktadır.

Kitaba baktığımızda 11 başlık ve bu başlıkların alt başlıklarından oluştuğunu görmekteyiz. Kitapta yer alan "Ekler" kısmında ise konu ile ilgili çeşitli görsellere yer verilmiştir. Eser Orta Çağ'da Selçuklu şehirlerinin oluşumunu, idaresini ve halkın bu şehirlerde yaşayış tarzını ele almıştır. Orta Çağ Avrupa şehirleri ve İslam şehirleri ile benzerliklerini ve farklılıkları ele alınmıştır. Ayrıca Horasan gibi Türk bölgelerinin yanında çoğunluk olarak Anadolu'da kurulmuş olan ya da kendilerinden önce orada var olan ve alınmış şehirlerin imar faaliyetlerine yer verilmiştir.

Selçuklu Devleti hem Türk-İslam tarihi hem de dünya tarihi için oldukça önemli bir yere sahiptir. Selçuklu, Türklerin ve aynı zamanda da İslamiyet'in bayraktarlığını üslenmişti. Hâkim oldukları bölgelerin siyasi, kültürel, iktisadi alanlarına önemli katkılarda bulunduğu kitapta yer verilmiştir. Ayrıca belirtebiliriz ki bahsedilen dönemde Avrupa karışık ve kendi aralarında mücadele ederken İslamiyet ve Türkler ki özellikle de Selçuklu Devleti yüksek bir medeniyete sahipti. Türk-İslam medeniyetinin oluştuğu dönemlerdir. Zaten birazdan belirteceğimiz gibi Selçuklu şehirlerinin Türk kültürü ve İslamiyet'e uygun şekillendiği görülmektedir. Bu durum kitapta da Selçuklu Devleti'nin Türk-

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, seval.sevimli@hotmail.com

İslam medeniyetine en büyük katkısının şehirleşme ve imar faaliyetleri olduğu şeklinde yer alır.

Kitapta şehirlerle ilgili çalışmaların azlığından ve bu alandaki ilk ve önemli çalışmalardan bahsedilmiş, katkı sağlayan isimlere yer verilmiştir. Kitapta da belirtildiği üzere günümüze doğru gelindikçe bu alandaki çalışmaların arttığı görülmektedir. Bunun ülkemizdeki tarihçiliğin daha çok siyasi tarihle ilgilenmesinden kaynakladığını söyleyebiliriz. Bu alanla ilgili çalışmalar yapılırken kullanılacak kaynaklardan da bahsedilmiştir.

Selçuklu şehirleşmesi başlıklarda da olduğu gibi iskân, savunma unsurları, sosyal hayatın sürdürüldüğü mekânlar, idari teşkilat, şehri oluşturan halklar, dinî ve ilmî yapılar, ekonomik yapı, şehirlere verilen unvanlar ve seyyahların anlatıları şeklinde ele alınmıştır. Bu başlıklardan da anlaşıldığı gibi eserin temel amacı, Selçuklu şehirlerini bir bütün hâlinde incelemektir. Bir şehir oluşumu için hangi yapıların, teşkilatın gerekli olduğu gibi konuların Selçuklu şehirleri üzerinden ele alındığını görmekteyiz.

Kitapta, Selçuklu Devleti'nin imar ve şehircilik faaliyetlerine büyük önem verdiğini görmekteyiz. İslamiyet'in de etkisiyle şehirler cami, mescit gibi ibadethanelerin etrafında şekillenmekteydi. Şehirler çeşitli alanlar için de merkez konumundaydı. Buralar sadece yaşamı idame ettirmek için var olmazdı, aynı zamanda ticaret, ilim, iktisat, kültür gibi alanların da merkezleriydi. Özellikle ilim alanında büyük ve öncü çalışmalar yapılmaktaydı Selçuklu şehirlerinde. Ayrıca bazı şehirler konumları itibarıyla da öne çıkmakta idi. Kitapta aynı zamanda bazı şehirlerin coğrafi konumları, stratejik özellikleri sayesinde kendilerine has unvanlar aldıkları da detaylı bir şekilde ve çeşitli örnekleriyle yer almaktadır.

Kitaptaki bölümlerin ikincisi Anadolu'da Türk şehirlerinin oluşumlarını ele almaktadır. Çağrı Bey'in Anadolu'ya düzenlediği seferlerle Türklerin burada etkili olmaya başladığı görülüyor. 1071 Malazgirt Zaferi ile ise Türklerin bu bölgeye yerleşmeleri ve Anadolu'nun Türk yurdu hâline gelmesi hızlanmıştır. Kitapta da belirtildiği gibi Anadolu'da kalıcı olabilmek için iskân ve imar faaliyetlerinin başlatıldığı görülmektedir. Ayrıca bu bölgelere, yine kalıcı olabilmek için Türk görevlilerin yerleştirildiği bilgisi de kitapta yer almaktadır. Türklerin Anadolu'da şehir hayatına geçişlerinin birkaç farklı şekilde olduğunu görüyoruz. Bunlardan bir tanesinin Bizans'tan kalma şehirlerin imarı gerçekleştirilerek buralara yerleşme şeklinde olduğunu görüyoruz. Bu şehirlere Türkler yerleştikten sonra az çok değişiklikler, eklemeler yapıldığı, kitapta belirtilmektedir. Bizans zamanında geri kalmış şehirlerin Selçuklu döneminde canlandırılmaya çalışıldığına da yer verilmiştir.

Bir diğer şehirleşme ise Anadolu'ya gelen şehirli Türklerin önceki coğrafyalarındaki gelenekleriyle burada da meydana gelen şehirlerdi. Anadolu'da kendilerine özgü şehirler meydana getirdiler. Bu yeni yerleşimler tamamen Türk özelliklerini ve geleneklerini taşımakta idi. Bu durum şehir isimlerinde de değişikliklere yol açmıştır. Türklere ait şehirler kurma çalışmalarının I. Mesud döneminde başlatıldığı da belirtilmektedir. Kitapta, Selçuklu şehirlerini Orta Çağ Avrupa şehirlerinden ayıran en temel özelliğin müesseseler olduğu belirtiliyor.

Şehirlerde huzur ve güvenlik en önemli husustur. Bu nedenle şehir yapılarını dıştan merkeze doğru incelerken karşımıza çıkan ilk yapı *surlar* oluyor. Bu noktada da Orta Çağ Avrupa şehirleriyle benzerlik

göstermektedir. Şehirler güvenlik açısından surlarla çevrilidir. Aynı zamanda surlar şehirlerin de sınırlarını belirlemektedir. Şehirlerin etrafının surlarla çevrili olması sur içi ve dışı oluşumlara da neden olmuştur. Yerleşim sur dışına taşıkça cami, mescit gibi dinî ve kurumsal yapıların da yavaş yavaş surların dışarısında da yapılmasına neden olmuştur. Ayrıca sur dışında oluşan yeni yerleşimlerden dolayı da yerleşim alanlarının tekrar surlarla çevrildiği görülmektedir. Şehirlerin diğer bir güvenlik unsuru ise *kaleler*dir. Kaleler stratejik yerlerde güvenliği sağlamak ve askerlerin barınması için yapılan yapılardır. Bu kale yapılarının oluşturduğu çeşitli yapılanmalar kitapta yer almaktadır. Kitapta yer alan bir diğer güvenlik unsuru ise *hendekler*dir. Güvenliğin daha da arttırılması adına surların etrafına geniş ve derin hendekler kazılıyordu. Bu sistem Orta Çağ Avrupa şehirlerinde kullanılan bir sistemdir. Ayrıca bu hendeklerin yağmur zamanında şehirleri sellerden koruduğu da belirtiliyor.

Şehirlerin en temel bölümü mahallelerdi. Mahalleleri dinî ve kültürel durumlar şekillendiriyordu. En dikkat çeken ve kitapta da yer verilen durum ise Türk ve gayrimüslimlerin mahallelerinin birbirlerinden ayrı olmasıdır. *Türk mahallelerinde*, mahalleler cami, mescit, medrese ve zaviye gibi yapıların etrafında şekillenmekteydi. Bu mahalleler İslami mahalle yapısına uygun olarak kurulu idi. *Gayrimüslim mahallelerine* bakıldığında, onların da mahallelerinin ibadethanelerinin etrafında şekil aldığı görülmektedir. Ayrıca kitapta, Müslüman ve gayrimüslim mahallelerini birbirinden ayırmak için mahallelerin arasına surlar yapıldığı bilgisi de yer almaktadır. Bu kadar keskin ayrımlara rağmen, ticaretin yoğun olduğu mahallelerde Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadıkları da belirtilmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki kitapta Selçukluların “*baskıcı ve hoşgörü tanımaz Bizans’a karşı, halka daha saygılı ve hoşgörülü yaklaştığı ve koruyup kolladığı*” belirtiliyor.

Şehirlerin bir diğer önemli unsuru olan *meşdanlar* ise çeşitli sosyal ve askerî faaliyetlerin, dinî ve idari törenlerin ve eğlencelerin gerçekleştiği bir alandı.

Eğitim alanına bakıldığında her şeyden önce söylememiz gerekir ki Selçuklu Devleti’nin en öne çıktığı alanlardan biridir eğitim. Devlet eğitime büyük önem vermiştir. Bu önemi şehirleşme sırasında da görmek mümkündür. Kitapta da belirtildiği üzere XII. yüzyıldan itibaren Anadolu’nun hemen hemen bütün şehirlerinde mektep bulunmaktaydı. Selçuklularda eğitim tüm toplumu ilgilendiren bir mesele olup temel eğitime önem verilmiştir. Ayrıca ulemanın şehirde önemli bir yere sahip olduğu da belirtilmektedir.

Selçuklu şehirlerinin idari teşkilatı hakkında detaylıca bilgi verilmektedir. Şehirlerdeki önceliğin idari teşkilatın kurulması olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bu idari yapının en yüksek görevlisi *sübaş* idi. Sübaş şehirdeki hem askerî hem de idari işlerden sorumlu idi.

Anadolu’nun Türkleşmesi için buraya gelenler, sadece göçebe kesimler değildi. Aynı zamanda köylü ve şehirli kesimler de Anadolu’ya gelerek yerleşmiştir. Kitapta anlatıldığı ve zaten olması gerektiği gibi köylüler tarımın ve hayvancılığın daha mümkün olduğu kasaba ve kırsal kesimlerde yaşarken, şehirlerde yaşayanlar en öncelikli olarak ticaretle uğraşmaktaydı. Sonuçta, nerede ve hangi ülkede olursa olsun genel manada şehirler ticaretin merkezidir.

Kitap tüm bu bilgileri ve daha fazlasını detaylıca ele almaktadır. Dinî hayat, ekonomik hayat gibi konuları

da çeşitli başlıklarla ele almaktadır.

Son olarak kitabın hem Selçuklu şehir tarihi hem de genel manada Türk-İslam şehir tarihi alanları için önemli bir eser olduğunu belirtmeliyiz. Özellikle ülkemizde çok fazla siyasi tarih çalışmaları yapılmaktayken bu eser dikkat çekicidir. İlerleyen zamanlardaki çalışmalar için yol gösterici bir kaynak niteliğindedir. Aynı zamanda ele alınan zamandaki Avrupa şehirleriyle kıyaslanması, benzerlik ve farklılıkların belirtilmesi Avrupa şehirleri hakkında da bilgi sahibi olmamıza vesile olmaktadır. Bunların yanında ufak bir eleştiri olarak, bazı cümlelerin kitap içerisinde birden fazla kez tekrar ettiğini söyleyebiliriz. Bazı yerlerde “Bu cümleyi az önce okumuştum,” diyebiliyorsunuz. Ama eserin geneline bakıldığında, gerçekten iyi bir eser olduğunu da söylemeliyiz.

Selçuklu Sultanları

Aydın Usta

İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2019, 271 sayfa, ISBN:978-605-7800-13-8.

Muhammed ÇORT*

Kitabın muhteviyatı hakkında bilgi vermeden önce yazarın eğitim hayatı hakkında bilgi verecek olursak, Aydın Usta 1992 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesinde Tarih Bölümünü kazandı ve 1996 yılında mezun oldu. Yine aynı yıl, aynı üniversitede Ortaçağ Tarihi alanında yüksek lisans eğitimine başladı. Daha sonra yine aynı üniversitede araştırma görevlisi olarak göreve başladı.

Kitap üç ana bölümden oluşmaktadır ve ayrıca bu bölümlerin içerisinde, özellikle Türkiye Selçuklu bölümünün içerisinde, anılan dönemde siyasi hayatını sürdürmüş ve Anadolu tarihi için önemli bir yeri olan “Melikler” hakkında bilgiler verilmiştir. *Selçuklu Sultanları* isimli bu eser başta Büyük Selçuklu olmak üzere Türkiye Selçuklu, Irak Selçuklu ve Suriye Selçuklu devletlerinin liderleri hakkında, bizlere özet bilgiler sunmaktadır.

Selçuklu dönemiyle ilgili yapılan çalışmalar son dönemlerde ciddi bir şekilde artış göstermiştir. Bu da insanların Selçuklu'ya olan ilgisini arttırmaktadır. Günümüzde televizyon dizileri dahi hazırlanmaktadır. Araştırmaların sayısı arttıkça Selçuklular hakkında yeni bilgiler ortaya konmak istenmektedir. Bu kitabı diğer kitaplardan ayıran en önemli özellikse yeni bir bilgi ortaya koymaya çalışması değil, okuyuculara kısa kısa, özet bilgiler vermesidir. Lakin diğer bir açıdan bakacak olursak, Selçuklu dönemine ait, okuyuculara direkt bilgi sağlayan bir kaynak yok ve bu yüzden yazar, bu kitabı direkt bilgi sağlama amacıyla da yazmış olabilir. Ayrıca yazarın yukarıda söylediğimiz gibi, amacı yeni bir bilgi ortaya

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, muhammedcort60@gmail.com

koymak değildir; kendisi bu durumu kitabın ön sözünde de şu sözlerle belirtmiştir: “*Selçuklular hakkında yeni bir şey ortaya koymaktan ziyade fülleri bir bütün hâlinde ve en temel şekilde okuyucuya aktarmaktadır.*” Bu yüzden kitapta sultanlar hakkında genel olarak basit bilgiler (doğum, ölüm, kişilik vs.) verilmiştir. Kitap; olaylar, şahsiyetler, hükümdarlar ve hükümdarlar ile aynı dönemde yaşayan diğer devlet liderlere dair, okuyucuya o dönem hakkında genel bilgiler vermektedir. Ayrıca eserin dili oldukça sade olduğu için sadece akademik çevreye değil, genel olarak topluma hitap ettiğinden eserin anlaşılması oldukça kolaydır. Eserin anlaşılmasını kolaylaştıran etkenlerden biri de görsel malzemenin fazlasıyla kullanılmasıdır. Hatta kullanılan görseller direkt konu ile alakalı olduğundan görsel hafızaya sahip olan bir okuyucu bu bilgileri kolay kolay unutmaz.

Eserin içeriğine biraz daha değinecek olursak, sultanları kronolojik olarak incelediğini söyleyebiliriz. İlk olarak Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Sultan Muhammed Tuğrul Bey'den başlanarak Irak Selçuklu, Türkiye Selçuklu, Kirman Selçuklu, Suriye-Filistin Selçuklu, Halep Melikliği, Dımaşk Melikliği hükümdarları sırasıyla anlatılmaktadır. Lakin burada eleştiri olarak söyleyebileceğimiz bir husus vardır. Büyük Selçuklu, Tuğrul Bey'den değil de Selçuk Bey'den itibaren incelenebilirdi, çünkü her ne kadar devletin kurucusu olmasa da Selçuklular için oldukça önemli bir isim hatta rahatlıkla görüldüğü gibi devlete ismini veren kişidir.

Eser içerisinde bazı hükümdarlar ön plana çıkmaktadır. Bunlar; Alp Arslan, Melikşah, Muhammed Tapar, Süleymanşah, Kılıç Arslan, Alâeddin Keykubad gibi isimlerdir. Açıkçası bu isimlerin ön plana çıkması bir okuyucu olarak beni yeterince tatmin etti lakin kitabı okurken bir akademisyen gibi değil, daha çok genel kültürünü arttırmak isteyen bir kişi olarak okudum ve bu bağlamda böyle önemli şahsiyetlerin kişiliklerini, önemli olaylarını rahatlıkla anladım. Ayrıca Çağrı Bey, İbrahim Yinal, Nizamülmülk, Ömer Hayyam, Hasan Sabbah, Çaka Bey, Selahaddin Eyyubi, Artuk Bey, Terken Hatun, İmameddin Zengi gibi isimlerden bahsedilmesinden dolayı eser okuyucuya sadece iktidar bazlı değil, çevredeki diğer isimlerle de yorumlama imkânı vermektedir. Her sultanın siyasi olaylarından cümleler hâlinde, kronolojik sıraya göre bahsedilmektedir.

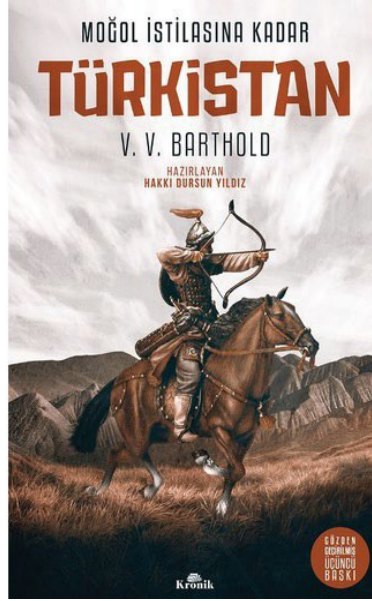
Eserde büyük punto tercih edilmiştir. Buradan şu çıkarımı yapabiliriz. Yazar okuyucunun hafızasına Selçuklu'yu yerleştirmek için uğraşmıştır. Tabii bunu sadece punto büyüklüğünden değil, görsel malzeme ve olay akışının dışına çıkmadan hükümdarların sözlerini okuyucuya aktarmasından da anlayabiliriz. Böylece kitaba içerik anlamında yeni şeyler koyarak, yukarıda söylediğimiz gibi Selçuklu'yu okuyucunun hafızasına yerleştirmektedir.

Yazar, Selçuklu sultanlarının bazılarında oldukça kısa bir şekilde bahsetmektedir. Tabii bunun için yazarı eleştirmek pek doğru olmaz çünkü anılan dönem ile ilgili kaynak sıkıntısı çekildiğinden her sultan ve devlet aynı oranda anlatılamamış olabilir. Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçuklu sultanları ağırlıklı olarak ele alınmaktadır.

Sonuç olarak, eserin iddiası yeni bir bilgi ortaya koymak veya yorumlamak yerine öğreticiliktir. Çünkü akademik çevreden uzak insanların ve ayrıca toplumun bilgiye basit ve kolay yoldan ulaşmak

istememesinden dolayı bu kitabı bir öğreti dizisi içerisine yerleştirmiştir. Eseri son olarak akademik çerçeve içerisinde inceleyecek olursak, okuyucunun bilgi açısından kesinlikle doymayacağını söyleyebilir, olayların içeriğinin eksik olduğunu düşünebiliriz. Bu düşünce de yanlış olmaz çünkü olayların detaylı anlatımı eserde yer almamaktadır ve Selçuklu hakkında temel bilgilere sahip olmayan okuyucular eseri incelerken kesinlikle kopukluklar yaşayacaktır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi görsel içerik oldukça fazladır ama akademik çerçeveden bakıldığında bu, olumlu bir algı oluşturmamaktadır. Çünkü resimler genel olarak düşük kalitede ve olması gerekenden fazladır. Resimlerin fazla ve kalite olarak özensiz olması baskı kalitesini de kesinlikle düşürmüştür ve bu resimler bilgi vermekten çok ticari anlamda kitabın satması algısını oluşturmaktadır.

Son olarak, yazarın da söylediği gibi Orta Asya ve Anadolu tarihi için oldukça önemli bir yere sahip olan Selçukluların hükümdarlarının akademik çerçeveden bakıldığında detaysız ama topluma hitap etme yönünden bakıldığında yeterli sayılabilecek bir bilgi aktarımı ile eser, Selçuklu sultanlarını genel çerçevede incelemiştir. Kitabı, yine yukarıda söylediğim gibi akademik araştırma yapanlar için tavsiye etmiyorum lakin genel anlamda yüzeysel bilgiler öğrenmek isteyen kişilerin okuması onların yararına olacaktır.

Moğol İstilasına Kadar Türkistan

Vasilij Vladimiroviç Barthold, Haz. Hakkı Dursun Yıldız

İstanbul, Kronik Kitap, 2019, 539 sayfa, ISBN: 978-975-2430-24-2.

Ömür ORAK*

Değerlendirdiğimiz bu kitap dünya tarihinin en önemli olaylarından biri olan Moğol istilasına kadar Türkistan coğrafyasını anlatmaktadır. Bu anlatımda Moğol istilası öncesi şehirler, insan hayatı, istilaya giden süreç, Moğolların Orta Asya'yı ne durumda buldukları ve bu durumun nasıl oluştuğu gibi sorulara cevap bulmaya çalışacağız.

Kitabın değerlendirmesine geçmeden önce kitabın yazarı hakkında bilgi vermek istiyorum. Batı Türkistan tarihinin tanınmış araştırmacılarından Vasilij Vladimiroviç Barthold, 1869'da Petrograd'da doğdu. Petrograd Tarih Fakültesine girdi. Orta ve Yakın Doğu tarihinde ihtisas yapmak istediği için İslam klasik dillerini öğrenmek üzere Arapça, Farsça, Türkçe filoloji fakültesine devam etti. 1892'de, doğduğu şehrin üniversitesi olan Petrograd Üniversitesinde, Doğu Tarihi Kürsüsünde ders vermeye başladı. Onun tarihimiz için önemli olmasının sebebi Zeki Velidi Togan'ı 1914 yılında Petrograd'a davet etmesidir. Böylece büyük Türk alimi olan Zeki Velidi Togan onunla çalışmaya başlamıştır. Yine Türk dünyası ile alakalı birçok çalışma yapması hem dünya tarihi hem de bizim tarihimiz için oldukça önemlidir.

Kitabının içeriğine baktığımız vakit, kitabın beş bölümden oluştuğunu görmekteyiz. Bu bölümlere kronolojiye göre yapılmış olup, tarihî bir düzenin olduğunun farkına varmaktayız. Kitabın ilk bölümünde Maverainnehir'in coğrafi özelliklerine yer verilmiştir. Maverainnehir, Orta Asya'da Seyhun ve Ceyhun Nehri arasında kalan bölgeye denmektedir. Bu bölgede günümüzde hâlen devam eden şehir adları yazar tarafından açıklanmış ve detaylı bilgilere yer verilmiştir. Semerkant şehrinin daha 5. yy.da bile dönemin

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, omr_ork@outlook.com.

en kalabalık şehri olduğu ve Buhara ile arasındaki yola Moğol istilasına Kadar “Hükümdar Yolu” denildiği belirtilmiştir. Belh, Merv ve Kiş gibi, o dönemin en önemli şehirlerine atıfta bulunulmuş ve bunlarla ilgili doyurucu bilgilere yer verilmiştir.

Kitabın ikinci kısmı en detaylı bölümdür. Bu bölümde on ikinci yüzyıla kadar Orta Asya anlatılmaktadır. Bu anlatım yukarıda belirttiğim gibi kronolojik bir şekilde devam edecektir. İlk İslam fetihleri esnasında halkın yaşayış, geçimlerini sağlamasına kadar detaylı bilgilere yer verilmiştir. Müslüman Arapların bu bölgeyi fethetmesinden sonra yerel halkla ilişkiler, daha sonra Emevi valisi meşhur Kuteybe Bin Müslim’in yaptığı harekâtlar ve Türklerin bu harekâtlara karşı direnmesinden bahsedilmiştir. Öyle ki bu mücadele Türkistan bölgesinde Emevilere karşı yoğun bir muhalefetin oluşmasına sebep olacak, 8. yy.da Ebu Müslim önderliğinde Emevilere karşı ayaklanma çıkacaktır. Bu ayaklanma neticesinde dünya ve Türk tarihinin en önemli olaylarından biri gerçekleşecek, Emeviler hanedanı yıkılacak ve Abbasi hanedanlığı kurulacaktır. Abbasiler devrinde Türkler yönetimle barıştırılmış ve süratle ordu komutanlığı, valilik gibi önemli idari merkezlere getirilmişlerdir. Tabii ki Abbasiler zamanında bu makamlara çıkmak için Müslüman olma şartı vardı, bu yüzden Türkler arasında İslamiyet’in de yayıldığı görülmektedir. Nitekim Türklerin devletle barışması meyvesini verecek ve Karahanlı Devleti hükümdarı Saltuk Buğra Han 960 yılında İslamiyet’i kabul edecektir. Bu devletin ardından Afganistan bölgesinde kurulan Türk devleti olan Gazneliler döneminde Hükümdar Gazneli Mahmut, Abbasi halifesi El Kadir Billah’ın kendisine “sultan” unvanını vermesiyle bu unvanı kullanan ilk Türk hükümdarı olmuştur. Sultan Mahmut, Hindistan’a yaptığı on yedi büyük sefer ile büyük ganimetler kazanmış, onun idaresinde bulunan Türkistan toprakları bu dönemde altın dönemlerini yaşamışlardır. Gazneli Devleti’nin içinden çıkan Oğuzların Kınık boyuna mensup göçebe Selçuklular, Sultan Mahmut’un oğlu Sultan Mesut ile savaşa tutuşmuş ve onu 1040 yılında Dandanakan Muharebesi’yle bozguna uğratmışlardır. Tuğrul ve Çağrı Beyler ile onun ardılları kısa sürede Türkistan coğrafyasına hâkim olup bu bölgeye hem siyasi hem kültürel anlamda altın dönemini yaşatmışlardır. Medreseler, kütüphaneler açılmış; bilimin özgürce yapılarak Selçuklular tarafından desteklendiği görülmüştür. Bu bölüm Sultan Sencer’in 1157 yılındaki ölümüyle sonlanır.

Kitabın üçüncü bölümünde Kara Hitaylar ve Harzemşahlı Devleti’nden bahsedilmektedir. Sultan Sencer daha hayattayken 1141 yılında yapılan Katvan Savaşı’yla Müslüman olmayan Türk ve Moğollardan oluşan Karahıtaylarla yapılan savaşı kaybetmiş, Mavareünnehir bölgesinin çoğu Karahıtayların eline geçmişti. Sultan Sencer’in ölümünün ardından Selçuklu Harzemşah bölgesi valisi olan Atsız ve ardıllarının bu devlet ile mücadeleleri anlatılmaktadır. Daha sonra Alaattin Tekiş ve Alaattin Muhammet’in Kıpçak boyları üzerine sefer yapıp onların İslamiyet’e geçmelerini sağlayarak, hem de askerî yönden bu kabile boylarını kullanarak büyük kazanç sağladığı belirtilmektedir. Harzemşah başkenti Gürgenç şehrinin, 12. yy.ın en önemli şehirlerinden biri olduğunu da kitaptagörmekteyiz.

Kitabın dördüncü bölümü ise Çingiz (Cengiz) Han ve Moğolların Türkistan bölgesinde yaptığı harekâtı anlatılmaktadır. Harzemşah hükümdarı Sultan Alaattin Muhammet ile Cengiz Han arasında yaşanan Otrar Vakası ve bu vakanın yaşanmasının ardından Cengiz Han’ın Türkistan bölgesinde yaptığı harekât

neticesinde birçok şehrin yerle bir olduğunu görmekte ve tarihin tozlu sayfaları arasında yerini aldığına şahit olmaktadır. Bu esnada Alattin Muhammet, Cengiz Han'la savaşı göze alamayıp Hazar Denizi'nde bir adaya sığınmasını, buradaki feci ölümünün ardından yerine geçen oğlu Sultan Celalettin Harzemşah'ın Moğol hanıyla savaşa tutuşabilen tek Türk-İslam hükümdarı olmasına rağmen ona karşı gelemeyip Hindistan bölgesine çekilmesini görürüz. Bu bölüm Cengiz Han'ın şahsiyetinden söz edilip son bulmuştur.

Kitabın beşinci ve son bölümünde ise Moğol hâkimiyeti altında Türkistan bölgesi incelenmektedir. Cengiz'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ögeday'ın tahta geçmesiyle 1227-1269 yılları arasında cereyan eden olaylar anlatılmıştır. Bu dönemde Türkistan'a sahip olan Moğolların izledikleri siyaset, halkla olan ilişkileri, devlet yönetimi, devlet organlarının teşkilatlanması, meydana gelen çeşitli isyanlar, Moğol-Hristiyan anlaşması üzerine Maverâünnehir'deki Hristiyanlığın durumu ve son olarak da Moğol şehzadeleri arasında meydana gelen taht kavgaları anlatılmıştır. Devletin Cengiz ve ardılları tarafından paylaşıldığı okuyuculara aktarılmaktadır. Kitap, Moğolların 1269 yılındaki büyük kurultayıyla son bulmaktadır.

Kitabın adı ile içeriğinin birbirine tam olarak uymadığı, dikkatli okuyucunun gözünden kaçmayacaktır. Bunun nedeni ise yazarın tarih boyunca Moğollar için yazılan kaynakları düzeltmeyi amaçlamış olmasıdır. Çünkü kitapta Moğol istilası sonrasına da değinilmektedir. Nitekim Orta Asya'ya Moğolların getirdiği sistemlerin araştırılması için kitabın bitiş tarihi 1269 yılına getirilmiştir. Barthold bu eseri yazarken mükemmeliyetçi şekilde çalışmış; şehir adları, nüfus bilgisi, kültürel gelişim, ticaret yolları, hatta o dönem şehirlerde yaşayan ünlü İslam bilginlerine kadar, biz okuyucularına bilgiler vermiştir. Kitapta Türkistan bölgesi detaylı anlatıldığından, okurların elinin altında harita bulunması gerekmektedir. Türkistan ve Orta Çağ'ın doğu topraklarını çalışanların mutlaka kütüphanelerinde bulunması gereken çok önemli bir kaynaktır.

Boğaziçi'nin Tarih Atlası

Sedat Bornovalı

İstanbul, Timaş Yayınları, 2018, 280 sayfa, ISBN 970-605-08-2773-3.

Talha ÖZDEMİR*

İstanbul hakkında rehber tadında, bu şehri daha iyi tanımamı sağlayacak, bu coğrafyanın benim için yaşadığım ve büyüdüğüm şehirden ziyade tarihi, kültürü, mimarisi ile büyük bir mana ifade etmesini sağlayacak bir kitap okumak istedim. Küçük bir araştırma sonrası *Boğaziçi'nin Tarih Atlası* kitabı ile karşılaştım. Kitabı araştırmadan önce yazarı hakkında bilgi edinmek istedim. Dr. Sedat Bornovalı'yı biraz araştırdıktan sonra kitabın tam da aradığım eser olduğu kanısına vardım. Yazar Sedat Bornovalı, Boğaziçi Üniversitesinde turizm işletmeciliği, İstanbul Üniversitesinde sanat tarihi ve coğrafya eğitimi almış olup mimarlık tarihi dalında ise yüksek lisansını tamamlamıştır. Bornovalı'nın, birikimi yönünden ve İstanbul'u sanat, kültür, mimari olarak değerlendirmesi açısından yetkin olduğugörülmektedir.

Eserin içeriğinden bahsetmeden önce kapağından bahsetmek gerekirse, kitabın kapağında tarihî İstanbul yarımadası ve Galata haritası bulunmaktadır. İçindekiler kısmından sonra ön söz, gayet nitelikli bir şekilde, kitabın neyi anlatmak istediğini ve neyi anlatmayacağını açık bir şekilde ifade etmektedir. Bununla beraber ön sözü özel kılan hususlardan biri de şudur ki yazar, farklı eserlere de atıf yaparak, bu kitapta değinilmeyen hususların hangi kaynaklarda bulunabileceğine dair okuyucuya bir literatür değerlendirmesi yapmaktadır. Bunun dışında kitabın amacının Boğaziçi hakkında düşünmeye teşvik etmek ve İstanbul'a farklı ve derin bir bakış açısı kazandırmak olduğu anlaşılıyor. Yazar bu kitabın sıkıcılıktan olması için, yazılırken akademik kitapların tarzına uzak tutulmakla beraber akademik kurallara uyulduğunu ifade etmektedir.

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, talha199453@gmail.com

Kitabın giriş kısmı kitabın kapsamını gayet güzel bir biçimde açıklamaktadır. Boğaziçi'nin coğrafi, siyasi ve kültürel sınırlarını çizerek okuyucuya eserin kapsamını açıklamış ve bu açıklamalarını tarihî harita görselleri ile akılda kalıcı bir biçimde desteklemiştir.

Eserin hitap ettiği kitleden bahsedecek olursak, öncelikle şunu ifade etmemiz gerekir ki kitabın akademik bir iddiası bulunmamaktadır. Ancak eserin akademik kurallar çerçevesinde kullanılan kaynaklara dipnotlar gösterilerek yazılmış olduğunu ifade etmeliyim. Kitap, tarihî İstanbul'u birçok açıdan merak edenlerin merakını giderecek derecede, mimari ve kültürel tarihinden bahsetmektedir. Yine İstanbul'un coğrafyasına dair verdiği gayet basit ve anlaşılır detaylar ile zenginleştirilmiştir. Özellikle Boğaziçi'nin arazi biçimini ve boğazın akıntılarını herkesin anlayabileceği şekilde anlatmaktadır.

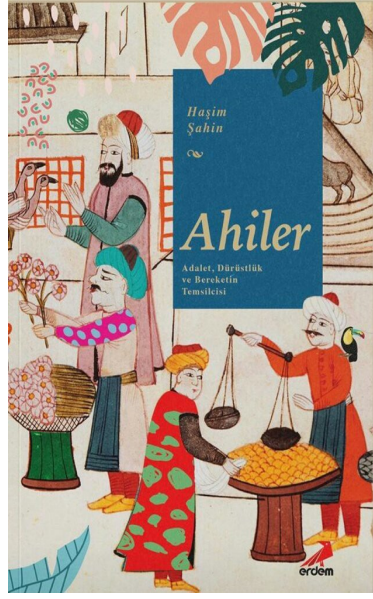
Kitabın içeriği görseller ile güçlendirilmiş olup kullanılan görsellerin kalitesi iyi derecede olmakla beraber eseri elinize aldığınızda resimli bir dergi havası vermemesi açısından hoş bir yazı ve görsel dengesi yakalandığını hissettirmektedir. Kullanılan görsellerin hiçbir şekilde gereksiz değil, bulunduğu kısımla alakalı olarak konuyu güçlendirmek ve daha anlaşılır kılmak için kullanıldığı görülmektedir. Bunlar kimi zaman eski bir harita kimi zaman eserlerin günümüzdeki hâllerini yansıtmaktadır.

Eserin kapsamını açıklamak gerekirse; İstanbul'un tarihinden ziyade bugün gezilip görülmesi gereken yerlerin eserler üzerinden tarihî ve bugünkü değerlerini rehber eşliğinde geziyormuş tadında, keyifli ve anlaşılır şekilde anlatması ile bilgi ve kültür açısından zengin bir çalışma ortaya koyulmuştur. Boğaziçi'nin sınırları çizildikten, İstanbul'da yaşamış medeniyetler kısaca anlatıldıktan, boğaza kurulmuş olan ilkel köprülerin tarihinden bahsedilip fethedildikten sonra kitabın birinci bölümü nihayete ermektedir. Bundan sonra sırası ile Karaköy, Dolmabahçe, Beşiktaş, Ortaköy, Boğaz Köprüsü, Bebek, Rumeli Hisarı ve Anadolu Yakası'ndaki bazı eser ve mekânlara değinilmektedir. Bu kısımda gözüme çarpan bir eksiklik ise tarihî yarımada'nın kıyılarına değinilmemiş olması oldu. Kitabın ilk kısmında dikkat çekici olan kısım tarihten beri boğaza köprü yapma çabalarıdır. İlk köprüyü Persler sandalları birleştirerek yapmışlardır. Bunun yanı sıra Bizans döneminde de aynı usul ile geçici köprü yapılmıştır. Köprü yapma çabaları Osmanlılar döneminde de birçok padişah zamanında projeye dökülmüş ancak gerçekleştirilememiştir. Bunların en meşhurlarından biri II. Abdülhamid zamanında yapılan köprü projeleridir. Yine eserde, boğazdaki yalıların önemli olanlarına değinilerek mimari yapılarından, tarihe ve İstanbul'a kattığı değerden bahsedilmektedir.

Kitabın olumlu ve olumsuz kısımlarından bahsetmek gerekirse; yukarıda da kısaca bahsettiğim gibi eser, görseller ile birlikte güzel bir İstanbul turu yaptırırken kimi zaman tarihte var olup bugün yok olmuş eserlere dikkat çekerek İstanbul hakkında düşünmeye sevk etmekle beraber bazen modern dönemin kaybettirdikleri bazen ise modern dönemin İstanbul'a sağladığı kazançlara değinilmiş ve Boğaziçi'ne farklı bir bakış açısı katmıştır. Şunu ifade etmem gerekir ki bu eser yıllarca İstanbul'un farklı yerlerini gezip görmüş biri olarak bana, İstanbul'u tekrar gezme şevki aşıladı. Eserin olumsuz kısımlarından bahsetmeden önce bu olumsuzlukların aslında eserin bir eksikliği değil benim beklentilerimin yanlışlığı olduğunu ifade etmem gerekir. Öncelikle ilk rahatsız olduğum kısım, dipnotların kitabın sonuna eklenmiş

olup sayfa sonlarında olmamasıydı; bu durum, bakmak istediğiniz bir dipnotu bulmak için işi biraz zorlaştırmakla beraber tekrar ifade etmeliyim ki kitabın zaten böyle bir iddiası yoktu, hatta aksine kitap sıkıcılıktan uzak kalmaya çalıştığını başta da açık bir şekilde ifade etmişti. Bahsetmem gereken, bence en önemli eksikse eser boyunca Boğaziçi tanıtılırken ve kitabın giriş kısmında Haliç'in Boğaziçi'ne dâhil olduğu vurgulanırken tarihi yarımada ve Sarayburnu'na neredeyse hiç değinilmemiş olmasıydı. Ancak bunların kitabın değerine olumsuz bir etki yapmadığını tekrar ifade etmem gerekir.

Sonuç olarak İstanbul'un kıyılarını bugünkü durumu ile tanıtması ve İstanbul'a farklı bakış açısı kazandırması bakımından değerli bir eser olup, İstanbul'u anlamak ve gezmek isteyenlerin okumak isteyecekleri bir kitap olmakla birlikte, bilgilerin fazlası ile muhtasar olmasından dolayı akademik fayda açısından oldukça sınırlı kalacaktır.

Ahiler: Adalet, Dürüstlük ve Bereketin Temsilcisi

Haşim Şahin

İstanbul, Erdem Yayınları, 2021, 111 sayfa, ISBN: 978-605-279-188-2.

Sevgi YAVUZ ODUNCU*

2021 yılının Ahi Evran yılı ilan edilmesiyle tekrar gündeme gelen Ahilik teşkilatı; çalışmalarını Selçuklular, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi üzerinde yoğunlaştıran Sakarya Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Haşim Şahin'in kaleminden çıkan *Ahiler: Adalet, Dürüstlük ve Bereketin Temsilcisi* isimli kitapla Mart 2021 tarihinde okuyucuyla buluştu.

Haşim Şahin, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Tarih Bölümü mezunu olup Sakarya Üniversitesinde yüksek lisansını, Marmara Üniversitesinde "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler 1299-1402" adlı teziyle doktorasını tamamlamıştır. 2001-2008 yılları arasında Marmara Üniversitesinde görev yapmış, 2012 yılında doçent, 2018'de profesör olmuştur. Hâlen Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesidir.

Akademik ve popüler dergilerde, kolektif eserlerde makaleleri, Türkiye'de ve İran'da yayımlanan İslâm Ansiklopedilerinde tasavvuf tarihi üzerine maddeleri bulunmaktadır. Türklerin İslâmlaşma süreci, Selçuklu ve erken Osmanlı döneminde din-devlet ilişkileri, Osmanlı Sufiliği, Bektâşilik ve Alevîlik tarihi, Orta Asya ve Selçuklu beslenme kültürü, seyahat tarihi konuları üzerine araştırmalarını sürdürmektedir. *Ahiler: Adalet, Dürüstlük ve Bereketin Temsilcisi* adıyla kaleme aldığı son kitabında ise Ahilik meselesini kısaca ele almış ve toplumun her kesimine ulaşmaya çalışarak Ahiliğin kısa tarihi ile genel olarak bilinmesi gereken meselelerine değinmiştir.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı, sewgiyavuz@gmail.com

Ahilik; adalet, yardımseverlik, kardeşlik, cömertlik ve dayanışma gibi erdemler üzerine kurulmuş, tasavvufi yönü ağır basan bir esnaf teşkilatıdır. Ahi kelimesinin, Arapçada “kardeşim” anlamına geldiği veya Türkçe “akı (cömert)” kelimesinden türediği kabul edilmektedir. Kökenleri Arap, İran ve Türk toplumlarında İslam öncesi döneme kadar dayanan Ahiliğin Anadolu’nun Türkleşmesine ve İslamlaşmasına büyük katkıları olmuştur. Ahilerin Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri ve sonrasında ise Osmanlı Devleti’nin ilk yüz elli yılında sosyal ve ekonomik hayatın şekillenmesinde aktif rolü vardır. Ahilik, ilk Türk mutasavvıfı Hoca Ahmet Yesevi’den başlayarak Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli, Ahi Evran, Aşık Paşa, Gülşehri, Hacı Bayram-ı Veli gibi Türk düşünür ve gönül ehlinin dillerinde ve kalemlerinde yer bulmuştur. Bu önemli isimlerden Ahi Evran’ın ilk tasavvuf terbiyesini Hoca Ahmet Yesevi’nin öğrencilerinden aldığı Yunus Emre’nin de bir ahi olduğu bilinmektedir.

Eserde “Önsöz” ve “Kaynaklar” ile toplam on bir bölüm yer almaktadır. “Önsöz”de “Ahiler” konusu üzerine çalışma yapmasının sebeplerini kısaca anlatan Prof. Dr. H. Şahin, bu kitap ile Ahiler hakkındaki bilgilerin gelişmesine katkı sağlamayı amaçladığını belirtmiştir.

Ardından eserin “Giriş” bölümü başlar. Bu bölümde Ahiliğin Arap, İran ve Türk toplumunda İslam öncesine kadar uzanan kökeni, kelimenin anlamı, fütüvvet teşkilatı ile olan bağı kısaca açıklanmakta, Hz. Peygamber’in fütüvvete verdiği öneme değinilmektedir.

“Fütüvvet Teşkilatı” başlıklı bir sonraki bölüm fütüvvetin Abbasiler döneminde nasıl teşkilatlandığı, Hz. Peygamber’in elinden fütüvvet şalvarını ilk giyenin kim olduğu ve fütüvvetin nasıl yayıldığını anlatır. Bu bölümün “Fütüvvet Teşkilatının Anadolu’ya Girişi” isimli alt başlığında fütüvvetin Anadolu’da Ahiliğe dönüşümünün macerası başlar ve bundan sonra gelecek açıklayıcı alt başlıklarla eser devam eder. “Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kurulması” bölümü Ahi Evran’ın hayat hikayesini anlatır. Bu bölümde Ahi Evran’ın Moğol istilası öncesinde Anadolu’ya gelerek Ahilik teşkilatının kurulmasında ve yapılandırılmasında en büyük paya sahip olduğunu okumaktayız. “Selçuklular, Beylikler, İbn Battûta ve Ahiler”de ise Ahiler ve onların Mevlevilikle ilişkileri, Moğol İstilasası sırasında kurulan Ankara Ahi Devleti ve ünlü seyyah İbn Battûta’nın gözüyle Ahiler yer alır. İbn Battûta, seyahatnâmesinde Ahiler tarafından her gittiği şehirde misafir edilerek ağırlandığını, kendisine kurbanlar kesildiğini anlatmaktadır. İbn Battûta Osmanlı’nın kuruluş döneminde de Ahilerin durumu ve rolü hakkında bilgiler bulabildiğimiz en önemli kaynak durumundadır.

“Osmanlılar ve Ahiler” bölümü Anadolu’nun Türkleşmesine ve İslamlaşmasına katkı sağlayan Ahilerin Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda da aynı etkiyi devam ettirdiği ve devletteki rolleri üzerinde durur. Osmanlı’nın kuruluş döneminde Ahilik ile en fazla ilişkilendirilen şahsiyetin Şeyh Edebalı olduğu ancak Şeyh Edebalı’nın bir Ahi şeyhi olduğuna dair yaygın kanaatin aksine onun Ahi değil Vefaî şeyhi olduğu anlatılmaktadır. Ahiliğin Fatih devrinde esnaf teşkilatına dönüşmesinin nedeni verilir. Osmanlı padişahlarının sadece Anadolu’da değil Rumeli’de de Ahi zaviyeleri yaptırdığını öğreniriz.

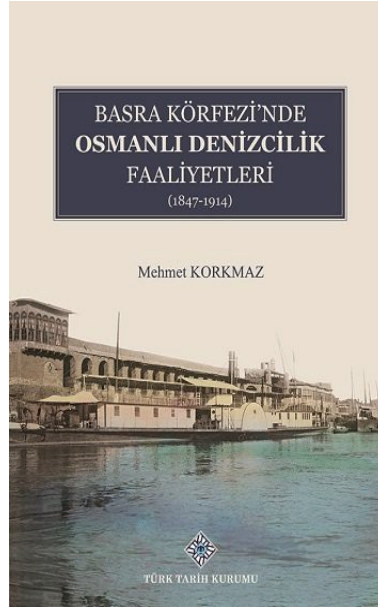
“Toplum Hayatında Ahiler”, Ahilerin gündelik yaşamına, savaşlardaki pozisyonlarına, iskân siyasetindeki rollerine ve halk ile siyasetçiler arasındaki köprü vazifesi olma durumuna değinir.

Eserin en hacimli bölümü “Ahiliğin Teşkilat Yapısı” başlığını taşıyan bölümdür. Ahilerin kendi içlerindeki hiyerarşik düzeninin nasıl olduğuna ve işlediğine, teşkilatta hangi mesleklerin olduğuna, teşkilatın en üstü olan Ahi Baba makamına ve Ahi loncalarının zaman içindeki yok oluşlarına, teşkilat üyelerinin görev ve sorumluluklarına odaklanılır.

Ardından gelen “Ahiliğin Erdemleri” bölümünde Ahiliğin ahlaki ve manevi terbiye kuralları (insan ilişkilerinde, pazarda, ölçü ve tartıda adil olmaları başta olmak üzere) sıralanmış, farklı araştırmalarda yer alan “Ahi kuralları” verilmiştir.

Çalışma, kitabın genel bir özeti mahiyetinde olan “Sonuç” bölümünün ardından “Kaynaklar” ile son bulmaktadır.

Ahi Teşkilatı'nın kurulması, tarihsel gelişimi, teşkilat yapısı, fütüvvet erbabının ve Ahilerin sahip oldukları erdemleri ana hatlarıyla ele alan *Ahiler: Adalet, Dürüstlük ve Bereketin Temsilcisi* kitabı sadece tarih araştırmacıları için değil fütüvvet ve Ahilik ile ilgili bilgi sahibi olmak isteyen herkesin zevkle okuyacağı ve faydalanacağı bir eser olmuştur. Ancak Ahiliğin bir özeti konumundaki bu eser okuyucuda yazardan bu çalışmanın daha hacimli, kapsamlı ve akademik bir yayını yapması beklentisini oluşturmaktadır. Özellikle Ahilerin toplum hayatındaki yeri, önemi ve yok olmalarının günümüze kadar gelen etkileri derinleşmesi gereken konulardandır.

Basra Körfezi'nde Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri (1847-1914)

Mehmet Korkmaz

Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021, 300 sayfa, ISBN: 978-975-17-4935-2.

İbrahim AKKURT*

Kitabın yazarı Dr. Mehmet Korkmaz, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümünde lisans eğitimi almıştır. Yüksek lisansını Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE Tarih Bölümü Yakınçağ Anabilim Dalında, doktora eğitimini ise İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Yakınçağ Anabilim Dalında tamamlamıştır. Uzun yıllar ATASE ve Deniz Müzesi Arşivinde arşiv uzmanı olarak görev yapan Korkmaz, günümüzde Millî Savunma Üniversitesinde öğretim üyesi olarak akademik hayatına devam etmektedir.

Kitap, yazarın “Basra Körfezi'nde Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri (1847-1914)” isimli doktora tezinin gözden geçirilmesi ile ortaya çıkarılmıştır.

Kitabın “Önsöz” kısmında, Bâbüalî'nin Basra Tersanesi'nin ıslahına karar verdiği yıl olan 1847 ile Birinci Dünya Harbi'nin başlaması sonucu buradaki Osmanlı denizcilik faaliyetlerinin son bulduğu yıl olan 1914 tarihleri arasındaki gelişmelerin denizcilik boyutuyla ilgili olan kısımlarının ortaya çıkarılmak istendiği ifade edilmiştir.

Giriş kısmında; Basra Körfezi ve çevresi ile alakalı yapılan çalışmalar zikredilerek onlar hakkında kısa bir bilgi verilmesinin yanı sıra çalışmanın amacı, yöntemi ve kaynakları hakkında okuyucu bilgilendirilmektedir. Basra Körfezi sahillerine ulaşan Osmanlıların kurdukları idare ve bölgedeki 1546-1847 yılları arasındaki denizcilik etkinlikleri kısaca ele alınmıştır.

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, ibrahim.akkurt@stu.fsm.edu.tr

Kitap beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; “Osmanlı Devleti’nin Basra Körfezi’nde Donanmayı Güçlendirme Çabaları (1847-1869)” başlığı altında Osmanlı hükûmetinin körfezde başlattığı ıslahata değinilmektedir. Basra Körfezi’nde ıslahat kararının alınması ve keşif için bölgeye subay gönderilmesi, Basra’ya ilk bahriye kumandanlarının tayini ve faaliyetleri, Bağdat Valisi Reşid Paşa, Bahriye Kumandanı Binbaşı Ahmed Bey ve Bağdat Valisi Namık Paşa’nın icraatları ile Basra’da Osmanlı donanmasının güçlendirilmesi anlatılmaktadır. İngilizlerin Hindistan üzerinde tesis ettikleri hegemonyayı 18. yüzyılın ortalarından itibaren Basra Körfezi’nin batı kıyılarındaki şeyhlikler üzerinde hissettirmeye başlamasının anlatıldığı bölümde, İngilizlerin sömürgecilik adımlarına karşı Osmanlı’nın attığı adımları okurken bir sonraki aşama nasıl olacak diye okuyucuda merak uyanmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü “Süveyş Kanalı’nın Açılmasından Sonra Osmanlı Devleti’nin Basra Körfezi’ndeki Denizcilik Faaliyetleri (1869-1914)” başlığını taşımaktadır. Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla uluslararası rekabetin had safhaya ulaştığı ve Avrupalı büyük güçlerin çekişmelerine sahne olan Basra Körfezi’ne tutunmaya çalışan Osmanlı Devleti’nin, Basra bahriye kumandanlarının faaliyetlerine kronolojik olarak yer verilmekte, Osmanlı’nın içinde bulunduğu ağır siyasi ve ekonomik şartlara rağmen bölgede yaşanan en önemli sorunlardan biri olan vapur tedarikine yönelik girişimleri ele alınmaktadır. Özellikle Midhat Paşa’nın 1869-1872 yılları arasındaki Bağdat valiliği döneminde, deniz ve nehir taşımacılığının geliştirilmesine yönelik çalışmalarının anlatıldığı bölüm dikkat çekicidir.

Kitabın üçüncü bölümü, “Basra Tersanesi’nin Teşkilatı ve Gemi İnşa Faaliyetleri (1847-1914)” başlığını taşımakta olup, tersanenin ıslahı ve genişletilmesine ilişkin çabalar ile inşa ve tamir edilen gemiler hakkında bilgi verilmektedir. Basra Tersanesi’nin tarihçesi, 19. yüzyılda Basra Tersanesi’nde gemi inşa faaliyetleri, tersanenin teknik altyapısının ve kadrolarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar ile Basra Tersanesi’nde bahriye mektebi açılmasına ve yerli ahaliden subay yetiştirilmesine ilişkin çalışmalar bu bölümde incelenmektedir.

Dördüncü bölümde, “Basra’da Osmanlı Ticari Deniz Taşımacılığı ve Basra-Bağdat Hattında Vapur İşletilmesi (1857-1914)” başlığı ile Basra’da ve bilhassa Basra-Bağdat arasında nehirlerde vapur işletme girişimleri, bu girişimler esnasında İngiliz Lynch Şirketi ile yaşanan rekabet ve Basra’daki ticari deniz taşımacılığı üzerinde durulmaktadır.

“Basra Körfezi’nde Osmanlı İngiliz Deniz Rekabeti (1847-1914)” başlıklı beşinci ve son bölümde ise Körfez’deki Osmanlı İngiliz rekabetinin durum tespiti yapıldıktan sonra bunun iki devlet arasındaki ilişkilerde meydana getirdiği siyasi, askerî ve diplomatik sonuçları değerlendirilmektedir. Köle ticaretinin engellenmesinden korsanlığa, bölgedeki aşiretlerin tutumlarından o dönem petrol kadar değerli olan inci ticareti rekabetine, silah kaçakçılığından haydutların saldırılarına kadar ilgi çekici birçok konu bu bölümde yer almaktadır. Sadrazam Said Paşa’nın, Londra Şehbender Vekili Halil Halid Bey’in, Basra Körfezi’ndeki Osmanlı-İngiliz rekabeti hakkındaki raporları, İngiltere’nin Hindistan valisi Lord Curzon’un 1903’teki Basra Körfezi seyahatinin bölgeye etkisi bu bölümdedeğerlendirilmektedir.

Ülkemizde, Osmanlı Devleti’nin uzun yıllar hâkimiyeti altında bulunan ve devletin dağılmasından sonra

Türkiye sınırları dışında kalan bölgeler üzerinde yapılan araştırmaların yeterli seviyeye ulaşılmadığına şahitlik etmekteyiz. Ve yine Osmanlı denizciliği alanında, özellikle de Kızıldeniz, Basra Körfezi gibi bölgelerdeki denizcilik faaliyetleri hakkında ülkemizde yapılan araştırmalar çok sınırlı kalmıştır. Kitabın yazarı Dr. Mehmet Korkmaz'ın, uzun yıllar ATASE ve Deniz Müzesi Arşivinde uzman olarak görev yapması ve bu alandaki konulara vukûfiyeti, diğer taraftan “XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz’de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri” başlıklı yüksek lisans tezi ile çalışmalarını bu alana hasretmesinin kitaba büyük katkı sağladığını görmekteyiz.

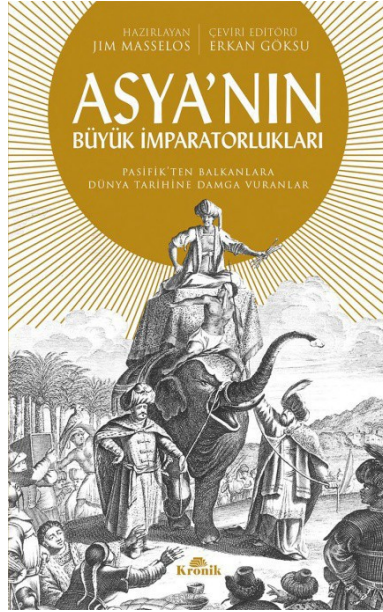
Kitap, arşiv belgeleri ağırlıklı bir çalışma olmasına rağmen akıcı bir anlatım ve ara başlıklarla ilgiyi canlı tutan bir üsluba sahiptir. Yazarın kitabın giriş kısmında konu ile alakalı literatürü okuyucuya sunması ve kullandığı kaynaklar hakkında bilgi vermesi okuyucu açısından kıymetlidir.

Yazar birinci elden kaynak kullanmaya özen göstermiş, Deniz Tarihi Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İngiltere Millî Arşivi, Katar Millî Kütüphanesi gibi farklı arşivlerden belgeleri kullanmış ve bu belgeleri okuyucuya sunarken büyük bir titizlik göstermiştir. Belgeyi transkript ederek olduğu gibi verip okuyucuyu belgeye boğmak yerine konu ile ilgili kısmı verip, orijinalini görmek isteyenleri ekler kısmına yönlendirme nezaketinde bulunmuştur. Konu anlatılırken bahsi geçen önemli kişilerin kısa biyografileri dipnotlarda zikredilerek, konu akışının kopması engellenmiştir.

Kitabın konusu hakkında coğrafya bilgisi eksik olanlar için veya okurken olayların geçtiği bölgenin okuyucu tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla ilk sayfalarda Basra Körfezi ve civarını gösteren bir haritanın olmaması eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Kitapta görsel malzemenin neredeyse konu içinde hiç kullanılmaması, denizcilik tabiri olan *korvet*, *uskuna*, *navi* tarzındaki terimlerin dipnotla açıklanmaması kitabın diğer eleştirel yanlarıdır.

Kitabın her bölümünün başlangıcında, bölümde hangi sorulara cevaplar aranacağı, nelerden bahsedileceği gibi bilgiler okuyucunun merakını uyandırmış ve bölüm sonunda özet bir paragrafla konunun okuyucu zihninde toparlanması sağlanmıştır.

Kitap, alana dair daha önce okumalar yapmamış birinin bile rahatlıkla anlayabileceği bir olay örgüsüne sahiptir. Yazar, zengin ve yerinde kaynak kullanımının yanı sıra Osmanlı denizciliğinin Basra’daki varlığını tüm yönleriyle ele alarak, okuyucuya geniş bir bakış açısı kazandırmaktadır. Kitabın ön sözünde belirttiği sorularına, bölümler içinde cevaplar vererek hipotezini sağlıklı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Dizin bölümüyle desteklenmiş, nesnel bir yazım dilinin hâkim olduğu kitap, alanındaki literatüre büyük bir katkı sağlamaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde konuya ilişkin yapılacak bilimsel incelemelerde önemli bir başvuru kitabı olacaktır.

Asya'nın Büyük İmparatorlukları: Pasifik'ten Balkanlara Damga Vuranlar

Jim Masselos, Çev. Erkan Göksu

İstanbul, Kronik Kitap, 2021, 288 sayfa, ISBN: 978-625-7631-20-4.

Necdet CURA*

Tarihçilik, her geçen gün farklı boyutlarda ilerlemeye devam ediyor. Daha önce çalışılmayan konuların ilgi uyandırması, bununla beraber geçmişte öyle ya da böyle çalışılmış bazı konuların tekrar gün yüzüne çıkmasıyla tarihçiliğin her dönemde tekrardan yazılması gerektiği ve nitelikli işler verildiği takdirde daha önce hiç görülmemiş açılardan da ele alınan konuların karşımızda durduğu gerçeği akademinin de ihtiyacı olan bir durumdur. Zaman zaman toplumun merakına göre zaman zaman da akademinin dünya sorunlarına kafa yordukları meselelerine paralel ilerleyen tarihyazımından tarihçiliğimiz de epey nasipleniyor.

Bazen devletlerin siyasi tarihi bazen büyük/kudretli şahsiyetlerin monografileri bazen ise duyguların tarihi karşımıza çıkıyor. Fakat bir diğer yükselen husus, coğrafyaya bağlı olarak inşa edilen tarihçiliktir ki; ele aldığımız kitap da coğrafyanın bütüncül okunmasına hizmet ediyor. Bu bütüncül okuma sayesinde okur, eserin muhtevisyatını kafasında daha derinlemesine oturtuyor.

Editörlüğünü üstlenen Prof. Dr. Erkan Göksu'nun ve alanında uzman olan, farklı dallardaki Türk akademisyenlerin makaleleri çevirerek dilimize kazandırdığı, *Asya'nın Büyük İmparatorlukları: Pasifik'ten Balkanlara Damga Vuranlar* isimli bu eserde yedi farklı devlet inceleniyor. Giriş kısmındaki, kitaba katkıda bulunan akademisyenlerin alanlarında ehil olmaları ve okuyucuyu kitaba hazırlarken devletlerin kuru kuruya bir siyasi tarih okumalarını engellemek adına birtakım açıklamalarla başlaması akademik üslubu biraz daha herkesin okuyabileceği şekle sokuyor. Bunun bir girizgâh niteliği taşıması ve

* Lisans Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, curanecdet@gmail.com

okuyucuyu nasıl bir kitapla karşı karşıya kalacağına dair bilgilendirmesi eserin okunabilirlik seviyesini olumlu anlamda yükselttiği gibi devletlerin ilişkilerindeki temel ortak bağı da giriş seviyesine yakışır şekilde kuvvetlendiriyor ve temellendiriyor.

Ön sözünü İngiliz tarihçi Jonathan Fenby'nin yazdığı eser, imparatorlukların doğuşunu, ortaklıklarını ve kaderini bütüncül bir hâlde okuyucuya aktarıyor. Takdimde ise yazar, çıkacaklar hakkında bilgiler veriyor.

Birinci bölümdeki, Timothy May'in yazısının çevirisini benim de hocam olan Mustafa Uyar üstleniyor. Uyar, daha önceki akademik tecrübelerini çevirisinde ustaca kullanıyor. Uzmanlık alanı olan İlhanlı Moğolları üzerine, alanda çeviri yapabilecek sayılı isimlerden biri olması okur adına da büyük bir şans.

Çinggis Han'ın¹ doğuşunun -siyasi ve askerî anlamda- ele alındığı makale, Han'ın bıraktığı büyük askerî ve siyasi miras aktarıldıktan sonra Ögeday sonrası imparatorluk mirasının devralınıp ne boyutları getirildiğini görmemiz açısından önemli bir yer teşkil ediyor. "İmparatorluk Ordusu" başlığı altında *arban* ve *mingan* gibi iki kritik kavram açıklığa kavuşturuluyor. Cengiz Han gibi, etnik kimliğine dair tartışmaların bitmediği bir konuda yazar, bizim tarihimizin de yapraklarından aşına olduğumuz bir cümle kuruyor. "*İmparatorluğun sona erışı hakkında dikkati çeken şey şudur; Moğolların çöküşündeki amil, iç tefessüh veya dış istila olmayıp daha ziyade oğulların iktidar için savaştıkları kardeş kavgasıydı; böylece Çinggis Han'ın en önemli düsturlarından birinin, yani istikrarın devamının, altı oyulmuştu.*" (s. 53) cümlesi aslında kitaplarca anlatılacak bir konuyu bu kitabın hacmine göre oldukça optimize bir hâlde sunuyor. Fakat dünyada göçebelerin kendilerine has bir medeniyet inşa ettirdiklerini hesaba kattığımızda, Türk-Moğol tarihinin daha uzun yıllar kafalardaki pek çok soru işaretine cevap bulacağı açık. Hiç şüphesiz yeni çıkan belgeler ve revizyonist okumalar ışığında *geçmiş algısı* çok daha farklı yönlerle çevirebilir.

İkinci bölümde, "Çin: Ming 1368-1644" isimli makaleyi yazan J.A.G. Roberts'ın makalesini ise Hayrettin İhsan Erkoç çevirmiştir. Bu bölümde Çin'in kadim tarihindeki hanedanın yapısı, inanç temelleri, coğrafyası, ekonomisi, mutlakiyetçi yapısı, toplumu ve sanatı gibi pek çok konu başlığı ele alınmıştır.

Çin coğrafyasına yabancı olan okuyucu bu kısımda sıkılabilir. Okuyucuya harita eşliğinde, metinde aktarılan bölgelerin nerelerde olduğunu, sosyoekonomik açıdan bugün ne durumda olduğunu ele alacak şekilde bir rota belirleyerek okumasını tavsiye ederim.

Üçüncü bölümde, çok üzerinde durulmayan bir devlete odaklanılıyor. Helen Ibbitson Jessup'ın, "Güneydoğu Asya: Khmer 802-1566" isimli makalesini ise Canan Kuş Büyüктаş çeviriyor. Kronolojik sıralama da veren makaledeki harita da Khmer Devleti'nin olduğu coğrafyayı, gölleri, şehirleri ve dağları görmemiz açısından; belki de adı ilk defa duyulacak bu devletin öğrenilmesi açısından son derece değerli. Bu bölümde benim çok dikkatimi çeken şey, devletin kurduğu seremoniler ve unvanların kullanımınıydı. Hemen hemen her sayfasında dipnot olan bu kısımdaki devletin yazıtlarının etkisi, tapınakları görülünce

¹ Kitapta geçen ifade bu şekildedir.

estetik bilincin yüksekliği karşısında hayranlık ve ilgi uyanıyor.

Dördüncü bölümde, adını Osmanlı askerî tarihi alanında duyurmuş, dünyaca ünlü, başarılı akademisyen Gabor Agoston'un kaleme almış olduğu “Küçük Asya ve Ötesi: Osmanlılar 1281-1922” isimli makale yer alıyor. Makaleyi çeviren ise ön sözü çeviren hocamızın ta kendisi. Osmanlı askerî tarihi denildiğinde dünya çapında ilk akla gelen isimlerden biri olarak tanıdığımız Agoston, devletin küçük bir uç beyliğinden, zamanla devlete ve devletten imparatorluğa geçiş aşamalarını uzmanlık alanı olan askerî tarihçilikten yola çıkarak aktardığı gibi imparatorluğun tamamını kısa dokunuşlarla, ustaca okuyucuya aktarıyor. Uzmanlık alanına da oldukça sade ve net değinen Agoston, Yeniçerilerin sayısının arttırılmasını Osmanlı-Avusturya arasında süren 1593-1606 savaşları ve dolayısıyla da Askerî Devrim'le olan ilişkisiyle açıklıyor. Devletin son asırlarında var olma mücadelesini ve modernizasyon çabasını da aktardıktan sonra “Osmanlı Başarısı” başlığı altında, çok dilli ve çok dinli bu imparatorluğun nasıl uzun yıllar hüküm sürebildiğini aktarırken kıyaslamasını, kitabın da yapısına uygun bir şekilde Çin coğrafyasında yaşamış hanedanlar üzerinden açıklıyor.

Beşinci bölümde, “İran: Safeviler 1501-1722” isimli makale bizi Yavuz Sultan Selim ve akabindeki bitmek bilmeyen Osmanlı savaşlarıyla bildiğimiz bir diğer Türk devleti olan Safevilere götürüyor. Birkaç paragraf sonrası bize Safeviler hakkında kronolojik açıklama veren yazar, “Çocukluktan Krallığa” bölümünde devletin doğuşunu incelerken dinî yapıya genişçe yer ayırıyor. Mimarisine yani devletin estetik mirasına değinirken Şah Tahmasb'ın patronaj yapısını ele alarak İran sanatının detaylarını titizce inceliyor. Dipnotları diğerlerine göre daha yoğun olan bu kısımda İran kültürü için olmazsa olmaz Şehname geleneğinin Safevilerdeki yansımalarını da ele aldıktan sonra “İsmail Devrinin Sonu ve Şah Tahmasb'ın Hükümdarlığı” başlığı altında makalesine devam edip, “Safevilerin Önemi” ara başlığıyla yazısına son veriyor. Diğer devletlere göre sanat tarafı daha ağır ve oturaklı incelenen bu makalede, ara başlık sayısının çok olması bazı okuyucuları rahatsız ederken bazı okuyucuların ise hoşuna gidebilir. İranlı tarihçi Sussan Babaie'nin makalesini dilimize kazandıran isim olan Selcen Ö. Ulutaş'ın çeviri notlarındaki açıklamaları dikkatimi çeken bir diğer kısım oldu.

Altıncı bölümdeki, “Hindistan: Babürlüler 1526-1858” kısmını yazan Catherine Asher'in makalesini dilimize Müslüme Melis Savaş kazandırıyor. Hindistan coğrafyasında kurulan ve Timurlular mirası üzerinden bir devlet geleneği devralan ve bilhassa sanatsal noktada bunu zirveye taşıyan Babürlüler inceleniyor. Osmanlıların, Mohaç'ta Macar ordusunu darmaduman ettiği tarihte (1526) Babürlüler Hindistan, Pakistan ve Bangladeş kültürlerinin biçimlenmesinde etkili bir devlet kuracaklardı. Bu devlet Hindistan ve Türk tarihinde önemli sayfaları işgal edecekti.

Çağdaşlarına göre saray sistemindeki farklılığın epey dikkat çektiği Babürlülerdeki yöneticilerin sanatı desteklemeleri ve himaye etmeleri bugün bütün dünyada bilinen Tac Mahal gibi bir şaheseri ortaya koyduğu gibi; aynı zamanda bunun bir tek mimari alanda kalmaması, henüz çok bakir bir alan olan, Babürlülerin sanata verdiği destek ve katkılarını lisansüstü düzeyde çalışmak isteyen kişilere de ipucu vermiyor değil.

Makalede, Ekber'in geliştirdiği *sulh-ı kul* politikasının üzerinde duruluyor. Terim olarak zengin olan makalenin Babürlülerin tanınması için giriş seviyesinde, tatlı bir dille yazıldığını, bununla beraber bazı terimlerin tarihçi olmayan okuyucular için sıkıcı olacağını belirtsek de dipnotlu yani akademik bir eserin vereceği kaliteden de kaçınılmıyor.

Yedinci bölümde ise Japonya'nın modernleşme ve yeniliğine dair sayfalara odaklanıyoruz. Jim Masselos'un yazdığı bu makalede Japon devletinin kısa ama bir o kadar etkili dönemini inceliyoruz. Çevirisi Yasin Tekin'e ait olan bu kısma giriş cümlesindeki, devletin ömrünün ne kadar kısa olduğuna dair çarpıcı bir tespit ile giriş yapıyoruz.

“Zengin Bir Ülke”, “Güçlü Ordu”, “Savaş Yoluyla Ulus İnşa Etmek”, “Rus-Japon Savaşı: Japon Emperyalizminin Başlangıcı”, “Japonya'nın Tayvan ve Kore'deki Sömürge Projesi”, “Çin'deki Gayri Resmi İmparatorluk ve Savaşa Giden Yol”, “Topyekün Savaş ve Büyük Doğu Asya Ortak-Refah Alanı”, “Savaş Mağlubiyeti ve İmparatorluğun Sonu” ara başlıkları da bölüm içerisinde yer alıyor.

En az Hitler ve yönetimindeki kadar ırkçı politikalar sergileyen Japon devletinin tarihinde, bize enteresan gelebilecek pek çok olay vardır. Alt tabakaları dahi kendi işlevsel ve emperyal amaçlarına uygun şekilde Mançurya coğrafyasına yerleştirmeleri, kendi yoksul vatandaşlarını başka ülke topraklarında huzurluymuş gibi lanse etmeleri katı ırkçı tutuma delalet değil midir?

Asya tarihinin bir ucu Türklerden, bir ucu da Çinlilerden ibaret kalan zayıf bilincin aksine, ön söz ve sonuçla beraber 9 bölümden oluşan bu eserde Rusya'ya dair bir devletin olmaması dikkatimi çekti. Sınırlarının bir kısmı Avrupa'da kalmakla beraber yüz ölçümünün önemli bir kısmı Asya'da kalan bu devleti incelememek bir eksikliktir. En azından Rus Çarlığı ele alınabilirdi. Sonuçta hem Türk tarihi hem de Uzak Doğu coğrafyasındaki bu devletin varlığı hepsinin kaderine bir şekilde dokunmuştur. Genel anlamda verilen kronolojik sıralama, harita ve renkli görsellerin kitaba serpiştirilmesi okuyucu için avantajlı bir durumdur. Daha detaylı incelemek isteyenlere de aynı zamanda yol gösteren bu malzemeler, bilmeyene bir şeyler aktarma, alana vakıf olanlara ise çerez niyetinde bir okuma parçası sunuyor.

Eser okunduğunda okuyucunun kafasında, bütünleşmiş bir Asya fikriyatı olmakla beraber, bu en büyük kıtanın kendi içinde dinamiklerinin diğer kıtalardan farklı olduğu ve dünya tarihinin her safhasında Asya kıtası, imparatorlukları, kişilerin aldığı kararlar, ticaret yollarının önemi ve insanın coğrafyaya karşı verdiği mücadelenin boyutu geçmiş bilgilerle toparlandığında okuyucunun zihninde bir eksiklik kalmayacağını ümit ediyorum.

Akademik tarihçilikte telif kitap basmak önemli olduğu kadar, üzerinde durulması gerekli olan bir diğer konu, yurt dışındaki çevrelerce rağbet gören kitapların dilimize kazandırılması hususudur. Çevirilerdeki, bilhassa akademik çevirilerdeki en büyük problemler *kavramsal aktarım* meselesinde yaşanan zorluklardır.

Bunun için herkesin eser tercüme etmesi mümkün değildir. İlerleyen yıllarda kendi kürsüsüne katkıda bulunacak nitelikteki eserleri çeviren akademisyenlerin hem kendi meslektaşlarına, meraklı okurlarına, alanda ilerlemek isteyen uzmanlara hem de kendilerine katacakları hassasiyetin altını çizmekte fayda

görüyorum. Bu hususta çeviri eserleri her geçen gün dilimize okuyucuyu sıkmayacak şekilde kazandıran ve dilimize kazandırılırken anlam kaybı olmamasına özen gösteren bütün akademisyenlerin en az telif eser yazmak kadar önemli bir iş yaptığı ortadadır. Bu iş, sözünü ettiğimiz bilinç ile yapıldığı takdirde her zaman yerine bir iş olacaktır; tabiri caizse taş, duvarın gediğine oturacaktır.

Türken- und Türkeibilder im 19. und 20. Jahrhundert. Pädagogik, Bildungspolitik, Kulturtransfer (19. ve 20. Yüzyılda Türkler ve Türk İmgeleri. Pedagoji, Eğitim Politikası, Kültürel Aktarım)

Ingrid Lohmann ve Julika Böttcher

Bad Heilbrunn, Klinkhardt, 2021, 277 sayfa, ISBN: 978-378-152-436-1.

Mustafa GENCER*

Avrupa kültür tarihindeki, özellikle de Almanca konuşulan ülkelerdeki asırlık negatif Türk imajı, olumsuz klişeler, yabancılık ve ötekilik çağrışımları, 1961 sonrası Türk misafir işçilerin Almanya'daki daimî varlığı ile sorgulanmış ve altüst edilmişti. Bu nedenle Lohmann ve Böttcher'in bu çalışması, Alman algısındaki bu Türk imajının dönüşümünü ve bu dönüşümün yakın eğitim tarihindeki Türkiye söylemlerine etkilerini konu edinmiştir. Yayın altmış yıl önce yapılmış olan Alman-Türk İşe Alım Anlaşması'nın yıl dönümünü dikkate alarak hazırlanmıştır.

1961'den bu yana üç milyondan fazla Türk, "işçi göçü" çerçevesinde Almanya istikametinde vatanlarını terk etti. 1961 sonrasındaki onlarca yıl boyunca, Almanya'da değişik statüde yaşayan bir o kadar kişi (üç milyon) de Türkiye'ye geri döndü ve bu insanlar ülkenin her yerine dağılmış olarak yaşamaktadırlar. İşçi göçünü, Almanya'da tamamen yerleşme ve ailelerin kurulması, akademik eğitim almış nesiller ve onların Federal Almanya Cumhuriyeti'nin sosyal ve politik sistemine katılımları izledi. Almanya'daki Türk asıllı vatandaşların hâlini (endişelerini, sıkıntılarını, meramını) anlamak ve gelecekte bu ülkede bir arada yaşama pratiğini daha iyi bir duruma getirmek için uygulanabilir modeller sunmak ise zorlu bir görevdir ve bu görev bilime düşmektedir.

* Prof. Dr., T.C. Köln Başkonsoloslugu Eğitim Ataşesi, mustafagencer1@hotmail.com

Almanya’da Türk(ıye) imajı algısında ilk farklılaşmalar, 19. yüzyılda Alman askerî danışmanlarının raporları ile ve Alman-Türk ekonomisi ve kültürü alanındaki Almanya içi tartışmalar ile oldu. Bu kitap, söylemleri ve ders kitaplarını analiz eden makalelerin yanı sıra tarih, eğitim ve arkeolojideki Alman-Türk ilişkileri bağlamında kültürel aktarımla ilgili makaleleri/yazıları içeriyor.

Fikret Adanır [Wandlungen des deutschen Türkeibildes in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts (20. Yüzyılın İlk Yarısında Almanların Türkiye İmajındaki Dönüşümler) 23-42], Ingrid Lohmann [Lieber Türken als Levantiner – Deutsche Kolonialinteressen an der Türkei und die Stimme der Pädagogik im langen 19. Jahrhundert (Levantenler Yerine Türkler - Türkiye’ye Dair Alman Kolonyal İlgiler ve Uzun 19. Yüzyılda Pedagojinin Sesi) 43-72] ve Julika Böttcher’e [Die Türkei als Argument in der pädagogischen Presse des Wilhelminischen Kaiserreichs (Kayzer Wilhelm İmparatorluğu’nun Pedagoji Basınında Argüman Olarak Türkiye) 73-96] ait makalelerin yer aldığı derleme kitabın ilk bölümü, gazete, dergi ve ders kitaplarında 1800 ve 1950 arasındaki söylem analizlerine dair değişimlerin izini sürmüştür.

Batı’nın zihninde dehşet verici olarak klişeleşmiş Türk imajı, 19. yüzyıla kadar Alman eğitim sistemine de egemen olmuştur. Ancak 1871’de kurulmasından sonra Wilhelm İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ile askerî, ekonomik ve kültürel düzeylerde zamanla daha da artan ilişkiler geliştirdi ve bu ilişkiler Birinci Dünya Savaşı sırasında “silah kardeşliği” ile zirveye ulaştı. Lohmann, Alman İmparatorluğu’nun dünya gücü olma girişimlerinin başarısızlığıyla bağlantılı olduğu için tarihin bu kesitinin Alman kamuoyunda örtbas edilmiş ya da bastırılmış olabileceğini belirtiyor (15-16). Tim Gerd Hellmanzik [“Als Brüder sind die Türken niemals betrachtet, auch der europäischen Geistesbildung immer fremd geblieben” – Das Türkenbild in Joseph Annegarns Weltgeschichte für die katholische Jugend (1840) (“Türkler Hiçbir Zaman Kardeşler Olarak Görülmedi ve Avrupa Zihinsel Dünyasında Yabancı Olarak Kaldılar”. Joseph Annegarn’ın Katolik Gençler İçin Dünya Tarihinde Türk İmajı) 97-118], Dennis Mathie [“Am schlimmsten erging es den Türken” – Explorative Untersuchung des Wissens über die Türken und die Türkei zwischen 1919 und 1936 anhand von drei Schulbuchreihen (En Kötü Durumda Olanlar Türklerdi. Üç Ders Kitabı Bağlamında 1919-1936 yılları Arasında Türkler ve Türkiye Hakkındaki Bilginin Keşifsel Araştırılması) 119-142], Andreas Hoffmann-Ocon ve Norbert Grube’nin [“Wo die Parteien sich mit Staatsstreich, Militärrevolten, Hinrichtungen und Morden bekämpfen” – Türkeibilder in schweizerischen Geschichtslehrmitteln in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts (“Tarafların Darbe, Askerî İhtilal, Katliam ve Ölümlerle Savaştığı Yer” – 20. Yüzyılın İlk Yarısında İsviçre Tarih Ders Materyallerinde Türk İmajı) 143-166] yazılarından oluşan ikinci bölüm, devrin Alman ders kitaplarında Türkiye ve Türklerin tematik açıdan nasıl yer aldığına, dolaylı dolaysız nasıl tanıtıldığına odaklanıyor.

Filiz Meşeci-Giorgetti [Reformpädagogik in Türkischen Elementarschulen. Eine Untersuchung Zum türkisch-deutschen Austausch über Erziehung und Unterricht in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts (Türk İlköğretim Okullarında Reform Pedagojisi. 20. Yüzyılın İlk Yarısında Türk-Alman Eğitim ve Ders Değişimine Dair İnceleme) 167-194], Christine Mayer [Zur Formierung einer transnationalen Sphäre durch Bildungsexperten – John Dewey’s Reise in die Türkei 1924 (Eğitim Uzmanları ile Ulusaşırı bir

Alanın Oluşması - John Dewey'in 1924 Yılındaki Türkiye Gezisi) 192-224], Christian Roith [Pädagogische Modernisierungsstrategien in Spanien zu Beginn des 20. Jahrhunderts (20. Yüzyılın Başlarında İspanya'nın Pedagojik Modernleşme Stratejisi) 225-248], Sebastian Willert ["Hamdi hat hier gewüetet & da gewüht" – Perspektiven deutscher Forschungsreisender auf die Anfänge der osmanischen Archäologie, 1881–1892 ("Hamdi Orayı Burayı Karıştırdı" – Alman Araştırmacı Perspektifinden Osmanlı Arkeolojisinin Başlangıcı) 249-274] makalelerini içeren üçüncü ve son bölüm ise modernleşme, bilgi ve kültür transferi, ağlar, karşılıklı ilişkiler, etkileşimler ve bağımlılıklar yoluyla gerçekleştirilen millileşmeyi/ulusallaşmayı merkezine almıştır (13).

Geç Osmanlı devlet adamları hem Fransız hem de Alman eğitim modellerini modern ve örnek olarak görüyorlardı, ancak siyaseten daha sağlıklı ve ahlaki buldukları Alman modeline öncelik tanıma eğilimindeydiler. Almanların çalışkanlık ve itaatkâr vatandaş eğitimi öne çıkarken, Fransız sistemindeki kültürel yabancılaşma tehlikesinin mevcudiyeti onu geri plana itiyordu. Özellikle Alman kültürünün Polonya örneğinde görüldüğü üzere başka milletleri "Almanlaştıramadığı" dikkati çekiyordu. Bu bağlamda Sadrazam Mahmud Şevket Paşa, daha 1913 yılında Boğaz'daki Alman elçisi Baron von Wangenheim'a tüm Türk eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması ve maarif idaresine Alman eğitimcilerin çağırılması fikrini ifade ettiğini belirtiyordu. Osmanlı Maarif Nazırı Şükrü Bey öncelikle Alman müşaviri Franz Schmidt'ten İstanbul Sultanisi'ne Alman öğretmenlerin atanması ricasında bulundu. Nazırın bu ricasının altında yatan neden Fransız tesirindeki Galatasaray Lisesine bir alternatif oluşturmaktı.¹ Avrupa'nın yüzeysel ve şekilci taklidi konusu geç 19 ve erken 20. yüzyıl Osmanlı entelektüellerinin gündemini meşgul etmiştir. Örneğin Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Avrupa'da yapılacak yükseköğrenimin faydalarına dair yazdığı *Yeğenim* başlıklı kısa hikayesinde, bu çabayı kendi bakış açısıyla sapık Avrupalılaştırma, yani *alafrangalık* olarak adlandırmaktadır.²

Birinci Dünya Savaşı yıllarında geleceğin başrol oyuncularının Alman eğitim ilkeleriyle yetiştirilmesini teşvik etmek için Almanya'ya, meslek öğrenimi ve üniversite düzeyinde öğrenciler gönderme yoluna da gidildi. Bu uygulamanın Cumhuriyet'in ilk on yıllarında devam ettiğine ve bununla bağlantılı olarak Türkiye'ye 1940'lara kadar devam eden Alman eğitim bilgisinin aktarımına dair iki örnek sunmak yerinde olacaktır. Seniha Tunakan, doktorasını Berlin'deki Kaiser Wilhelm Antropoloji Enstitüsünde (KWI), 1935-1941 yıllarında yaptı ve sonra ilk kadın profesör olarak Ankara Üniversitesi Antropoloji Bölümünde öğretim üyesi oldu.³

Frankfurt Pedagoji Akademisinde öğrenim gören Mahmut Münir Raşit Öymen (1899–1979), Bedi Ziya

¹ Mustafa Gencer, *Bildungspolitik, Modernisierung und kulturelle Interaktion. Deutsch-türkische Beziehungen (1908-1918)*, Münster; Lit, 2001, S. 104f.

² Leyla von Mende, *Europäisierungsmißstände um 1900. Eine Kurzgeschichte des osmanischen Schriftstellers Ahmet Hikmet Müftüoğlu*, in: *Themenportal Europäische Geschichte* (2011), URL: <http://www.europa.elio-online.de/2011/Article=485> (Zugriff am: 01.06.2021)

³ Hans Walter Schmuhl, *Istanbul–Berlin–Ankara. Seniha Tunakan und der Wissenstransfer auf dem Gebiet der Physischen Anthropologie und Humangenetik*, in: Claus Schönig, Hatice Bayraktar, Ramazan Calik (Hg.): *Türkisch-Deutsche Beziehungen. Perspektiven aus Vergangenheit und Gegenwart*, Berlin 2011, S. 271-283.

Egemen (1908–1967) ve Kemal Kaya (1903–1966) mezun olduktan sonra Türkiye’ye dönerek eğitim kurumlarında, bakanlık merkez teşkilatında ve akademik alanda başarılı kariyerlere imza attılar. 19 ve 20. yüzyıllarda Alman pedagojisi ile yoğun ilgileniş, Türk mezunların bilimsel faaliyetleri üzerinde kalıcı etki yarattı. ⁴ Ancak bu uğraşı ve çabaların etkisi bireysel çapta sınırlı kaldı. Oysa tanımlı hedefleri, değerlendirme ve kontrol araçları olan modern eğitim müfredatı ve uygulamalarının uzun vadeli kurumsal ve politik inşasına ihtiyaç vardı.

Adanır (23-42) makalesinde Almanya’nın Türkiye imajının dönem dönüşümlerine odaklanmıştır. 19. yüzyılın ortalarından beri Almanya, Küçük Asya’nın eski uygarlıklarıyla ilgilenmiştir. Yüzyılın sonlarına doğru Almanya’nın evrensel güç olma siyasetiyle bağlantılı olarak, Paul Rohrbach, Friedrich Naumann gibi barışçıl emperyalistlerin ve Hugo Grothe ve Freiherr von der Goltz gibi “Şark öncüleri”nin fikirleriyle Küçük Asya’da Bağdat Demir Yolu boyunca Alman kolonisi oluşturma fikri gelişti. Mustafa Kemal’in (Atatürk) liderliğindeki Türk Kurtuluş Savaşı başarısı da Almanya’da hayranlık uyandırmış ve Paris Barış Antlaşmalarının revizyonu için örnek gösterilmişti. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Türkiye’nin tarafsızlığı, krom, bakır ve pamuk vb. temel ham maddelerin tedarik edilmesini mümkün kıldı. Siyaset ve bilimden sürgün edilen Almanlar, savaş sonrası dönemde, Almanya’da Türkiye hakkında olumlu bir imaj oluşmasını sağladılar.

Lohmann (43-72) 19. yüzyılın ortalarından 1950’ye kadar Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Levantenleri ele alır. Yazar Levant’ı coğrafi anlamda konumlandırır ve Levantenleri eskiden İtalya ve Fransa’dan gelmiş, hukuki iş ve ticarete birbiriyle bağlantılı tüccar aileleri olarak tanımlar (44-45). Levantenler, etnik ya da mezhep grubu olarak bir aidiyetleri olmadığı (Osmanlı sisteminde tanınmış bir millet olmadıkları) için ve koloni olarak da bir siyasi grup geliştiremedikleri hatta oluşturamadıkları için, bilincin millileşmesi dönemlerinde grup etkisini ve varlıklarını sürdürme imkânını kaybettiler. Kırım Savaşı (1853-1856), Levant’taki bin yıllık İtalyan ticaret üstünlüğünü sona erdirdi; yerine gelen İngiliz, Fransız, Avusturya ve Alman şirketlerinin Avrupa dışına yönelmeleri ve etki alanı elde etmeleri Levantenlerin aracı-komisyoncu rolünü gözden düşürdü, ticaret üstünlüğünü Levantenlerin elinden aldı. Ayrıca 1909 civarında Osmanlı basınında (Osmanlı Lloyd ve Yeni Gazetta), emlakçı ve komisyoncu olarak işlevleri tartışılır olmuş, Levantenlere karşı ön yargılar oluşmuştu (60-62).

Böttcher (72-93), eğitime dair alan dergilerini inceleyerek, Alman İmparatorluğu’ndaki Türk imajının söylem analizi yoluyla yeniden oluşumunu ele almıştır. Almanya’daki üç milyon Türk, Türk tarihi ve kültürüne dair kalıplaşmış yargıların ötesine geçmek için yeterli sebep sunuyor. Almanya’da eğitim camiası ve pedagojik çevreler için Osmanlı İmparatorluğu, ancak II. Wilhelm’in politikalarıyla önem kazandı. Öğretmen gazetelerinde ve eğitim dergilerinde, imparatorluğun jeopolitik ve ekonomik çıkarlarına dair, Türkiye ile ilgili yazı ve makalelerin sayısı arttı. Bu makaleler Türklerle ilgili kalıp

⁴ Michael Wermke, Transfer pädagogischen Wissens. Die Absolventen der Frankfurter Pädagogischen Akademie (1927–1933) im geteilten Nachkriegsdeutschland, in Palästina/Israel und in der Türkei, in: David Kabisch, Johannes Wischmeyer (Hg.), *Transnationale Dimensionen religiöser Bildung in der Moderne*, Göttingen, 2018, S. 327-351.

yargılardan uzaklaşıyorlar ve Alman yayılma politikasının ekonomik ve kültürel araçlarının potansiyelini keşfediyorlardı. Yurt dışında Alman okulu açma, bu noktada Türk eğitim sisteminin modernizasyonu için yardımcı olmuştur (İstanbul’da bir Alman müdirenin yönetiminde açılan ilk kız okulu ve Bağdat Demir Yolu boyunca konumlandırılmış demir yolu okulları da Almanların açtığı bu okullardandır). Şubat 1914’te Ernst Jäckh tarafından kurulan, Berlin’deki Alman-Türk Derneğine ve yeni Alman kültürel misyonunun öncüleri Hugo Grothe ve Carl Heinrich Becker’e, Avrupa sömürge politikasından uzak kalarak ve kendi toprak bütünlüğünü korumak üzere Osmanlı İmparatorluğu’nu desteklemek için Türklere olan güvensizliği giderme ve Türklerin Almanya’ya sempati duymasını sağlama görevi verildi(84).

Hellmanzik (97-118) makalesinde, Joseph Annegarn tarafından kaleme alınan “Gençler İçin Coğrafyanın Mezhep Kılavuzu”nda (1834) Türkiye imajı hakkında bilgi arar. Coğrafya, kültür ve geleneklerin bu kitaptaki temsillerinde Türkler, 1453’te Konstantinopolis’in fethinden bu yana Avrupa’ya korku ve terör getiren, Hristiyanların düşmanları olarak Asya’dan gelen ham, savaşçı ve pagan bir yabancı varlık olarak tasvir edilir. Ders kitabı, Türkleri terbiye ve eğitime yabancı olmakla ve Avrupa bünyesine uygun olmamakla itham eder. Buna karşılık dönemin bir gözlemcisi olarak yazar, Yunanlıları ve onların bağımsızlık mücadelesini (1821-32) zalim Osmanlılara karşı bir kahramanlık olarak tasvir eder (111).

Matthie’nin (119-142) makalesi, tarih dersi bilgilerinin bileşkesi ile ilgilidir: 1923’ten sonra Weimar Cumhuriyeti dönemine ait üç meşhur ders kitabı serisine dayanır (Ortaokullar İçin Tarih Ders Kitabı, Liseler İçin Temel Tarih Kuramı ve Yüksek Eğitim Kurumları İçin Tarihin İlkeleri). Çöküş hükmü verilmiş Osmanlı İmparatorluğu anlatısı hâkimdir ve anlatılar “Doğu Sorunu” ve “Boğaz’daki Hasta Adam” hikâyelemesiyle zamana uygun desteklenmiştir. 1839-1878 Tanzimat Dönemi reform hareketleri ile 1876-78 ve 1908-1918 arasındaki Meşrutiyet Dönemlerine değinilmemiştir (127. ve sonraki sayfalar). Avrupa’ya aidiyetle ilgili olarak, ülkenin Avrupa ve Asya bölgeleri arasında bir ayrım yapılmış ki bu ayrımda Avrupa Türkiyesi Balkan Savaşlarından bu yana artık yoktur. Ancak 1924’ten sonra, Asyalı Savaşçılar Birliği’nin yazılarında, yeni Türkiye’nin Birinci Dünya Savaşı’nın muzaffer güçleri karşısındaki başarısı ve Atatürk’ün laik reformları övülmektedir (135. ve sonrakisayfalar).

Hoffmann-Ocon ve Grube (143-164) Osmanlı’nın içindeki durumu “Tarafların birbirleriyle darbeler, askerî isyanlar, infazlar ve cinayetlerle savaştığı yer” alıntısı ile anlatmaktadır. Bu oluşumda, “Boğaz’daki Hasta Adam” Libya/Trablus ile Kuzey Afrika’daki son varlığını İtalya’ya kaptırıyor (1912). İsviçre tarih kitaplarında İsmail Enver Paşa (1881-1922) Libya’daki örgütlü direnişiyle öne çıkar. Tarih kitaplarında, yetimhanelerin, hastanelerin ve okulların kurulması ve 1912 ve 1922/23 yıllarındaki Lozan konferans salonunun yanı sıra Türkiye’de İsviçre medeni kanununun kabulü, Cenevre Millî Eğitim Müdürü Albert Malche’nin ve Antropolog Eugène Pittard’in faaliyetleri ve *foyer turcs*’un⁵ aktiviteleri gibi Türkiye ile

⁵ Cenevre ve Lozan Üniversitelerinde 1911 yılında kurulan ve seküler milliyetçilik taraftarı öğrenci derneği. Üyelerinden bazıları iki savaş arası dönemde sivil Kemalist kadroya dâhil olan Maliye ve Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt (1922-1923 ve 1924-1930), Maliye Bakanı ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu (1927-1930 ve 1933-1938 ile 1942-1946 arası başbakan), Millî Eğitim Bakanı Cemal Hüsnü Taray (1942-1946) ve çok sayıda milletvekili ve bürokrattır. Kaynak: [Türkei \(hls-dhs-dss.ch\)](https://www.hls-dhs-dss.ch) (Erişim tarihi: 04.09.2021)

ilgili ve İsviçre için önemli konular yer almaktadır (144. ve sonraki sayfalar). İsviçre yazıları, bütün bir halkı temsil de etmek üzere padişahı, oryantal despotizm ve zorbalık ile nitelendiren Osmanlı karşıtı klişeleri de içermektedir (153).

Türkiye'den tek Türk yazar olarak Filiz Meşeci Giorgetti (167-194), ilköğretim düzeyi ile sınırlı kalarak, Türkçe ikincil kaynaklarda Alman-Türk etkileşimlerinin sürekliliğini göstermiştir. Osmanlı Devleti Almanya'ya yeni pedagojik konseptleri öğrenmeleri ve bunları yurda döndükten sonra uygulamaları için, başta İsmail Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978), Ali Haydar Taner (1883-1956), Cevat Dursunoğlu (1892-1970) ve eğitimde ilk doktora adayı Halil Fikret Kanad (1892-1974) olmak üzere, çok sayıda eğitimci gönderdi (170-171). Asıl hedef eğitimde kültürleşme olmakla birlikte, bu öğrenciler müfredat, demokrasi eğitimi, çocuk psikolojisi, deneysel eğitim vb. konularda Türk Millî Eğitim Bakanlığı için yaptıkları çeviriler ve uzmanlık kitapları ile etki oluşturdular (187-188). Çocukların özgürce gelişmesi için ilkokul müfredatına ve öğretmen eğitimine daha fazla öncelik verildi (187-188).

Eğitim Bakanlığı 1918 Eylülünde Karlsruhe'ye 20 öğrenci gönderdi, sonradan milletvekili olan Hıfzırrahman Raşit Öymen (1899-1979) ve köy enstitülerinin kurucusu İsmail Hakkı Tonguç (1893-1960) da onlardandır. Yurda döndükten sonra oyun, spor, sanat ve el sanatlarını okul uygulamalarına entegre etmek istediklerinde okul yönetiminin direnişiyle karşılaştılar (174). 1926 müfredatında, eğitim içerikleri ve hedefleri yeniden yazıldı. Buna göre birey, pratik ve sanatsal becerileriyle toplumun bağımsız-özgür ve üretken bir üyesi olmalıydı (181). 1942 ve 1952'de Türk eğitim reformları ile halkın büyük ölçüde okuryazar olmasını teşvik etmenin yanı sıra “çalışarak ve çalışma yolu ile öğrenmeyi” ve köylerin ihyasını sağlamak için taşrada 21 köy enstitüsü kuruldu (189).

Mayer (195-223), Türkiye'de eğitim uzmanı ve yetkililerinin rollerini incelemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra millî eğitim sistemini kurmak ve geliştirip yaygınlaştırmak için yurt dışından uzmanlar davet edilmiş olup, daha 1924'te John Dewey ilk eğitim uzmanı olarak yazın iki aylığına Türkiye'ye gelmiştir. Dewey, İstanbul'da Galatasaray Lisesini ve Robert Koleji ziyaret etti ve Ankara'da öğretmen yetiştiren kurumların (Darülmüallimin ve Darülmüallimat) mezunlarıyla buluştu, ardından Bursa üzerinden İzmir'e gitti (200). Başgöz'e (1968) ve Szyliowicz'e (1973) göre Dewey'in tarihsel önemi dışında Türk eğitim sistemi hakkındaki raporlarının çok az etkisi oldu. Eğitim Uzmanı Sabri Büyükdüvenci 1994 yılında, Dewey'in ziyareti hakkında “geleneklere bağlı kültür ve otoriter aile uygulamalarının zihniyette bir değişiklik meydana getiremeyeceğini” not ettiğini belirtmiştir (205). Ülkeye başka eğitim uzmanları da geldi. 1925'te Almanya'dan Alfred Kühne, 1927'de Belçikalı pedagoğ Omar Buyse ve 1928'de Cenevreli pedagoğ Adolphe Ferrière, 1932'de yükseköğretim sistemi reformu için gelirken Albert Malche ve 1932-34'te Beryl Parker ise bakanlığın ilköğretim bölümüne danışman olarak gelmişlerdir. Yazara göre, Cumhuriyet'in ilk on yılında, Avrupa'dan eğitim uzmanlarının gelmesi ve yapılan çeviriler ile Batılı konseptler, fikirler ve uygulamalar ithal edilmiş ve böylece trans-millî (ulus ötesi) bir resepsiyon-kabul durumu oluşmuştur. “Devşirme yeniliklerin yerel toplum için yeniden yorumlanmasında ve uygulanmasında hangi konseptler daha başarılı olabil(ir)di?” sorusuna ise farklı yaklaşımlar ve yöntemler birbirine karıştırıldığı için net bir cevap bulunamamıştır (218-219).

Roith (225-248), İspanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitimde modernleşme stratejilerini ele almaktadır. Avrupa'nın periferisindeki (kenarındaki) her iki ülke de Birinci Dünya Savaşı'nda büyük güç konumlarını kaybetmiş ve millî eğitim sistemi sorunuyla karşı karşıya kalmışlardır (225). Hem İspanya hem de Osmanlı İmparatorluğu, (Türk eğitimcilerin Almanya'ya eğitim ve araştırma amaçlı gidişleri ve bunun sonucunda oluşan fikir transferleri yoluyla) eğitim konularında Alman İmparatorluğu ile iş birliği yaptı. Her iki durumda da fikir transferi-alışverişi tek taraflıydı. Ancak Türk tarafı kurdukları bağlantılarını neredeyse hiç devam ettirememişken, İspanyol eğitim uzmanları uluslararası eğitim bağlarını devam ettirebilmişlerdir (245).

Willert'in makalesi (249-274), Güneydoğu Anadolu'da bulunan Nemrud'daki (Nemrud Dağı) arkeolojik antik eserlerle ilgili olup Alman-Türk rekabetine odaklıdır. Padişah, önemli arkeolojik eserlerin yurt dışına taşınmasını önlemek ve eski eserleri korumak ve böylece ülkenin modernleşmesini somutlaştırmak amacıyla 1881'de sanatçı ve arkeolog Osman Hamdi Bey'i Müze-i Hümayun müdürü olarak atadı (252). Kommagene antik bölgesi Alman arkeologların da ilgisini çekiyordu. Buradaki kabartma eserleri Almanya'ya ulaştırmak için her türlü yolu deneyen Alman arkeolog Carl Humann, 1884'te değiştirilen Eski Eserler Nizamnamesi'ni (Asar-i Atika Nizamnamesi) farklı yorumlayarak, Halep valisi ile Alman büyükelçisi von Radowitz'in de desteğini alıp 1889'da rölyefleri Berlin'e ulaştırmayı başardı (261-262). Ancak kara yoluyla Akdeniz kıyılarına transferi esnasında kabartmaların bir kısmı parçalanmıştır. 1887 yılında Osman Hamdi Bey, Heykeltıraş Osgan Efendi ile birlikte Beyrut vilayeti sınırlarında bulunan Sidon'daki İskender lahdini 1891'de açılan İstanbul'daki Müze-i Hümayun'a taşımayı başardı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu, Berlin, Londra, Paris ve St. Petersburg gibi çağdaş arkeoloji sergi merkezleri arasında yer edinmiştir (268).

Eğitim ve kültür alanlarında toplam on makaleden oluşan antoloji, Türkiye ve Türk imgelerinin kompakt bir temsilini içermektedir. Alanında uzman kişilerce özenle hazırlanan bu derleme ilgili okuyucuya sunulmaktadır. Son olarak kitaba/makalelere ilişkin aşağıdaki birkaç genel değerlendirme notunu eklemekte yarar görülmüştür:

1. Kitaptaki makaleler, Avrupa'ya okul ve üniversite düzeyinde öğrenci gönderme, Avrupa'dan eğitim uzmanlarını davet etme veya Türk eğitim kurumlarında Alman öğretmen ve bilim adamlarından yararlanma gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam eden geç Osmanlı uygulamalarının eğitim ilişkilerinde bir süreklilik arz ettiğini göstermektedir. Erken çocukluk dönemi eğitiminde, ilköğretimde, çıraklık, el sanatları ve meslek eğitiminde, öğretmen eğitimi ve danışmanlıkta, müfredat geliştirmede ve öğretim bilgisinin transferinde süreklilik çizgileri izlenebiliyor.

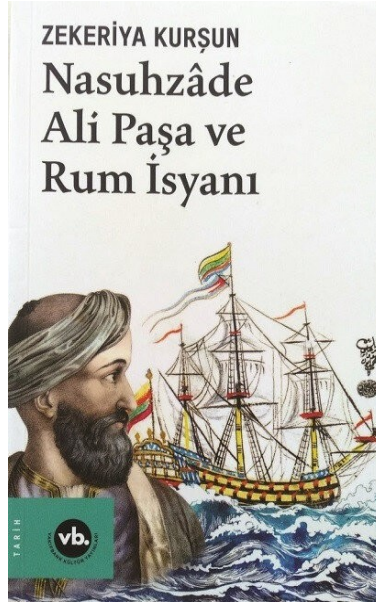
2. Stereotipler/Klişeler nesnel anlayış ve iletişimi engelleyici unsur olarak gösterilmiş ve makalelerde ele alınan kaynak kitaplarda bu konudan birçok yerde bahsedilmektedir. Ancak durum tespitinin ötesinde barış içinde bir arada yaşamaya katkıda bulunabilecek tutum ve davranışa dair tavsiyelere de ihtiyaç vardır. Tanınmış Türk sosyolog Cemil Meriç, Türkiye hakkında beslenen kalıp yargının/klişeleş(tir)menin "Avrupa" tarafından nasıl algılandığını şöyle ifade ediyor: *"Her Kur'an'ı yaksak, her camiye yaksak*

Avrupaluların gözünde Osmanlı'yız. Osmanlı demek İslami demek, karanlık, tehlikeli, (bize) düşman bir yığın insan/zümre."⁶ Bunlar manipüle yorumlar olduğu ve içeriklerinin hakikate uygunluğu sınırlı kaldığı için, Türklerin olumsuz anlatılışları ya da yazarların niyetleri hakkında, incelenen eserlerden yapılan çıkarımların işe yararlılığı ya da güvenilirliği tartışmalıdır.

3. Okuyucular, kitabın kapsamı göz önünde bulundurulduğunda 1933-1945 yılları arasında Türkiye'de sürgünde bulunan Alman bilim adamlarının hayatı ve çalışmaları hakkında bir makaleden mahrum kalmışlardır.

4. 1961'den sonra Almanya'ya Türk göçü sürecindeki Alman-Türk bağları ve bu iki toplumun iç içe geçişleri ile bunların Alman-Türk pedagojisindeki etkilerini de analiz etmek gerekir, çünkü bu husus, eserin başında yayımlanmasının nedenlerinden biri olarak gösterilmiştir.

⁶ [\(PDF\) Die Türkei, Europa und die Philosophie - Versuch einer Näherung \(2014\) Postprint | Franz Martin Wimmer - Academia.edu](#) (Zugriff am: 01.06.2021)

Nasuhzâde Ali Paşa ve Rum İsyanı

Zekeriya Kurşun

İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2021, 295 sayfa, ISBN: 978-605-7947-84-0.

Bilal YAVAŞ*

19. yüzyıl gerek Osmanlı tarihi gerekse dünya tarihi için birçok önemli olayın yaşandığı ve sonuçları bakımından önemli bir yüzyıl olmuştur. Osmanlı Devleti açısından baktığımızda ise Tepedelenli Ali Paşa ve Rum İsyancıları devlet için önemli olayların yaşandığı zorlu süreçler olmuştur. İncelediğimiz bu eserde de bu isyanların ortaya çıkış sebepleri, isyanlarda rol oynayan önemli isimler ve sonuçları detaylıca ele alınmıştır.

Kitabın değerlendirmesine geçmeden önce yazarımız hakkında bilgi vermek gerekir. Zekeriya Kurşun, Marmara Üniversitesinde uzun süre öğretim üyeliği yapmış ve çeşitli kademelerde yöneticilikle birlikte kurul üyeliğinde bulunmuştur. Osmanlı dönemi Arap coğrafyası, Orta Doğu'nun yakın dönem siyasi tarihi, Türk-Arap ilişkileri ve Kuzey Afrika üzerine birçok çalışmaları bulunmaktadır. Günümüzde Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesinde Edebiyat Fakültesi dekanı olarak görevine devam etmektedir.

Eserin 7 bölümden oluştuğunu görmekteyiz. Giriş bölümünde, Osmanlı dönemindeki liyakat sisteminin işlendiği vakit ne derece önemli olduğunu görebiliyoruz. Bunun en önemli örneği ise Nasuhzade Ali Paşa'nın görevi öncesi ve sonrasında emekli edilmesine rağmen tekrar donanmanın başına getirilmesidir. Liyakatin ne derece önemli olduğu ve işlerinde mahir olan insanların yeri geldiği zaman görevlendirildiklerini görebilmekteyiz. Bu açıdan liyakat sistemi de önemli bir konudur.

Birinci bölüme baktığımızda Tepedelenli Ali Paşa hakkında bilgilerin verildiğini görüyoruz. Tepedelenli Ali Paşa'nın isyan etmesi sonucu büyük bir siyasi güç kazandığı, buna karşı yetersiz deniz gücü olmasına

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, tarihcibilal@gmail.com

rağmen devlete sadık olan Nasuhzade Ali Paşa'nın bu isyanın bastırılmasındaki rolü ele alınmıştır. Bunun dışında o dönemin önemli isimlerinden olan Halet Efendi ve Tepedelenli Ali Paşa arasındaki siyasi uyuşmazlıkların neler olduklarının anlatıldığını ve en sonunda isyanla birlikte bu isyanın bastırılma sürecinin detaylıca ele alındığını görebiliyoruz. Nasuhzade Ali Paşa'nın ne derece önemli bir şahsiyet olduğunu buradan anlayabilmekteyiz. Bu sebepten birinci bölüm önemli bir bölümdür.

İkinci bölümde, Rum İsyanı öncesinde bölgede değişen düzen hakkında bilgiler verilmiştir. 1797 yılında imzalanmış olan Campo Formio Antlaşması'yla Venedik Cumhuriyeti'nin tarih sahnesinden çekilip onun bıraktığı toprakları ve mirası Rumların devralmakta olduğunu görmekteyiz. Rus Çarlığı'nın kendi emelleri doğrultusunda Rumları Müslümanlara karşı Hristiyanlık üzerinden kışkırttiklarını ve bununla birlikte Rumların ticari faaliyetlerle zenginleştiklerini bu bölümde görebiliyoruz. Bunun dışında Osmanlı Devleti'nin siyasetinde Halet Efendi'nin rolünün ne denli önemli olduğunu, özellikle bürokraside tayin ve azillerde ne kadar etkili bir isim olduğunu, bu isyanın da Bab-ı Ali ile taşra yöneticilerinin çıkarları ve ihmalkârlıkları sebebiyle ortaya çıktığını görüyoruz. Ayrıca Halet Efendi kendi siyasetiyle meşgul olduğundan bu bölgeyle pek ilgilenmemiştir. Siyasetlerinin sonucu olarak devletin Rum İsyanı'nın çıkmasındaki zafiyetleri dile getirilmektedir. Saydığımız bütün etkenlerin ve Rum korsanlarının faaliyetleri sonucunda Rum İsyanı'nın patlak verdiğini görmekteyiz. “Mora'da tek bir Türk bırakılmayacaktır” sloganıyla başlayan ve Osmanlı Devleti için ağır bir kayıp ve büyük bir yıkım olan bu isyanda yer alan isyancıların isimleri, isyanda ne derece önemli rol oynadıkları ve isyan sonrasında kurulan düzende aldıkları yeni unvanlar anlatılmıştır. Yine burada Nasuhzade Ali Paşa'nın *Donanmayı Hümayun Bağbuğu* unvanı alarak ön plana çıktığını görüyoruz. Aynı zamanda bu isyanın başlamasıyla birlikte İstanbul'daki Rum Patriği V. Gregoirus'un Sultan II. Mahmut Han tarafından idam edildiği de edindiğimiz bilgiler arasında yer almaktadır.

Üçüncü bölümde, Osmanlı Devleti'nin Rum İsyanı'na karşı aldığı tutum ve bu isyana karşı koyma çabaları ele alınmıştır. Payitaht başta olmak üzere imparatorluğun içindeki Rumlara karşı gözdağı vermek adına birçok fetvanın çıkarıldığını görüyoruz. 2. bölümde de söz ettiğimiz gibi Rum patriğinin sessiz kalması, isyana karşı çıkmaması sonucunda idam edilenlerden olduğunu görüyoruz. Bunun dışında Osmanlı donanmasının bu isyanda yetersiz kalması ve yaşanan zorluklar anlatılmıştır. Bütün bu sıkıntılı durumlara rağmen Nasuhzade Ali Paşa'nın gayretleri ve yapılan deniz harekâtıyla ön planda olduğunu görebiliyoruz.

Kitabın belki de en acılı ve sonuçları itibarıyla önemli olan dördüncü bölümüne baktığımızda ise Mora Yarımadası'nın Tripoliçe şehrinin Rumlar tarafından ele geçirilerek yakılması, halkın ise işkencelerle öldürülüp kalanların esir edildiği olaylar ve gelişmeler anlatılmış olup bu sürecin detayları ele alınmıştır. Bölgede Rumların yaptığı bu eziyetlerin İngiliz askerlerin anılarında yer alması hem dönemi anlamamız hem de yaşanan sürecin ne denli büyük olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Yine kısıtlı imkânları olmasına rağmen Ali Paşa'nın gayretlerini ve takviye aldığı yapılabileceklerini görme şansına sahip olmaktadır. Bunun dışında devletin denge politikasının bir sonucu olarak isyana tam olarak müdahale edemediğini ve Düvel-i Muazzama'nın, özellikle Rusya Çarlığı'nın öne çıktığını, bunun dışında

diğer devletlerin de Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya çalıştığını görmekteyiz. Dönemin Kaptan-ı Deryası olan Abdullah Paşa'nın yetersizliği karşısında denizcilik alanında maharetli olan Nasuhzade Ali Paşa'nın göreve getirilmesini ve faaliyetlerini bu kısımda detaylı olarak görüyoruz.

Beşinci bölümde Sakız Adası'nın tarihi, sosyokültürel ve ticari ilişkileriyle birlikte bölgede yaşayan halkın devletten aldığı imtiyazlardan söz edilmiştir. Yine Feridun Emecen Hoca'nın bölge üzerindeki araştırmaları bölgeyi anlamamız adına önemli görülmelidir. Bunun dışında isyanı bastırmak üzere İstanbul'da yapılan hazırlıklar, bu sırada Kaptan-ı Derya Nasuhzade Ali Paşa aleyhine suçlamalar ve paşalar arasında anlaşmazlıktan söz edilmiştir. Sakız Adası'nın Ali Paşa tarafından kurtarılması ve bu süreçte Vahit Paşa başta olmak üzere paşaların arasındaki iktidar ve güç mücadeleleri, bu mücadelelerin neden ortaya çıktıkları ve bunların sebepleri detaylıca anlatılmıştır.

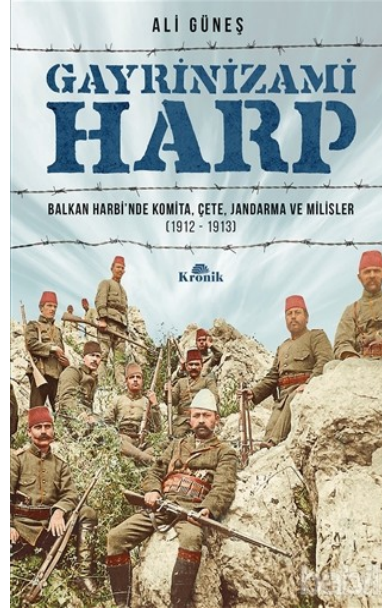
Altıncı bölümde ise başarılarıyla bölgede büyük bir isim olan Nasuhzade Ali Paşa'nın şehit edilmesiyle bölgede dengelerin ne denli değiştiğini görebiliyoruz. Tepedelenli Ali Paşa'nın, Rum İsyanı sırasında çetelere karşı gösterdiği başarılı harekâtın önemi ve böyle değerli bir devlet adamının şehit edilmesiyle birlikte Rumlar başta olmak üzere yabancı basında ne derece etkili olduğunu görebiliyoruz. Rumların büyük bir sevinç içerisinde olduğunu, İngiltere ve Hollanda basınlarında olayın detayları hakkında bilgiler verilip olayın onların nezdinde nasıl karşılandığına şahitlik edebiliyoruz. Bunun dışında Sakız Adası'nda alınan esirlerin durumu ve isyan etmediği hâlde esir alınarak satılmaya çalışılmaları yani Pençik sistemi ele alınıyor ve devletin bu duruma karşı fetvalarla aldığı tedbirlere değiniliyor. Burada ayrıca Pençik sisteminin nasıl işlediğini görebilme imkânına da sahip olmaktayız. Bunların dışında Vahit Paşa'nın bu süreçteki gözlemlerini ve kendi düşüncesini ortaya koyduğunu söylemek gerekir. Bu açıdan eserin en hüznü ve sonrasında yaşanan gelişmeler açısından da önemli bir bölümü olduğunu söyleyebiliriz.

Yedinci ve son bölümde, Nasuhzade Ali Paşa'nın vefatı sonrasında devletin hem isyan hem de diplomatik olarak karşılaştığı problemlerin neler olduğu anlatılmıştır. Yine II. Mahmut Han'ın bu isyanın bastırılmamış olmasından duyduğu öfkenin ne denli büyük olduğunu ve paşalar arasında iletişimsizlikler sebebiyle istenilen neticenin oluşmadığını görebiliyoruz. Rusya'nın isyanın arkasındaki rolü ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin müttefiki olduğu hâlde iç işlerine karışma düşünceleri ile devlet adamlarının bu duruma verdikleri tepkiler de anlatılmıştır. İngiliz büyükelçisi Canning'in sözde dostça söylediği tavsiyeler üzerine Reisülküttap Esad Efendi'nin *“Nasihât dedikleri akli ermez bir adama yol göstermek demektir. Devlete nasihat de siz işinizi bilmiyorsunuz, fayda ve zararınızı ayırt edemiyorsunuz demek olur.”* sözleri bu durumu özetlemektedir. Bunun dışında Nasuhzade Ali Paşa'nın aile fertlerinin devlet tarafından himaye edildiğini ve devlet tarafından maaş bağlanılarak yalnız bırakılmadıklarını da buradan öğrenebiliyoruz.

Sonuç olarak hizmetleriyle büyük bir isim olan Nasuhzade Ali Paşa'nın denizcilikte en alt rütbeden en üst rütbeye gelmesi ve bu süreçteki gayretleri ele alınmıştır. Başta Tepedelenli Ali Paşa ve Rum İsyanlarında gösterdiği yararlılıklar, yetersiz gücü olmasına rağmen ortaya koyduğu gayretler ve sonucunda şehit olmasına kadar giden süreç ele alınmış ve anlatılmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise

Nasuhzade Ali Paşa'nın uzun süre önemsiz ve kötü bir imajının olmasıdır. Bu imajın oluşmasında en büyük etkenin Vahit Paşa'nın yazdıkları olduğu aşikârdır. Sakız Adası'nda yazdığı eserinden Ali Paşa hakkında hep olumsuz sözler kullanarak onu kötülemiş, kendisini ise iyi anlatmıştır. Ahmet Cevdet Paşa başta olmak üzere birçok tarihçi Vahit Paşa'nın yazdıklarını eserlerine olduğu gibi aktarmıştır. Fakat bu eserde bu olayın aslında böyle olmadığı, devlet için çok önemli hizmetleri olan Kaptan-ı Derya Ali Paşa'nın neler yaptığı anlatılmıştır. Paşa'nın zamansız vefatı sonrasında kendisini anlatacak bir eserin oluşmaması ve olay sonunda bir tarih kitabı yazan Vahit Paşa'nın bölge hakkında yaptığı değerlendirmeler tarih sahnesinde olayların farklı anlaşılmasına yol açmıştır.

Zekeriya Kurşun Hoca'nın bu eseri, bir biyografi kitabının nasıl yazılması gerektiğini de bizlere göstermiştir. Burada bir metodoloji yapılmasından ziyade bir biyografinin nasıl yazılması gerektiğini ve doğru bilgiye olabildiğince ulaşmaya çalışıldığını görebiliyoruz. Bu açıdan baktığımızda oldukça kıymetli bir eser olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca eserde bazı haritalar ve Nasuhzade Ali Paşa'nın soyağacı ile birlikte dönemle ilgili belgelerin resimleri de mevcuttur. Karadeniz'de gazi, Akdeniz'de şehit olan Nasuhzade Ali Paşa'nın biyografisi, dönemle ilgilenenler tarafından mutlaka okunması gereken eserlerden bir tanesidir.

Gayrinizami Harp: Balkan Harbi'nde Komita, Çete, Jandarma ve Milisler (1912-1913)

Ali GÜNEŞ

İstanbul, Kronik Kitap, 2020, 224 Sayfa, ISBN: 978-605-7635-44-0

Gülhatun ALİBAŞOĞLU*

Gizli Teşkilatlar Serisi'nin 5. kitabı olan bu kitapta Balkan Harbi'nde Osmanlı'ya karşı gerçekleştirilen ve Osmanlı subaylarının gerçekleştirdiği gayrinizami hareketler anlatılarak modern gayrinizami harp doktrini esasları ile karşılaştırma yapılmıştır. Yazara göre Osmanlı'nın gayrinizami harp deneyimi konusunda yeterli çalışma yapılmamıştır. Kitap bu eksikliği gidermeyi amaçladığı gibi Balkan Harbi'ne de farklı bir açıdan bakılmasını sağlamaktadır. Ali Güneş kitabında da kaynak olarak kullandığı Ömer Fevzi Bey'in Osmanlı Gayrinizami Harp Doktrini eserini de 2016'da yayına hazırlamıştır. Güneş Ömer Fevzi Bey'in eserini eşkıya ve çete muharebeleri hususlarında hazırlanmış ilk Osmanlı talimnamesi olarak belirtmektedir.

Gayrinizami harp günümüzde en çok başvurulan harp türleri arasındadır. Modern bir terim olsa da eylemsel olarak tarihi antik çağlara kadar dayanmaktadır. Kavramsallaşmasında ABD ipi çekmektedir. Bu yüzden konuyla alakalı çalışmaların çoğu da ABD'nin ürettiği gayrinizami harp doktrinine dayanmaktadır. Ali Güneş, Türkiye'nin gayrinizami harp tecrübesinin NATO'ya üye olmasıyla başladığı ve Türk ordusunun bu harp türünü ABD'den öğrendiği şeklindeki algıyı eleştirmektedir ve bu algının kendisini araştırmaya sevk eden nedenlerden olduğunu eklemektedir. Güneş yaptığı araştırmalarla Türkiye'nin gayrinizami harp türünü Osmanlı'nın da icra etmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Çoğunlukla birincil kaynaklar kullanılarak Osmanlı ordusunun Balkan Harbi'ndeki gayrinizami harp faaliyetleri ve

* Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Harp Tarihi Yüksek Lisans Programı Öğrencisi. gulhatunalibasoglu@gmail.com

kendisine karşı gerçekleştirilen çete hareketlerini incelemektedir. Kitabın genel amacı Osmanlı gayrinizami harp tecrübesi ile modern gayrinizami harp doktrininin benzeyen yönlerini Balkan Harbi özelinde ortaya koymaktır.

Yazar çalışması için ilk olarak modern gayrinizami harbin taktik ve teknikleri hakkında literatür taraması yaptığını belirtmektedir. Birinci bölümde de genel itibarıyla gayrinizami harbin tarihine, kavramsallaşmasına değinmiştir. Gayrinizami harbin askeri terminolojiye girmesi Napolyon dönemine dayanmaktadır. ABD usulü gayrinizami harbin evrimini Cevat Şayin'in 3T (Teşkilat-Teçizat-Tefekkürat) modeli ile aktarmaya çalışması da dikkat çekmektedir. Yazara göre Türkiye NATO'ya üye olduktan sonra Amerikan doktrinlerine bağımlı kalmış kendi birikimini bırakmıştır. Bu yüzden de Türkiye'nin NATO öncesi tecrübesi görmezden gelinmiştir. Osmanlı ordusu gayrinizami harp türünü kullanmış ancak bununla ilgili yazılı bir doktrin veyahut teori ortaya koymamıştır.

Gayrinizami harbin genel geçer tek bir tanımı yoktur. Bir gayrinizami unsurun "*terörist veya çete*" olarak tanımlanması ona karşı gerçekleştirilecek hareketlerin türünü de etkilemektedir. Savaş hukuku çerçevesinde değerlendirecek olursak terörist gruplara her türlü saldırı meşru kabul edilebiliyorken çetelere karşı daha farklı tutum içerisinde bulunulmak zorunluluğu vardır. Yazara göre "*Yeniliği yapan, teknolojiyi üreten, başka bir deyişle bilgiyi üreten o alanda tanım tekelini de elinde bulundurmaktadır.*"(s.52) Bugün Türkiye'nin karşı karşıya olduğu bazı problemlerin de bu tanımlama ile ilgili olduğunu görmekteyiz. Ortak bir tanım yapılmadığı için yazılan tanımlardan faydalanmadan önce tanımlayanın menşesine bakılması gerektiği konusunda yazar okuyucuyu uyarmaktadır. Gayrinizami kelimesine takılı kalınarak bu harp türünün düzensiz, kuralsız bir şekilde icra edildiği şeklindeki algının da gerçek dışı olduğu belirtilmektedir. Çünkü gayrinizami harbin kendine özgü taktikleri, kuralları vardır.

Gayrinizami harp ile ilgili kavramsal bir çerçeve oluşturulduktan sonra Balkan Harbi öncesinde Osmanlı'ya karşı Balkanlarda kurulan çeteler, onların gayrinizami faaliyetleri ve Osmanlı devletinin onlara karşı tutumu ele alınmıştır. Balkan Harbinden önce Makedonlar, Bulgarlar, Sırlar, Yunanlar ayrılıkçı örgütler kurmuşlardır. Yazar genellikle birincil kaynaklardan yararlanarak bu örgütlerin amaçlarını aktarmaktadır. 1878-1912 Makedonya Sorunu olarak geçen dönemde Osmanlı ordusu gayrinizami unsurlara karşı tecrübe kazanmıştır. Devlet olarak Osmanlı bu organizasyonlara pek yanaşmıyordu ancak İttihat ve Terakki Cemiyetinden subaylar kendi aralarında çete faaliyetlerinin örnek alınması gerektiğini konuşmaktaydılar. Yazar, Dr. Nazım ile Bahattin Şakir arasında geçen mektupları ve Ahmed Rıza'nın çete kurulmasını teşvik eden mektubunu bu duruma kaynak olarak göstermektedir. Makedonya Sorunu döneminde gayrinizami harp tecrübesi kazanan İttihat ve Terakki Cemiyeti subaylar hükümete geçtikten sonra hükümetin *Çeteler Kanunu Lahiyasını* 27 Eylül 1909 tarihinde uygulamaya koymuşlardır. Amaç Osmanlı'ya karşı silahlı hareketlerin azalmasını sağlamaktı. Ve gayrinizami harp ve karşı hareket konuları askeri okullarda derslerde işlenmeye başladı. Abdülhamid döneminde gayrinizami harp ile ilgili kitapların çevrilmesi yasaktı. İTC hükümetteyken tam aksine bu konular hakkında kitaplar ve makaleler yayımlandı. Yayımlanan eserler arasında askeri okullarda ders kitabı olarak kullanılan Yüzbaşı Ömer Fevzi Bey'in eseri de vardı. Yazar, Ömer Fevzi Bey'in eserinde kaleme alınanlar ile

Callwell'in 1926'da yayımlanan kitabında gösterilen mücadele yöntemleri arasında birçok benzerlik bulunduğunu aktarmaktadır. Bu da gayrinizami harbin evrenselliği konusunda örnek niteliğindedir. Çünkü bu kitaplar gayrinizami harp konusunu işlerken aynı kaynaktan beslenmemişler Ömer Fevzi Bey Makedonya çetelerinden edindiği tecrübeleri kaleme almıştır.

Osmanlı'nın Balkan Harbi öncesi gayrinizami harp tecrübesi aktarıldıktan sonra yeni bir başlık açılarak bu başlık altında seferberlik evresindeki gayrinizami harp hazırlıkları ve Balkan Harbi'nin cepheleri aktarılmıştır. Sefer planlarında gayrinizami harp mevzusuna değinilip değinilmediği sorgulanmıştır. Seferberlik dönemindeki ordunun genel durumu dönemin hatıratlarından faydalanılarak aktarılmaya çalışılmıştır. Örneğin Abdullah Paşa'nın Balkan Hatıratı ve Mahmut Muhtar Paşa'nın Cevabı adlı hatırat Osmanlı ordusunun vaziyetini aktarmaktadır: "... ordu: eğitimden ve savaş gücünden mahrum, jandarma hizmeti yapan sessiz bir kitleden başka bir şey değildi." (s.85) Osmanlı Genelkurmayı, 1910 yılından sonra 12 sefer planı hazırlamış ve Güneş, bu sefer planlarını inceleyerek gayrinizami harp ile ilgili kısımları açıklamaya çalışmaktadır. 1 numaralı sefer planında çetelere karşı alınacak tedbirler hakkında talimatlar yer almaktadır. 5 numaralı sefer planında da Garp Ordusunun başarısız olması halinde gerilla savaşına başvurulacağı belirtilmektedir.

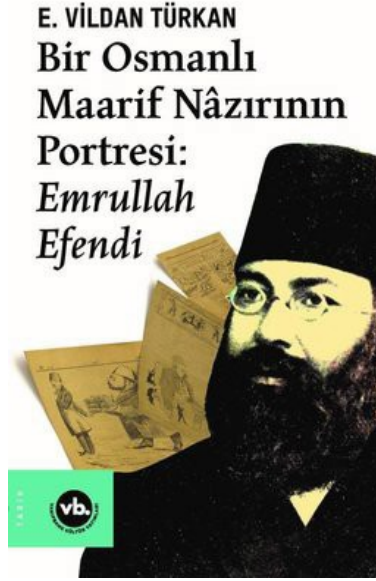
Kitapta Balkan Harbi cepheleri hakkında genel bilgiler aktarıldıktan sonra Balkan Harbi'nde faaliyet gösteren gayrinizami unsurların insan kaynağı, iaşe ve ikmal yöntemleri anlatılmaktadır. Modern teorinin esasları olan iç ve dış destek vasıtalarının Balkan Harbi'nde uygulanıp uygulanmadığı da sorgulanmaktadır. Gayrinizami unsurların nizami ordu içerisinde yer alan mustahfizler ve jandarma ile nizami ordu dışında gönüllüler ve yerel milislerden olmak üzere dört ana insan kaynağı vardı. Gayrinizami unsurları besleyen bu dört kaynak alt başlıklar şeklinde dönemin talimnameleri ve nizamnameleri kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Yazar, Osmanlı gayrinizami unsurları oluşturan kaynaklara şunları da eklemektedir: birliğinden ayrı düşen askerler, firar eden askerler ve birliği tamamen dağılan askerler. Yazar Gönüllülerden örnek vererek onların bazı hareketlerde başarılı olduklarını ancak eğitim ve disiplinsiz olmaları sebebiyle emirlere riayet etmediklerini aktarmaktadır. Balkan birlikleri de harp öncesi oluşturdukları komita ve çetelerini kullanmaya devam etmişlerdir. Yazar Genelkurmay Başkanlığı Balkan Harbi belgelerinden yararlanarak ittifak devletlerinin teşkilatlanma faaliyetlerini de aktarmaktadır. Yine Balkan Harbi'ndeki yazışmalardan da faydalanılmıştır.

Gayrinizami unsurların Balkan Harbi'nde ikmal ve iaşelerini nasıl sağladıkları da anlatılmaktadır. Güneş bu mevzuyu açıklarken modern gayrinizami harp doktrini esaslarından iç destek ve dış destek vasıtalarının icra edildiğini savunur ve örneklerle bunu açıklar. Bu iki terimin tanımını aktarır: "*Modern gayrinizami harp doktrininde iç destek, mahallinden ikmal ve düşmandan ikmal yöntemleriyle uygulanan bir ikmal şeklidir.*" (s.121) Devamında da İç destek yöntemini Balkan Savaşlarında yaşanan örnekleriyle açıklar. Yine dış destek kavramının tanımını verir: "*Dış destek ise gayrinizami unsurların mensubu olduğu ülkenin varsa özel kuvvetleri eliyle, yoksa nizami kuvvetleri vasıtasıyla veya savaşa doğrudan iştirak etmeyen üçüncü bir dost ülke tarafından sağlanan destek şeklidir.*" (s.124) Dış destek esasına Enver Paşa'nın bir yazısından örnek verir: "*Eşref ve Sami Beyler kumandasında bulunan çeteler hangi*

kitaya müracaat edecek olurlar ise kendilerine erzak ve cephane verilmesi tavsiye olunur. 12 Ağustos 1329.” (s.124) Dış destek esasının bir diğer şekli olan savaşa doğrudan dahil olmayan üçüncü bir devletlerin sağladığı desteğe de Bulgar ordusunda istihdam edilen Fransız, İtalyan ve Rus pilotlarını örnek verir.

Gayrinizami unsurların teşkilatlanması, ikmal ve iâşe yöntemleri açıklandıktan sonra Balkan Harbi’ndeki gayrinizami unsurlara verilen vazifeler kaleme alınmıştır. Balkan Harbi’ndeki gayrinizami hareketlerin fazla olduğu bölgeler belirtilmiş ve bu bölgelerde gerçekleşen hareketleri modern gayrinizami harp doktrini ile karşılaştırma yaparak aktarmıştır. Yazara göre Balkan Harbi’ndeki gayrinizami unsurların icra ettiği faaliyetler ile modern gayrinizami teorisinde gayrinizami unsurlara verilen görevlerin tamamına yakını benzerdir. İlk bölümde verilen bir tabloda gayrinizami harbin bölümlerinin; Gerilla hareketi, Yıkıcı Faaliyetler ve Kurtarma-Kaçırma olarak üç bölüme ayrıldığını görmekteyiz. Yazar Balkan Harbi’ndeki gayrinizami faaliyetlerden bu üç yönetime de örnekler vermektedir. Yıkıcı faaliyetler bölümüne Kataptos bölgesindeki Yunan çetelerinin köprüler ve telgraf şebekeleri gibi stratejik noktaları tahrip etmeleri örnek olarak verilmektedir. Gayrinizami hareketlerin yoğun olduğu bir başka bölge olan Ustruma Kolordusu bölgesinde Osmanlı, modern gayrinizami harp doktrininde gayrinizami unsurlara karşı hareketler arasında yer alan polis hareketini gerçekleştirmiştir. Modern gayrinizami harp doktrininde Polis hareketinin amacı düşmanla işbirliği yapmakta olan halkın kontrol altına alınmasıdır. Polis hareketinin gerçekleştirildiğini Ustruma Kolordusu Kumandanı’nın bağlı birliklerine verdiği emirden çıkartabiliriz: *“Dahildeki ahalinin düşmanla tevhid-i hareket etmemesi için gerekli tedbirlerin alınması...”* (s.151) Eşref Bey (Kuşçubaşı) çetesi de Batı Trakya’da gayrinizami harp hareketlerinde bulunmuştur. Eşref Bey çetesinin Edirne’nin geri alınmasındaki rolü anlatılarak İkinci Balkan Harbi’nde Osmanlı’nın çete hareketlerinin daha etkin olduğu belirtilmektedir. Bu da kazanılan tecrübenin bir sonucu olsa gerek. Ömer Fevri gibi bazı subaylar tüm bu süreçlerde kazandıkları tecrübeleri Teşkilat-ı Mahsusa teşkilatı ile devam ettirmişlerdi. Birinci Dünya Savaşı’nda bu teşkilatın faaliyetlerini görmekteyiz. Gerek Balkan Harbi’nde gerekse Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı subayları gayrinizami hareketlerde yeterince başarılı olamamışsa da hatalardan ders alınarak İstiklal Harbi’nde gayrinizami harp başarılı bir şekilde icra edilmiştir.

Kitabın sonunda bulunan Sonuç bölümünde yazar kitapta anlattıklarının genel bir değerlendirmesini yapmıştır. Yine her bölümün sonunda sonuç kısmı eklenmiş ve edinilen bilgilerin pekiştirilmesi sağlanmıştır. Kitabın dili oldukça sade ve kitap akıcı bir anlatıma sahiptir. Yazar kullandığı kaynakları sınıflandırmış, (Arşivler – Gazeteler – Kanunnameler – Nizamnameler – Hatırat ve Günlükler – Kitaplar – Tezler – Makaleler) ve konu hakkında araştırma yapmak isteyen okuyuculara veyahut araştırmacılara kolaylık sağlamıştır. Kaynakçanın ardından “Ekler” bölümünde döneme dair bazı fotoğraflar ve ilgili haritalar eklenerek anlatımın güçlendirildiğini de söyleyebiliriz.

Bir Osmanlı Maarif Nazırının Portresi: Emrullah Efendi

E. Vildan Türkan

Vakıf Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, 303 Sayfa, ISBN: 978-605-7947-70-3

Rumeysa TAŞÇI*

Eser; İçindekiler, Kısaltmalar, üç bölüm, Sonuç, Kaynakça ve Dizin kısımlarından oluşmaktadır. Kitabın kapağında, esere konu olan Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin bir tasvirine yer verilmiştir. Eserin yazarı E. Vildan Türkan, hâlihazırda İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde maarif tarihi alanında doktora çalışmalarına devam etmektedir.

Kitabın giriş bölümünde, Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırı olarak göreve atandığı döneme ait yazarın kısa bir tahlili bizi karşılamaktadır. Bu dönemde ülkenin içinde bulunduğu siyasi iklim sonucunda II. Meşrutiyet'in ilanı, Osmanlı'da bir soluklanma dönemi olarak tüm kitlelerce benimsenmiştir. Ancak bu dönemin fazla uzun sürmediği yazar tarafından da ifade edilmiştir. Hem mevcut iktidarın beklenen fikrî kazanımları halka aşılamadığı düşüncesi hem de çokça beklenen hürriyetçi bir rejimin adımlarının görülmemesi, II. Meşrutiyet'in bir hayal kırıklığı olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Ardından harici meselelerin ülkenin çokça başını ağrıttığı bir dönemin başladığı vurgulandıktan sonra, ülkenin siyasi meselelerinin eğitim alanındaki yansımalarının tarihi bağlamda yol gösterici olabileceği düşüncesiyle yazar, dönemin eğitim politikalarına değinmiştir. Nitekim “meşrutiyet, mekteplilerin bir eseridir” düşüncesinin, halkın ve yönetim kesiminin zihninde, hürriyet ideallerinin yaşamasına imkân verdiği yazar tarafından değinilen başlıca husus olmuştur. Bu bağlamda yazar, “Meşrutiyet dönemi iktidarlardan II. Abdülhamid döneminde başlayan eğitimi tabana yayma düşüncesi geliştirilmiş ve okul, öğretmen sayılarının artırılması ile maarif politikalarına gösterilen özen artmıştır” cümlesiyle ilk eğitimci Maarif

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih ABD. Yüksek Lisans Öğrencisi, rtasci6058@gmail.com, Orcid.org/0000-0003-0191-9054.

Nazırı olan Emrullah Efendi'nin bu makama getirilmesinin kamuoyu tarafından da isabetli bir karar olarak görüldüğünü ifade etmektedir.

Giriş bölümünün devamında yazar, Meşrutiyet dönemi maarif politikalarını ve Emrullah Efendi'nin makamındaki icraatlarını inceleme yöntemlerinden bahsederek bu dönemin kapsayıcı bir bakışla incelenmesi gerektiğini söylemiş ve eserin bilimsel bir çerçevede tüm bunları analiz ettiğini ifade etmiştir. Yazar tarafından vurgulanan dönemin savaşları, eldeki yetersiz kaynaklar, bütçe ve tensikat uygulamaları ve hâkim entelektüel tartışmalarını inceleme gerekliliği bu iddianın doğruluğunu yeterli kılmaktadır. Emrullah Efendi ve reformlarının Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarını da şekillendirdiği düşüncesiyle eserinin kapsam ve amacını açıklayan yazar, giriş bölümünün devamında yararlandığı kaynaklardan bahsederek Emrullah Efendi üzerine yapılan çalışmaları sıralamıştır. Eserde devrin siyasetçi, yazar ve entelektüellerinin hatıratlarından da faydalandığını ifade eden yazarın bu devri çözümleme anlayışını kitabın tümünde hâkim kılması, eserin akademik bir inceleme olarak tanımlanabilmesini sağlamıştır.

Yazar Birinci bölümde Emrullah Efendi'nin ailesi, tahsili ve düşünce yapısının gelişmesinde rol oynayan tüm etkenleri birçok başlık altında incelemiştir. Emrullah Efendi'nin nazırlığı dönemindeki icraatının tam anlamıyla anlaşılabilmesinin bir gerekliliği olarak hayat evrelerine değinen yazar, bu konuda Emrullah Efendi'nin dostlarının hatıratlarından faydalanmıştır. İncelemelerine Emrullah Efendi'nin ilk yılları, eğitimi ve memuriyetleriyle başlayan yazar, doğduğu yer ve ailesiyle ilgili doyurucu bilgiler sunmuştur. Daha sonra Emrullah Efendi'nin Avrupa'ya kaçmasına sebep olan bir olaya değinen yazar, burada Emrullah Efendi'nin dönemin muhaliflerinden biri olduğunu anlatmaktadır. İzmir'de bulunduğu sırada II. Abdülhamid karşıtı bir gazeteci olan Tefik Nevzat ile olan dostluğuna değinirken, Emrullah Efendi'nin fikir ve düşünce dünyasının gelişiminde rol oynayan bazı noktaları aydınlatacak ve dönemin siyasi iklimine ışık tutacak bazı bilgiler vermiştir. İzmir'de maarif müdürü olduğu sırada Abdülhamid karşıtı bazı eylemlerde bulunduğu ifade edilen Emrullah Efendi'nin, dostu Tefik Nevzat ile Cenevre'ye kaçışından bahsedilirken, burada çıkardıkları kısa ömürlü *Hizmet* gazetesinin, Jön Türk basınının doğuşu olarak nitelendirilebileceğini Muammer Göçmen'in *İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri* adlı kitabından nakletmiştir. Kitabın bütün bölümlerine sirayet eden bu atıflar ve kaynakça zenginliği eserde hâkim olan gözlemleyici ve araştırmacı bakışı temsil etmektedir. Birinci bölümün devamında Emrullah Efendi'nin Avrupa'ya gidişinde etkili olan siyasal faktörlere değindikten sonra yazar, Emrullah Efendi'nin yaşamı boyunca aleyhinde düşüncelere neden olacak hırsızlık suçlamalarına değinmiştir. Hizmet gazetesinin İsviçre'de basıldığının duyulmasının ardından Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi bu mecmuayı takiple görevlendirilmiş ve İsviçre Hükûmeti'ne gönderilen iade mektubunda, Emrullah Efendi'nin İzmir Maarif Sandığındaki bin lirayı çaldığı suçlamalarına yer verilmiştir. Sonraları Emrullah Efendi'nin bu suçlamaları "*Vatan hâdimlerini lekelemek gayretine düşen husamaya*" adlı makalesinde tümüyle reddettiği ifade edilmiştir. Bu suçlamaların yine birtakım çevreler tarafından nazırlığı döneminde de kullanıldığı gerçeği dönemin siyasi iklimindeki çetin mücadeleleri ve kutuplaşmaları anlamak için iyi bir örnek teşkil etmesi bakımından önemli bir noktadır. ¹

¹ Maarif Müdürlüğün'den aldığı 1000 Osmanlı Lirasını alarak Avrupa'ya kaçıp Cenova'da Hizmet adlı bir gazete kurdukları iddia edilen Emrullah Efendi ve arkadaşı hakkındaki resmi tutanaklara dair bir çalışma için bkz. Hamza Altın, "II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimize Katkıları", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15/2 (2010), s.151-165

Emrullah Efendi'nin Avrupa'ya firarı II. Abdülhamid tarafından affedilmiş, bunu müteakip kendisine önemli vazifeler verilmesine rağmen, Emrullah Efendi'nin II. Abdülhamid öfkesinin tüm siyasi hayatında ve bulunduğu makamlarda kendini gösterdiği yazar tarafından sıkça dile getirilmiştir. Emrullah Efendi'nin maarif, dil, felsefe gibi konularda çok sayıda makaleler yayınlaması ve bu makalelerle Mehmet Akif'in de ilgisini çekmesinden bahsedilirken, aynı zamanda Batılı anlamdaki düşüncelerinin de beğeni ve takdir toplamaya başladığına değinilmiştir. Emrullah Efendi'nin siyasi hayatındaki gelişmeler ve mensup olduğu ilim çevresinin değişip genişlemesiyle beraber fikriyatında da kaçınılmaz olarak değişmelerin olduğu düşüncesi, Emrullah Efendi'nin nazırlığa uzanan yolu incelenirken dikkat edilmesi gereken bir bağlantılar zinciri olarak, değinilmesi kaçınılmaz bir husustur. Yazar bu noktaları özenle işlemeye gayret etmiştir. Emrullah Efendi'nin aldığı görevlerden ve mebusluğa ilk getirilişiyle devam eden bu bölümde, Emrullah Efendi'nin nazırlığa gelişi ve bu dönemde Avrupalı devletlerin eğitim ekollerini Osmanlı'ya uyarlama çabaları ile dönemin ünlü eğitimcilerinden aldığı eleştiriler yazar tarafından objektif bir biçimde işlenmiştir.

Emrullah Efendi'nin maarif alanında icra ettiği görevlere detaylı olarak İkinci Bölüm'de değinilmiştir. Bu bölüme başlarken yazar, Emrullah Efendi'den önce maarif teşkilatının durumunu aktarmaktadır. Yazar anlatımına, Hilmi Ziya Ülken'in, maarif sistemi II. Abdülhamid'in kurduğu okullarla başladı" tezini dile getirerek giriş yapmaktadır. Bu dönemde maarif müfettişlerinin yaygınlaştırılmaya çalışıldığı ve Emrullah Efendi döneminde hukuki statüye ulaştırıldığı aktarılmaktadır. Dönemin terbiye anlayışını "Terbiye, dini selâmet, dünyevi saadet, ahlâki mehasin kazanmak için çocuklara ilerideki mesleğini tayin ve talim etmektir" şeklinde özetleyen yazar, sonrasında 1890 yılında Osmanlı'daki okul sayısına dikkat çekmektedir. Yazarın genel bağlamda değinmek istediği nokta, bu dönemde gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerinin nitelik olarak zayıf kalmasıdır. Bu düşünceye sahip bir gazeteci olan Ahmet Şerif'in, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Anadolu'yu gezerek halkın eğitim kulvarındaki vaziyetine bizzat şahit olması, Türk ve Ermeni okullarını mukayese etmesi ve bunlardan yapmış olduğu çıkarımları *Tanin* gazetesinde neşretmesine bu bölümde değinilmektedir.

II. Meşrutiyet'in ilanı ve sonraki süreçte gerçekleşen eğitim faaliyetlerinin anlatıldığı İkinci Bölüm'de yazar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eğitime dair görüşleri ve politikalarının 1908-1914 yılları arasında maarif alanında etkili olduğunu ifade etmektedir. Meşrutiyet yeniden ilan edildikten sonra değişen maarif politikalarına paralel olarak maarif nazırlığına getirilen şahısların çok sık değiştirildiği gözlemlenmektedir. Emrullah Efendi'ye gelinceye kadar devam eden bu durum halk arasında ve gazetelerde eleştiri konusu olmuştur.

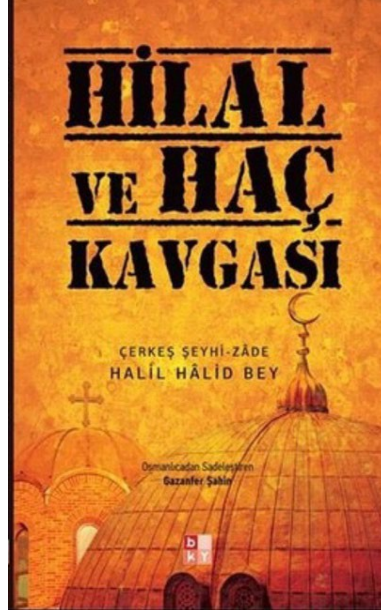
Emrullah Efendi'nin maarif nazırlığına getirilmeden önce bürokrasinin içinde bulunduğu durumu özetleyerek başladığı bu kısımda yazar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin talebi doğrultusunda 12 Ocak 1910 tarihinde kurulan İbrahim Paşa Kabinesi'nde Emrullah Efendi'nin maarif nazırı olarak görevlendirilmesine yer vermiştir. Yazarın ifadesine göre Emrullah Efendi de dâhil, hükûmetteki nazırların önemli bir kısmı İttihatçı kimliğe sahipti. Yazara göre, İbrahim Paşa Kabinesi içerisindeki en etkili isimlerin başında yer alan Emrullah Efendi'nin aydın kimliğinden beklenti oldukça yüksektir. Bu beklentiyi karşılması beklenen Emrullah Efendi maarif nazırlığı makamını iki defa işgal etmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde görevde bulunan

Emrullah Efendi, ülkenin eğitim açığının farkında olduğundan, bu açığı kapatabilmek için köklü değişimler içeren fikirler üretme ve bu fikirleri uygulama gayretinde olmuştur. Bu fikirlerin en çok bilineni, Emrullah Efendi ile adeta özdeşleştirilen “Tuba Ağacı Nazariyesidir”. Eğitilmiş insan sayısının artırılması için ortaya atılan bu fikre göre, tıpkı cennetteki dalları aşağıda, kökleri yukarıda bulunan “Tuba Ağacı” gibi, yetişmiş insan elde edebilmenin kısa yolu olarak eğitim piramidinin en tepesinde bulunan darülfünuna öncelik vermek gerekmektedir. Emrullah Efendi, nazırlığı boyunca bu fikir yüzünden birçok eleştirinin hedefi olmuştur. Yazarın bu noktada Emrullah Efendi’yi eleştiren ve ona destek veren şahısları ve bu şahısların düşüncelerini örnekler vererek açıklaması, okuyucuya konuyu daha geniş bir perspektiften değerlendirme imkânı kazandırmıştır.

Emrullah Efendi’nin maarif nazırlığına ikinci kez getirildiği 31 Aralık 1911-21 Temmuz 1912 tarihleri arasındaki gelişmeler eserin üçüncü bölümünde ele alınmıştır. Said Paşa Kabinesi döneminde ikinci defa maarif nazırı olan Emrullah Efendi, hükümetten aldığı destekle köklü reformlar yapma fırsatı bulmuştur. Fakat İttihat ve Terakki öncülüğünde nazırlık makamına yeniden getirilen Emrullah Efendiye karşı çıkanlar da olmuştur. Emrullah Efendi’nin maarif nazırlığına getirilmesine şiddetle karşı olan isimlerden biri Hüseyin Cahit (Yalçın) olmuştur.

Üçüncü bölümde, Emrullah Efendi’nin yedi aylık ikinci nazırlığı sürecinde eğitim alanında öncü sayılabilecek nitelikte olan icraatı yazar tarafından detaylı olarak incelenmiştir. Emrullah Efendi’nin fikir dünyasındaki “İdeal Darülfünun” gayesini, nazırlığının bu döneminde büyük oranda gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Darülfünun Disiplin Nizamnamesini hazırlayan Emrullah Efendi’nin öncelikli amacı, eğitim camiasını ülkenin içinde bulunduğu kaotik atmosferden minimum hasarla kurtarmaktır.

Osmanlı Devleti’nin son dönemine adeta damga vurmuş, Türk eğitim tarihi araştırılırken fikirleri ve icraatı mutlaka incelenmesi gereken bir eğitimci olan Emrullah Efendi ve içinde bulunduğu siyasi atmosfer hakkında hatırı sayılır bilgiler içeren bu eser birincil ve zengin kaynakçasının eserin muhtevasına da sirayet ettiği görülen faydalı bir çalışma olmuştur. Eserin konu edindiği dönem ve şahıslarıyla ilgili o dönemde kaleme alınmış olan karikatürlere ve gazete görsellerine ve arşiv malzemesine yer verilmesi çalışmanın içeriğini zenginleştirirken güvenilirliğini de teyit etmiştir.

Hilal ve Haç Kavgası

Çerkeş Şeyhi-Zâde Halil Hâlid Bey, Çev. Gazanfer Şahin

İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2017, 204 Sayfa, ISBN: 978-605-9059-58-9

Enes GÜNER*

Kitabımızın yazarı Halil Halid Bey, 1869 yılında dünyaya gelmiştir. Ortaokulunu Ankara’da, ardından beş yıllık medrese tahsilinden sonra İstanbul’da Hukuk Mektebi’ni kazandı ve 1893 yılında bitirdi. Londra’da konsolos vekilliği, Cambridge Üniversitesi’nde ilk Türk öğretmenliği, mebusluk gibi birçok vazifelerde bulundu. Aynı birçok yabancı ülkelere seyahatler ederek faaliyetlerde bulundu ve ufkunu genişletti. Rahatsızlığı sebebiyle 1931 yılında vefat etmiş ve Merkez Efendi Kabristanlığına sığınmıştır.

Müslüman aleminin Avrupa ile olan ilişkileri hususunda ve İslam’ın Avrupalılar tarafından nasıl bir algı operasyonu yapılarak yansıtıldığını, insanları kandırmaya çalıştıklarını gözler önüne sermektedir. Halil Halid Bey birçok başlık ile konuyu ele alarak, Müslümanların da nasıl hatalara ve aldatmacalara düştüğünü; birçok dünya ülkelerine seyahat etmesi vesilesiyle edinmiş olduğu tecrübeler, şahit olduğu vakalar ve ‘*Avrupa Medeniyeti*’ diye uydurulmaya ve insanlara yutturulmaya çalışılan faaliyetleri doğru bir şekilde anlatmaya çalışmıştır. Hakkı hak sahibine teslim ederek, halimizi görmemize vesile olmuştur. Kitabımızın yazarı Halil Halid Bey, tanıtmakta olduğumuz kitabında anılan devirde yaptığı araştırmaları ve seyahatleri vasıtasıyla fikirlerini destekleyerek savunmuştur.

Eser; Halil Halid Bey’in hayatı, takdim, önsöz ve on dört bölümden oluşmaktadır. Eserin takdim kısmı Gazanfer Şahin tarafından yazılmıştır. Şahin, kitapta İslam ve Hristiyanlık dinlerindeki inançların ve faaliyetlerin örnekleriyle ortaya konulduğunu; mezhep çatışmaları, İslam karşıtlığı, emperyalizm konuları gibi birçok hususa ışık tutulduğunu bildirmiştir. (s.7) Önsöz kısmını Halil Halid Bey bizzat yazmış, Batı’yı körü körüne yücelten ve Doğu’yu da insafsızca aşağılayanlara ibret olması niyetiyle bu eseri meydana

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü, Lisans Öğrencisi, enesguner07@gmail.com

getirdiğini kaleme almıştır. (s.16) Bu hususta kendisine katıldığını beyan ederek, Batı Medeniyetinin mazlumları eze eze yükseldiğini görmemek yada görmek istememek vicdanen çok sıkıntılı bir durumdur. Aynı şekilde Müslüman aleminin bu hatalara maalesef ki düştüğünü görmekteyiz. Eserdeki her bölüm oldukça mühim ve idrak edilmesi gereken konulardır.

Medeniyet Hakkında Bazı Düşünceler başlıklı ilk bölümde medeniyet kavramının Batı’da maddi ilerleme olarak algılandığı ve Doğu’da ise hem maddi hem manevi ilerleme olarak algılandığı, Batı’nın kendileri dışındakileri medeniyetsiz olarak kabul ettiklerini, Doğu’nun fiilen bunlara bir şey yapamadığı ve en çok baskıya Müslümanların uğradığını, misyonerleri aracılığıyla Hristiyanlığı Müslümanlara kabul ettirmeye çalıştıklarını ama Müslümanların kabul etmediği gibi hususlara dikkatleri çekerek açıklanmıştır. Biz kendi medeniyetimizi bilerek hareket etsek, Batı’nın oyunlarına gelmeyeceğimize de işaret edilmiştir. *Hilal ve Haç’ın Eskilere Uzanan Münasebetleri* adlı ikinci bölümde hilal kavramının kullanımının Avrupa dillerinde var olduğunu, kutsal kitaplarını tahrif etmelerinden ve Peygamberlerini yanlış konumlandıklarından bahsedilmektedir. Ayrıca görmekteyiz ki, kendilerinin İslam’a olan düşmanlıklarından dolayı İslam’ı hep kötü göstermeye çalışmışlardır. İslam dinine inananlarsa bu şekilde davranmamıştır. Onların kutsal mekanlarına saygılı davranıldığını ve İslam’da dini hürriyetin var olduğunu anlatmıştır. Efendimizden beri hür oldukları görüle gelmiştir.

Hristiyanlıktaki Ruhbaniyet ve İslam’ın Durumu isimli üçüncü bölümde ruhbanların İslam’a düşman olduğu, ruhbanlığın üçüncü kişi olarak araya girmesi ve batıl inançlardan meydana gelmesi gibi hususiyetler açıklanmıştır. Hristiyanlıkta ruhbanlık bir otorite olmuştur. Maddi çıkarları için hizmet eden bir yapı haline gelmiş, siyaseti bile etkileyecek konuma gelmiştir. Ruhbanlar çıkar için hizmet etmektedirler. *Hristiyanlığın Yayılması ve İslam’ın Durumu* başlıklı dördüncü bölümde Hristiyan olmayanları kerih gördüklerini, sömürgelerinde muvaffak olabilmek için Müslümanları öldürdüklerini, merasim kalabalıklarının olduğunu açıklamıştır. İslam dininde sadelik ve muhabbet vardır. Fakat Hristiyanlıkta birçok merasim vardır ve bu merasimlere maddiyatı da karıştırmışlardır. Bu sebeplerden biridir ki, dikiş tutturamamışlardır. Batı, sömürgelerden elde ettiği haksız kazanç ile yükselmiş, Doğu ise maddi imkanları el vermediği için ilerleyememiştir, bu bölümde açıklanmıştır.

Dini Yaymadaki Rekabet diye açıklanan beşinci bölümde İslam dinini karalamaya çalışmışlardır. O kadar ki, ‘İslam kılıç zoruyla yayılmış’ diyebilme cesaretinde bulunmuşlardır. İslam dini hiçbir şekilde zorla, zorbalıkla yayılmamıştır. Aksine hoşgörü ile kimseyi zorlamadan bir nizam içerisinde ilerlemiştir. Ama Batı, misyonerleri ile Hristiyanlığı yaymayı başaramayınca silah zoruyla insanlara eziyet etmiş ve yaymaya çalışmışlardır. İslam dini hoşgörü dinidir. İslam’da alınan yerlere işgal denmediği fetih denildiği görülmektedir. İşgal zorla yapılan bir şeydir. Fetih ise daha iyi hayat şartı sunmak, orayı ihya etmektir. Bu bölümde bunlara dikkat çekilerek açıklanmıştır. *İslamiyet’in Rekabetteki Başarı Sebepleri* adlı altıncı bölümde İslam’a saldırmalarına karşın Müslümanların neden cevap veremediği, İslam’ın insanlara eşit davrandığı, ırkçılığın olmadığı, zulüm edilmediği gibi hususlar açıklamış ve ortaya konmuştur.

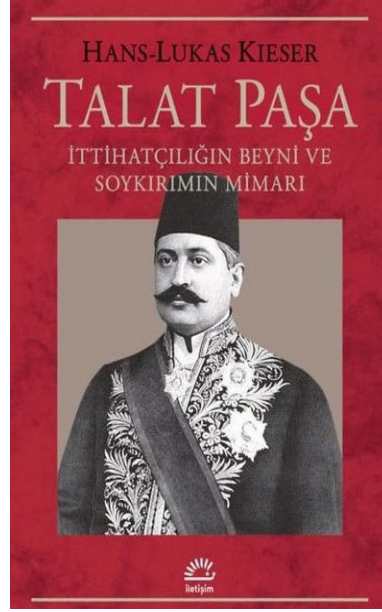
İslamiyet’te Kadınların Durumu diye anılan yedinci bölüm önemli bir bölümdür. Bu bölüme nazar-ı dikkatle

bakıldığında bile Batı'nın ne seviyede olduğu görülmektedir. Onlar kadını hakir, köle, değersiz, ruhsuz görürler. Halbuki İslam dininde kadın çok değerlidir. Kadının duygusal bir varlık olması, hakları olması, namusunun korunması gibi hususlar açıklanmıştır. *Çok Kadınla Evlenme* başlıklı sekizinci bölümde zamanla kendi heveslerine göre kılıfa uydurduklarını, metres almaları, nefislerine sahip olamamaları gibi hususları açıklamıştır. İslam dininde çok evlilik anılan devirde savaşlar neticesinde erkek nüfusun azalması ve hanım sayısının çoğalmasıyla, hanımların dul kalmaması için iyi niyetle yapıldığı anlatılmıştır. M. Akif Ersoy'un buyurduğu gibi: '*Medeniyet dediği tek dişi kalmış canavar*'.

Boşanma isimli dokuzuncu bölümde boşanmanın Hristiyanlıkta yanlış niyetlerle kullanıldığını, İslam dininde önemli bir mevzu olmadan boşanma olmayacağını, belli olaylarla kadınında boşanma talep edebileceğini açıklamıştır. Kaldı ki, İslam dini boşanmayı teşvik etmemiştir. Boşanma sıkıntılı bir durum olarak görülmüş, önemli bir dereceye gelinmediyse aranın toparlanması teşvik edilmiştir. Bu hususlar bu bölümde açıklanmıştır. *Hristiyan ve Müslüman Esirler* olarak adlandırılan onuncu bölümde iki dinde de tamamen köleliğin kaldırılmadığından bahsedilmektedir. Fakat İslam dini merhamet dinidir ve köleleri serbest bırakmayı teşvik etmiştir. İslam dini köleliği kırmak için uğraşmıştır. Hristiyanlıkta bozmuş oldukları kutsal kitaplarıyla çelişkiler içine düşmektedirler. Batı köleliği ticaret haline getirmiş, o mazlum insanlar üzerinden sermayelerini oluşturmuşlar ve çalıştırmışlardır. İslam azat etmeyi teşvik eder, Batı ise çıkarları için insanları zorla kullanmıştır. Köle denilenler insandır ve merhamet etmek zorundasınızdır. Ayrıca bu bölümde İslam dininde köle ile izdivacı, köleliğin esasında harp esirleri ile sınırlı olduğu gibi hususlar açıklanmıştır.

Köleliğin Kaldırılmasındaki İnsani Gaye isimli on birinci bölümde coğrafi keşifler ile başlayan süreç ve ileride köle ticaretinin başlaması ve devletlerin bundan para kazanması anlatılmıştır. Mazlumların emeğiyle haksız yere kazançlardan, mazlumlara yapılan eziyetlerden, insanlığın bu rezaletten kurtulması gayesiyle önü alınmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti de bu işin karşısında durmuştur. Örneklerle bu bahis detaylıca anlatılmış, gözler önüne serilmiştir. *Hilalin Fethi* isimli on üç numaralı bölümde sömürgecilerin doğu üzerine yaptıkları sömürgelerinde zorlandıkları hususları, ticari çıkarları için sömürdüklerini, Müslümanları tehdit olarak görerek korkup yok etmeye çalıştıklarını, çıkarları uğruna insanlara yaptıklarını açık bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Ayrıca Batı'nın korkulu rüyası olan '*Şark Meselesi*' üzerinde de durulmuştur. *İslam Birliği Tehlikesi* başlıklı on üçüncü bölümde Müslümanlara yapılan eziyetler sonrası birliğin kurulamadığı, Batı'nın Müslümanlardan korkması '*Şark Sorunu*' ve '*Doğu Tehlikesi*' diye adlandırmalarını, Müslüman halkları zorla ve işkencelerle kontrollerine almalarını, vicdansız ve insafsız şekilde yaptıkları işkenceleri açıklamıştır.

Eserin on dördüncü bölümü *Sonuç* kısmında Müslümanların da anılan dönemde buldukları hali, Yahudiler gibi Müslümanları da bölük pörçük ederek dağıtmak istediklerini, Müslümanların üzerine oynanan hain planları, Müslümanların fiilen harekete geçip batı mallarını boykot halinde olmaları gerektiğini açıklamıştır. Birliğimizi, dirliğimizi sağlayamadığımız müddetçe Batı'ya karşı gelemeyiz. Dilimizi, dinimizi ve tarihimizi iyi öğrenebiliriz ki aslımıza, şanımıza rücu' edebilelim.

Talat Paşa: İttihatçılığın Beyni ve Soykırımın Mimarı

Hans-Lukas Kieser, Çev. Ayten Alkan

İstanbul, İletişim Yayınları, 2021, 408 Sayfa, ISBN:13-978-975-05-3062-3

Muharrem Selçuk ÜNAL*

Yazar, Osmanlı'nın son dönemleri ile Osmanlı sonrası'nın yerel, bölgesel ve küresel boyutları üzerine uzmanlaşan bir tarihçi ve Newcastle, Avustralya ve Zürih üniversitelerinde modern tarih profesörüdür. 2005'ten 2015'e kadar Basel'deki İsviçre-Türkiye Araştırmalar Derneği'ne başkanlık yapmıştır. “*World War I and the End of the Ottomans*” (2015), “*Nearest East: American Millennialism and Mission to the Middle East*” (2010), “*Vorkämpfer der neuen Türkei*” (2005), “*Der verpasste Friede* (2000, Türkçe de: “*İslanmış Barış*”, (2005, 5. baskı 2018, İletişim Yayınları), ve “*Der Völkermond an den Armeniern und die Shoah*” (2002, 3. baskı 2014) yayınları arasındadır. Kitap, Ayten Alkan'ın 2021'de çevirisi ile Türk okuyucusuna sunulmuştur. İçerik olarak, Talat Paşa'nın Nazırlık ve Sadrazamlık dönemlerinde Osmanlı'daki siyaset ve uygulamalar ile 1918 sonrası Avrupa'nın çeşitli şehirlerine gösterdiği faaliyetleri ile ilgilenenlere hitap etmektedir.

Kitap; Türkçe baskıya önsöz, önsöz, altı ana başlık ve sonsöz şeklinde içeriklendirilmiştir. Ana başlıklar: “*İstanbul, 1915: Bir İmparatorluğa Önderlik Eden Bir Devrimci*”, “*Vatansever İsyân ve II. Abdülhamid'e Karşı Oluşturulan Şebeke, Bir Komiteci ve Parlamentarizmin Güçlükleri*”, “*Savaşa Meyil ve Diktatoryal İTC İktidarı*”, “*Topyekûn Savaş Kuramı, İçeride Yıkım, Taraflı Ulus İnşası*”, “*Zafer ve Düşüş, Yalanlar ve Zorlukları Yenme Gücü (1917 – 1921) ve Sonrası*” şeklinde düzenlenmiştir.

Yazar, Türkçe baskıya önsöz bölümünde Talat Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)'nin azametli parti lideri ve Balkan Savaşları sırasında kurulan tek parti rejiminin nazırı olduğu; Birinci Dünya Savaşı'nın ilk

* Emekli Kurmay Albay, e-posta: uselcuk884@gmail.com,

ORCID: 0000-0001-5784-4683

yarısında dahiliye nazırı mertebesinde Anadolu'daki Ermenilere soykırım uyguladığı; ikinci yarısında ise sadrazam olarak reformlara giriştiğine ilişkin bilgilere yer vermekte, ayrıca; kitabın 2018'de Princeton University Press tarafından yayımlanan orijinal versiyonun çok az genişletilmiş ve gözden geçirilmiş düzenlenmesi olduğuna işaret etmektedir.

Önsöz bölümünde yazar, Talat Paşa'yı Türk ulus-devletinin Kemal Atatürk'ten önce ilk kurucusu ve 1915 Ermeni soykırımının mimarı olarak göstermektedir. Her iki önsöz bölümünde de Tehcir Kanunu uygulamaları yazar tarafından soykırım olarak adlandırılmaktadır. Bu konuda okurların Osmanlı arşivleri, aynı alanda yazılan kaynak kitaplara müracaat etmeleri tavsiye edilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti, *soykırım* sözcüğünün Osmanlı yönetiminin son yıllarında gerçekleşen toplu katliamları tanımlamak için doğru terim olmadığını belirterek bu sözcüğü kullanmayı reddetmektedir.

Yazar, kitabın birinci bölümünde Talat Paşa'nın biyografisi ve yükselişini ele almakta bunu temel hatlarıyla; 1908 devrimi, 1913 darbesi, İkinci Balkan Savaşı sırasında Edirne'nin geri alınmasını yazmakta ve Ziya Gökalp-Talat Paşa ilişkileri ve Türkçülük akımı ile Ermeni sorununun çözümüne ilişkin yapılan görüşmeler konu edilmektedir. Bu kapsamda; Erzurum, Van, Bitlis valilerine gönderilen genelgeler ile Talat ve Enver Paşa'nın girişimi ile Bakanlar Kurulu'nun 27 Mayıs 1915'de orduya "bütün muhalif hareketleri bastırma" ve şüphe durumunda "köy ve kasaba halklarını tek tek veya toplu halde başka yerlere sevk ve iskân ettirme" izni veren geçici kanuna yer verilmektedir. Hazırlanan kanun Enver Paşa vasıtasıyla müttefikimiz olan Almanya'nın Osmanlı büyük elçisi Wangenheim'a götürülür ve kabul edilir. Ancak yazar sunulan projenin "ayaklanma merkezlerinden birkaç huzur bozucu ailenin tahliyesi" birkaç Ermeni okulu ile gazetesinin kapatılması şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Buna karşılık Alman diplomasisi ilke olarak hayatta kalan "Ermenilerin dönmesi ve mallarının iadesi düşüncesine sadık kalmıştır." şeklindeki tespitini incelemesinde paylaşmıştır.

İkinci bölümde, Talat Paşa'nın gençliğindeki sürgün hayatı ve ITC'nin oluşumu kaleme alınmıştır. Talat Paşa henüz genç yaşta vatansever ve darbecilik söylemleri ile kendini ön plana çıkarmıştır. Bu sebeple tutuklanıp Selanik'e sürülmüş ve burada Abdülhamit'e karşı İmparatorluğu koruma fikri pekişmiştir. Orijinal ismi Hilal Cemiyeti olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kuruluşunda öncüler arasında yerini almıştır. Aynı günlerde Mustafa Kemal'de Şam'da Vatan ve Hürriyet Cemiyeti Örgütünü kurarak Selanik'e gidip orada bir şube açmıştır. Bu iki cemiyet Selanik'te birleşmiştir. Bu cemiyetler 27 Eylül 1907 'de merkezi Paris'te bulunan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ile birleşerek ITC ismini almıştır. Cemiyetin liberal temsilcisi Prens Sebahattin: "...Memleketimizde ecnebi müdahalesi olmadan ıslahat yapabileceğimizi tasdik etmeliyiz. Biz ancak ecnebi devletlerden çekinerek bizimle yaşayan Hristiyanları muhafaza edebildik. Ecnebi devletlerden korkmasaydık bütün Hristiyanları, bilhassa Ermenileri, tek bir kişi bırakamayınca kadar katleddik." (s.55) söylemi dikkat çekicidir.

1877-78 Osmanlı-Rus harbi sonucu Ruslar İstanbul'a kadar ilerlemişlerdi. Bu harbin sonucunda yüz binlerce muhacir topraklarımıza gelmişti. İstanbul İngiliz Büyükelçisi Henry Layard: "*Rusların ilerleyişini izleyenlerin, onların açık hedeflerinin işgal ettikleri vilayetlerden Türk ırkını sürmek ve yerlerine Slav ırkını*

yerleştirmek olduğundan pek az şüphe olmuştur.” (s.57) açıklamaları o yıllar da Osmanlı topraklarının hangi hesaplarla karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

Bu savaşın sonucunda 1878 Berlin Kongresi ile Balkanlar’da Sırbistan ve Karadağ bağımsızlığını, Bulgaristan özerkliğini kazanmış; Kars, Ardahan, Batum kaybedilmiştir. Bu antlaşma ile din özgürlüğü güvenceye alınmakta, Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde iyileştirme ve reformun hayata geçirilmesi ile Ermenilerin, Kürtlere ve Çerkezlere karşı güvenliğinin sağlanması garanti altına alınmakta ve Osmanlı vatandaşı Ermenilerin dış odaklı koruyucuları sahnede yerini almış olmaktadır.

Üçüncü bölümde, ITC’nin 1908 devrimi, 1909 ayaklanması ve Talat Paşa’nın politik yaklaşımları ele alınmıştır. 1908 devrimine giden yolda Talat Paşa ana sahne olan Makedonya ayaklanmasının baş mimarisi ve komitecisi olarak kaleme alınmıştır. Talat’ın 1909’da ise, ITC’nin ve Jön Türklerin lideri konumuna geldiğiyle ilgili ve beyin takımında birleştiği Dr. Nazım, Dr. şakir’den bilgiler sunulmaktadır.

Eylül 1908’de Prens Sebahattin ve ekibi liberal ideolojik görüşlü Osmanlı Ahrar Fırkasını kurmuştur. Birçok gazetecinin desteğini alan parti, ITC’nin karar organı olan Merkez Komite’nin gizliliği ve müdahalelerini eleştirmeye başlamıştır. O zamanlar ciddi bir muhalefet başlangıcı kabul edilmelidir. Ekim 1908 baharından itibaren diplomatik başarısızlıklar hüküm sürmesinin sonucu olarak, önce Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, Avusturya Bosna-Hersek’i ilhak etmiş; Girit’te Yunanistan’a katıldığını ilan etmiştir. Bahis konusu gelişmelerden sonra, 1908 Ramazan ayında şeriatçı ayaklanma başladı. İstekleri anayasanın kaldırılması, şeriatın getirilmesi, sinema ve tiyatro salonlarının kapatılması ile Müslüman kadınların sokağa çıkmasının yasaklanması şeklindeydi. Okullu ve mektepli subaylar arasındaki gerilimler hat safhaya ulaştı. Akabinde 1909’da Volkan gazetesi ve İttihat-ı Muhammed’i Cemiyeti’nin kurucusu Nakşibendi şeyhi Vahdeti’ nin organize ettiği ikinci daha kapsamlı şeriat ayaklanması başladı. Alt kademelerde görevli subay ve askerler 12-13 Nisan gecesi ayaklanarak meclisi işgal etti ve kısa süre sonra da bunlara medrese öğrencileri de katıldı. O dönemde Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Ahmet Rıza Meclis Başkanı, Talat Paşa ise Başkan Yardımcısı idi. Ermeni Devrimci Federasyonu (ARF) Lideri Akruri, Talat ve Ahmet Rıza’yı evinde sakladığı, bir başka Ermeni de Nazım için aynı şeyi yapar. Bu tespitlerin dikkate değer, yorum ve teyit edilmesi gerekmektedir.

14 Nisan 1909’dan itibaren iki hafta içerisinde yirmi bin Ermeni’nin öldürülmesi ve kentin tamamen tahribatından söz edilmekte ve eş zamanlı Diyarbakır, Urfa, Elâzığ, Erzurum ve Erzincan’da aynı maksadı içeren olayların olduğu tespit edilmiştir. 15 Nisan’da Abdülhamit “*Allah’a şükür, İmparatorluğumuz Müslüman bir İmparatorluk, ebedi ve ulu şeriat bundan böyle daha mükemmelen riayet edilmesini emreden bir padişahlık fermanı ilan etmiştir.*” diyerek isyancılar için af ilan etti. Dokuz gün sonra da koltuğu Mehmet Reşat’a devretti. 23 Nisan 1909’da Mustafa Kemal’in de içinde olduğu Mahmut şevket Paşa komutasında harekât ordusu İstanbul’a gelerek kontrolü sağlanmıştır. İtibar kaybeden ITC tekrar güç kazanmıştır. 1909 şeriat ayaklanması önderi Vahdeti ’de Temmuz ayında infaz edilir. Ramber: “*3 Mayıs’ta sokaklarda meşum bir sessizlik hüküm sürüyordu...pek çok insan gece vuruldu...idamlar devam ediyor.*” (s.84) haberini yazmıştır. Talat, 1909 yaz sonu itibari ile Dahiliye Nazırı olarak tekrar güçlenmeye başlamıştır. Artık geleceğin sadrazamı olarak dillendirilmektedir. Yazar dönemin Padişahı V. Mehmet’i “*şen, iyi huylu ve arkadaş canlısı...komitenin talimatına uymak durumunda*” olarak kaleme almıştır. Aynı yılda Almanya’nın

Bağdat demiryolları için 100.000 Frank desteği daha sonra yapılacak ittifakın alt yapısını oluşturduğunu değerlendirebilir. Yazar kitabın bu bölümde Ziya Gökalp'e yer vermiş ve Talat'a peygamber gibi hizmet ettiğini vurgulamıştır.

Eserin dördüncü bölümünde 1911-14 yılları ITC'nin iniş ve çıkışları ele alınmıştır. Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Partisi kurulur ve başkanlığına Ferit Paşa gelir. 18 Ocak 1912'de Meclis dağılır yeni düzende Talat, Posta Telgraf Nazırı olur. Artık hem iktidar hem muhalefette İslami gericilik konusu siyasi manevra aracı olarak kullanılmaya başlanır. 16 Temmuz'da ise Mehmet Said ve kabinesinin istifasından sonra Gazi Muhtar Paşa, 21 Temmuz'da kabineyi kurar. Yazar bu durumu ITC'nin güç kaybı olarak ele almıştır. Bu arada Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan Balkan birliğini oluşturmuş, bu durumu Hüseyin Cahit ITC sözcüsü Tanin'de: "*Milletin hayatını ve mevcudiyetini meşgul eden tek bir fiil, tek bir tasavvur vardır: harp, harp, harp*" (s.128) dizeleri ile kaleme almış sonrasında 30 Ekim 1912'de Kâmil Paşa başkanlığında yeni kabine kurulmuş ve aynı dönemde İtalya ve Avusturya desteği ile Arnavutluk bağımsızlığını ilan etmiştir. Sonrasın da Balkan savaşı devam ederken Enver ve Talat Paşa önderliğinde Bâb-ı Âli baskını gerçekleşir. Bâb-ı Âli'nin basılma eylemi sonucu Harbiye Nazırı Nâzım Paşa öldürülür ve Sadrazam Kâmil Paşa'ya istifa ettirilmesi sonrasında Mahmud Şevket Paşa Hükümeti kurulur, İttihat ve Terakki Partisi yönetime tekrar hakim olur. Edirne'nin kurtarılması için bir fırsat değerlendirilmesi yapılarak Albay Enver komutasında organize edilen kuvvetle Edirne tekrar topraklara katılır. Bu kazanımla Talat ve Enver itibarlarını yeniden kazanmış olur. Yazar bu hamleyi ulusal kurtuluş savaşının miladı olarak değerlendirmektedir. (s.142) 1913' yılında artık Osmanlı ordusunda Alman generaller komutanın kritik makamlarına geçmiştir. Ocak 1914'de Enver Harbiye Nazırı olunca Rusya'nın Osmanlı'ya karşı tepkili tavrı başlar, bu süreçle ilgili ve olası gelişmeler ile I. Dünya Savaşı'na gidişin oluşturduğu alt yapı okuyucuların dikkatine sunulur. Enver'in bu makama gelişi doğal olarak Talat'ın otoritesine katkı sağlamakla birlikte; elde edilen güçle Talat, Enver ve Cemal Paşaların yaptıkları gizli toplantılar sonucu 200.000 'e yakın Rum vatandaşımızın Yunanistan'a gönderildiğine dair bilgiler eserde yer almaktadır. Bu tespit tekrar teyit gereken iddialar olarak ele alınmıştır. Yine yazar, Talat'ı örgütleyici olarak baş rolde nitelendirip güç kazandığına dikkat çekmektedir.

Kitabın beşinci bölümünde I'nci Dünya Savaşı'na giden süreçte Talat, Doğu sorunu ve Filistin ele alınmıştır. Bu yıllarda 1913 darbesi, Edirne 'nin geri alınması ve Müslüman göçmenler lehindeki siyasi başarılar Talat'ın itibarını kuvvetlendirmiştir. 6 Ağustos 1914'te, Cavit Bey'in ısrarı üzerine altı yeni koşul ile 2 Ağustos tarihli antlaşmasına adapte edilmesi sağlanarak iki Alman gemisinin Karadeniz'e girmesine müsaade edilmiş ve Osmanlı harbi kabul etmiştir. Aynı dönemde yazarın ITC peygamberi olarak adlandırdığı Gökalp için yazdığı üzere artık savaş başlamıştır: "*Hakki'nin muradı, halktan fırladı, Açtık cihadı, Allah'ü Ekber...*" (s.181) bu karar üzerine 14 Kasım 1914'de genel harp ilan edilmiş ve üç milyon erkek askere alınmıştır." Yazar, "*Bu erkeklerin yaklaşık dörtte biri ya savaşırken ya da hastalıktan öldü, yarım milyonu firar etti ve yaklaşık 250.000'i de tutsak alındı.*" ifadeleriyle eserinde bu duruma vurgu yapmıştır. Aynı günlerde yazara göre din çizgisinin ön plana alınarak dinin uygulamaya geçirildiğine ilişkin algı oluşturulduğu belirtilmekte ve bunun sonucu olarak; Hıristiyan malları, kadınları ve çocuklarının katliamının adeta adil olduğu

söylenmektedir. O dönemde Ermeni ve Süryaniler de artık savunma konumu almışlardır. Bu gelişmelere paralel olarak Erzurum ve civarında meydana gelen olaylardan sonra Van Ermenilerine yardım için Rus müdahalesi gerçekleşmiş ve geri çekilmeleri sonucu bölge adeta kaos ortamına dönmüştür. Karşılıklı intikam maksatlı müdahalelerden sonra I. Dünya Savaşı içinde olan Osmanlı'ya 1914 Aralık sonu ve 1915 Ocak arası Enver Paşa komutasında gerçekleştirilen ve hüsrana sonuçlanan Sarıkamış harekâtı tam güç ve moral kaybına neden olmuştur. Bu durum aynı zaman da Talat'ında güç kaybı anlamına gelmektedir. Bu dönemde Van'da Ermeni ihtilalinin yaşanması okuyucuların dikkatine sunulur. (Taha, Akyol, *Ortak Acı 1915, Türkler ve Ermeniler*, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2009, s.64)

18 Mart ve 25 Nisan'da müttefiklerin neredeyse eş zamanlı Çanakkale deniz ve kara girişimleri ile maksatların ne denli Osmanlı'nın aleyhine olduğu dikkatlerden kaçırılmamalıdır. Yazar, bu zaferden sonra Talat tekrar itibar kazanarak Vanlı ARF lideri Varmayan'ı etkisiz getirdi, derken Mustafa Kemal'in bu dönüm noktasında askeri dehasına ilişkin yazarın herhangi bir atfına rastlanmamaktadır. Mayıs 1915'te Talat, Tehcir Tahliye Planını uygular. Bu uygulamayla ilgili olarak yazar: “...Suriye çöllerinde ölecekleri yere gönderildiler.” Ayrıca Talat'ın mutlak politikası “*Ermeni ırkını Türk İmparatorluğu'ndan kazıyordu...Artık bir Ermeni sorunu yoktur.*” (s.220) söylemlerinde bulunmuştur. Osmanlı arşivleri ile teyidi gereken ciddi iddialarda bulunduğu kanaatine varılmıştır. Tehcirin genel olarak Doğu Anadolu ve Batı Anadolu ağırlıklı yapıldığı Temmuz- Ekim döneminde gerçekleştirildiği belirtilerek Diyarbakır'da Süryanilerin yarısından fazlası ile Bitlis'te 1915'ler de on binlerce Süryani'nin de aynı olayları yaşadığına eserde yer vermiştir. Böylelikle, Doğu'daki Ermeni ve Süryani Hıristiyanların çoğunluğu ona göre: “*1915 bahar sonlarından sonbahara gelene değin ya katledildiler ya da tehcir edildiler. Bütün Ermeni mal varlığı devlete veyahut Müslüman nüfusa geçti. Kültürleri, dinleri ve dilleri de içinde olmak üzere Ermeni varlığı ortadan kalktı. Temmuz 1915'e gelindiğinde, başkenttekiler hariç olmak üzere bütün Ermeni gazeteleri yasaklanmıştı ve Doğu Anadolu'da kalan Ermenice konuşan insanlar da bütün iletişimlerinde sadece Türkçe kullanmak zorundaydılar.*” (s.225) Bir başka çarpıcı iddia ise, Ermenilere karşı işlenen suçlarla ilgili olarak tek bir dosya bile resmi yargılamaya konu olmadı şeklinde eserde kayıt altına alınarak; Talat'ın planı olarak Diyarbakır ve Erzurum merkezli olmak üzere Anadolu ve Kuzey Suriye'yi kitlesel suçların arenası olarak ilan etmesidir. İlave olarak, 1916'da Doğu'da bazı vilayetlerde Kürtlerin güvenilmezliği, tedbirler alınması gerekliliği ve ihtiyaçlarının Ermenilerin mal varlığından karşılanması gibi hususlara eklemeye yapmıştır. Urfa'da yerinden edilen (Tehcir) binlerce Kürt vatandaşımızın kıtlık kurbanı olduğu yazılmaktadır. Bu tespitler kabul edilemez bir iddia olarak değerlendirilmekte, okuyucuları tekrar Osmanlı arşivleri ve tarihçilerimizin araştırmaları ile karşılaştırmalı incelemesi tavsiye olunmaktadır. 27 Mayıs Tehcir Kanunu üçüncü ve dördüncü ordu komutanlığı nezaretinde “bozguncu ailelerinin sınırlı tahliyesi” adı üzerine gerçekleştirildi. “*Ermenilerin vardıkları yerde nasıl yeniden iskana tabi tutulacakları, eski vaziyetlerine uygun malların onlara sağlanacağı ve yeni yerleşimlerin Bağdat Demiryolu'ndan en az 25 kilometrelik bir mesafede olması izah edildi.*” (s.252, Arşiv belgeleri) buradan planlı yer değişikliği olduğunu anlaşılmaktadır. Eserin diğer bir bölümünde yazar: “*yerlerinden edilmiş insanların herhangi bir surette evlerine dönüşünün ve mallarına kavuşmaları ihtimalinin katı olarak dışlandığı açıklığa kavuşmuştur.*”

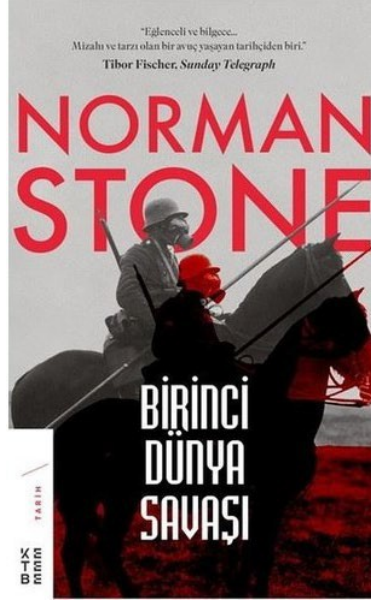
Bahsedilen kanun ve düzenlemeler, Ermeni mallarıyla ilgili olarak nasıl bir muamelede bulunulacağı hususunda hükümete tam bir serbesti tanımıştır. İlk derece mahkemesinin kararına karşı temyize gitme imkânı da yoktur.” demektedir. (s.253, Kaynak gösterilmemiştir.) iddianın kaynağı olmamaktadır.

Kitabın altıncı bölümünde, Talat’ın yeniden Sadrazam oluşu ile ölümü arası 1917-21 yılları arası iç ve dış olaylar ele alınmıştır. Ekim 1915’ten itibaren Hariciye Nazırlığı ile Sadrazamlığı yürüten Said Halim Paşa’dan Talat Sadrazamlığı teslim almış olup, hem Sadrazam hem Dahiliye Nazırlığını artık beraber yürütecektir. Bu bölümde, ulusal Kurtuluş Savaşının miladının 1913 (Edirne’nin ele geçirilmesi) ile başladığı, 1915 (Gelibolu) ile doruğa ulaştığı yinelenmektedir. Talat ile Mustafa Kemal arasında özel görüşmelerin yapıldığından bahsedilmektedir. Yine bu ilişki kapsamında, Karadeniz’de konuşlanmış Rum çetelere karşı asayişin sağlanması maksadıyla yapılan Nurettin Paşa (sakallı) ile gerçekleştirilen harekattan bahsedilmektedir. Yazar bu faaliyeti “*Türk ulusal kurtuluş savaşı*”nın ilk askeri tedbiri olarak ele almıştır. Birinci Dünya Savaşı devam ederken Sykes- Picot ve Sazonov planları ile savaş bitiminde oluşturulması düşünülen Fransız-Ermeni birliği ele alınarak Talat’ın M. Kemal ile yazışmalarına değinilmektedir. 3 Aralık 1918 Brest- Litovks Antlaşmasını sonucu kazanılan üç Kafkas ilimizin geri alınmasını sağlayacak ön zafer; Batum Antlaşması ile elde edilen toprak kazanımlarından bahsedilmektedir. Yazar, Rusların Erzurum ve Erzincan’dan çekilişi sürecinde Ermenilerin; Kars ve Ardahan’ın ele geçirilmesi sırasında Türklerin kıyımlarını ele almış, sonrasında Ziya Gökalp’e yer ayırmıştır. Gökalp’i İslam-Turan sentezinde siyasi ağırlıkta ele almış ancak 1918’lerde Gökalp’in dergisinde yazdığı makaleden alıntı yaparak yeni çizgisine vurgu yapmıştır. “*Siyasi değil de kültürel*” yaklaşımlarını öne çıkarmıştır. Yazarın bu tespitine katılıyoruz. Sonrası Türkiye Cumhuriyeti milliyetçilik esası bu çizgide tespit edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı mağlubiyeti sonucu Almanya ile Talat’ta mağlup olmuştu. Almanya ziyaretinin ardından yurda döner, istifası 13 Ekim’de basından ilan edilir ve görevi Ahmet İzzet Paşa’ya devreder. 1 Kasım 1918’de son ITC kongresinde veda konuşmasını yaparak Osmanlı Devleti ile resmi olarak bağını koparır. 1-2 Kasım 1918’de üç eski bakan Enver, Cemal ve Talat Paşalar Sivastopol’e geçer. Üç eski paşa, bir süre sonra veda mektuplarını yurda gönderir ve Talat Paşa Berlin’de, Enver Paşa Kafkaslar ve Türkistan ’da yaşamaya ve mücadelelerine yurt dışından devam etmeye karar verir.

Yeni Sadrazam İzzet Paşa kısa süre içerisinde yargılanmaları için iadelerini talep etmiştir. İade edilmeyen paşalar için İstanbul’da kurulan askeri mahkeme tarafından 5 Temmuz 1919’da giyaplarında idam cezası verilmiştir. Eserin geriye kalan kısmında yurttan ayrılan ittihatçıların Enver-Cemal-Talat Paşaların Anadolu’da milli mücadeleyi destekledikleri ve irtibatlarını devam ettirdiklerine vurgu yapılmaktadır. Yazar: “*1920 yılı itibariyle İslamcı devrimci komite merkezleri pek çok yerde kurulmuştu. Bunlara eski ITC liderleri başkanlık ediyordu. Berlin’de Talat, Bakü’de Bahattin Şakir, Afganistan’da Cemal... Moskova ’da ki Merkez Komite ’ye de Enver’le Nazım...*” (s.361) diye dönemin yurt dışı faaliyetlerini tasvir etmektedir. Ayrıca Talat ve M. Kemal’in Anadolu ve Anadolu dışında Türk ve Müslüman dayanışması, Halife’nin propaganda gücüne olan ihtiyaç ve Bolşevik desteği konusunda fikir birliğinde olduğu belirtilmektedir. Sonrasında Talat, 15 Mart 1921’de Almanya’da evinin yakınlarında Soghomon Tehlirian adında bir Ermeni tarafından kırk yedi yaşında iken vurularak öldürülür. Katil Berlin mahkemesinde yargılanması sürecinde psikiyatriye sevk edilir sonunda

beraat eder. Bu süreci yazar Almanya'nın katilin arkasındaki örgütlenmenin ortaya çıkarılmasından kaçındığı şeklinde yorumlamış ve bu görüş tarafımızdan da uygun değerlendirilmiştir. İnsanlığa karşı işlenen suç kapsamında olayın üzerine gidilmesi gerekirdi. Eğer bu gerçekleştirilmiş olsaydı büyük bir kazanım elde edilmiş olacaktı. Bu yorumlamanın uluslararası stratejik kazanımlar açısından ele alınması uygun olacaktır.

Sonuç olarak; yazar, 177 kaynaktan oluşan 408 sayfa ile bir eser sunmuştur. Kaynaklar arasında günlüklere yoğun olarak yer verdiği dikkat çekmiştir. Bu eser öncelikli olarak akademik düzeyde tarih bilgisine sahip olanlara hitap etmektedir. Bu alanla ilgilenen diğer okurlar için farklı kaynakların desteğinde kitabın analizi tavsiye edilebilir. Yazım tekniği olarak tam bir kronolojik sıra takip edilmediği görülmektedir. Eleştirel ağırlık merkezi, kitabın isminde yer alan “Talat Paşa soykırımın mimarı” nitelendirmesi üzerine olacaktır. Halihazırda zaman zaman krizlere sebep olan uluslararası iddiaların merkezindeki “sözde soykırım” meselesinin adı, yazar tarafından “soykırım” olarak ilan edilmiştir. Bu ifadenin yerine “ortak üzüntüler” vb. adlandırmanın uygun olacağı değerlendirilmiştir. Konu kapsamında, detaylı tarihi değerlendirme yapılırken, 1876 Osmanlı Mebusan Meclisi'ne İttihat Terakki Cemiyeti'nden aday olup 12 Ermeni mebusun seçildiği okurların dikkatine özenle sunulur. (Taha, Akyol, *Ortak Acı 1915, Türkler ve Ermeniler*, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s.46-47)

Birinci Dünya Savaşı

Norman Stone, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım

İstanbul, Ketebe Yayınevi, 2019, 192 Sayfa, ISBN: 978-605-7949-28-8

Furkan Ali SEVİM*

Gerek tarihimizin gerekse Avrupa ve dünya tarihinin en önemli olaylarının başında yer alan I. Dünya Savaşı etkileri ve sonuçları ile birlikte yapılan barış antlaşmalarının sonucunda II. Dünya Savaşı'nın da çıkmasına sebep olan bir savaş olması açısından önemlidir. Ele alacağımız bu kıymetli eserde de bu savaşın ortaya çıkışını Avrupalı devletlerin gözünden, özellikle Almanya başta olmak üzere önemli devletlerin gözünden olayları ve savaşları inceleyeceğimiz gibi yıl yıl önemli savaşları ve değişen askeri ve teknolojik gelişmelerin yanında önemli isimlerden söz etmeye çalışacağız.

Kitabın değerlendirmesine geçmeden önce yazar hakkında kısa bilgiler vermekte yararlı olacaktır. Yazarımız Norman Stone dünyaca ünlü İskoç bir yazar olup 1941 yılında doğmuş, uzun yıllar Oxford Üniversitesi'nde Modern Tarih bölümünde akademisyen olarak görev yapmıştır. Yine Cambridge Üniversitesi'nde de dersler vermiş ve İngiltere Başbakanlarından birisi olan Margaret Thatcher'in danışmanlığını yapmış, ülkemizde de Bilkent Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler bölümünde Avrupa Tarihi dersleri vermiştir. Onun önemli olmasının temel hususlarından birisi de sözde Ermeni Soykırımını reddeden kişilerden birisi olması bu konunun tarihçilere bırakılmasını savunan bir kişi olmasıdır. Bu yönüyle de hem bizim tarihimiz hem de dünya tarihinde önemli yeri olan ve birçok eseri de olan birisi olması açısından önemlidir.

Kitabın değerlendirilmesine göz attığımız vakit yedi bölümden oluştuğunu ve her yıl yaşanan hadiselerin neler olduğundan ve bu olayların içeriği hakkında bilgilerin olduğu görülmektedir. Avrupa, 1815 Viyana Kongresi'nde Napolyon Bonapart'dan sonra bir daha küresel boyutta savaş çıkmaması için politik ve siyasi konuların barış yoluyla ve antlaşmalarla çözüme kavuşması kararını almıştı. Fakat giderek artan milliyetçilik

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, furkan-ali96@hotmail.com

düşünceleri ve Sanayi Devrimi ile birlikte devletlerin hızla silahlanma yarışı görülsede bu politik ve siyasi sorunlar 1914 yılına kadar barışçıl çözümler ve antlaşmalarla zaman kazandırmış ve küresel boyutta savaşlar olmamıştır. Her ne kadar Kırım Savaşı ve Fransa - Prusya Savaşı yaşansa da bu savaşlar genellikle bölgesel ya da küresel boyutlara ulaşmamış savaşlar olarak söylenebilir. Fakat Almanya başta olmak üzere bütün devletlerin bilinen tabirle bir kıvılcım ve barut fıçısının patlamasını beklemeleri ise 1914 yılında Saraybosna'da yaşanmıştır. 1914 yılında Avusturya Veliahdı Prens Ferdinand ve eşinin, Gavrilo Princip tarafından öldürülmesi işte bu barut fıçısının patlamasına sebep olan hadise olmuştur. Gerçi Norman Stone bu durumu eğer orada bir olay yaşanmamış olsaydı Almanlar başka bir hadise çıkararak dünya savaşını çıkaracakları şeklinde ifade etmektedir. İşte birinci bölümde Almanların Prusya Krallığı'ndan Alman İmparatorluğu'na evrilmesi ve hızla sanayileşerek dünyanın en gelişmiş sanayi ülkelerinin başında olma süreci söz edilmiştir. Alman Şansölyesi Bismarck öncülüğünde Alman birliğinin kurulmasıyla birlikte Almanya bir dünya gücü olma yolunda ilerlemiş ve bunu başarmıştır. Nitekim Bismarck'ın uyguladığı Reel Politik olarak ifade edilen, hayali ya da zor politikalardan olmayan ve gerçekçi politikalar ve uygulamaları esas alarak hareket etme olarak ifade edebileceğimiz politikayla bu durumu bütün devletlere düşman olmak değil, mevcut durumu muhafaza etmek ya da siyaseti doğru yönetebilmek üzerine kurulmuş bir politikaydı. Fakat II. Wilhelm dönemi bu durumun tam tersi olmuş, Bismarck'ın ölümü üzerine Welt Politik olarak ifade edilen yani dünyayı ele geçirme ya da Almanları dünyanın en büyük gücü haline dönüştürme politikası benimsenerek Rusya ve Fransa ile düşman olma siyaseti güdülmüştür. Bu durum ise Bismarck döneminin en korkulan hadisesinin olmasını ve I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesine neden olarak imparatorluğun çok ağır olan Versay Antlaşması'nı imzalamasına sebep olduğunu söylemek gerekir. İçeriğine bakmaya devam ettiğimizde Almanların savaşın başında Schillifen Planı olarak adlandırılan planı devreye sokarak Fransa'yı işgal etmelerini ve hızla Fransa'yı yenerek hızla doğuya giderek Ruslarla mücadele etmesini temel almaktaydı. Tabii bunun için sanayinin en temel ve önemli sayılan trenler büyük önem arz etmekteydi. Nitekim düşünülen plan güçlü Fransız savunması yüzünden değişmiş, Belçika'dan Fransa'ya saldırılması planlandıysa da Belçika'nın beklenenden büyük bir direniş göstermesi sonucu Marne Muharebesi kaybedilmiş ve artık savaşın uzayacağı anlaşıldığından 4 yıl sürecek olan siper savaşları başlamıştır.

Yine Belçika'ya Alman saldırısının olması İngiltere'nin de savaşa dâhil olarak Almanya'ya savaş ilan etmesine sebep olmuş ve savaşın kaybedilmesinin de en önemli hatalarından birisi olmuştur.

İkinci bölümde Rusya'nın beklenenden hızlı seferberliğini tamamlaması ve Almanya sınırlarına dayanması ve Almanya'nın mecbur olarak Batı'da bulunan kuvvetlerini doğuya aktarmaları ve bu sürecin nasıl yaşandığı anlatılmıştır. Bu durum savaşın uzamasına da sebep olduğundan Almanlar iki cephede savaş vermek durumunda kalmışlardır. Alman General Paul Von Hindenburg ve daha sonra Alman Genelkurmay Başkanı olacak olan Eric Ludendorf gibi isimlerin Rus ordularını Tannenberg Muharebesi'nde mağlup etmeleri ve büyük sayılarda esir alarak zafer kazanmalarına rağmen savaşın asıl kilidinin Batı Cephesi'nde savaşın kazanılması gerektiği ifade edilmiştir. Nitekim savaşın kaderi de Batı Cephesi'nde olmuş ve siper savaşları 4 yıl boyunca devam etmiştir. Avusturya - Macaristan'ın da Ruslara karşı başarısız olması savaşın bütün yükünün Almanlar tarafından taşınmasına sebep olduğundan Almanlar istenilen başarıyı

sağlayamamışlardır.

Üçüncü bölümde 1915 yılına gelinerek artık savaş teknolojilerin geldiği boyutlar ve siper savaşlarının İsviçre sınırından Manş Denizi'ne kadar uzanan bir cephede devam ettiği vurgulanmıştır. Yine savaş teknolojileri, kullanılan silah ve topların ne derece önemli oldukları, yine en önemli görülmesi gereken teknolojik gelişmenin makineli tüfek teknolojisinin aslında savaşın kaderini değiştiren husus olduğu vurgulanmıştır. Topların da önemi dile getirilerek topların menzilleri ateş güçleri ve verdirdiği kayıplar dile getirilmiştir. Nitekim yazarımız Norman Stone bu durumu ‘*Süvari alayları müzeliğe eşya, kaleleri ise antika eser*’ olarak ifade ederek savaşın artık geldiği noktayı ve artık topların ve silahların, makineli tüfeklerin ne derece önemli olduğunu dile getirmiştir. Ypres Savaşı gibi önemli savaşlar yaşandığını ve önemli kayıpların verildiği ifade edilmiştir. Bu dönemde İtalya'nın da İtilaf Devletleri'nin yanında Bulgaristan'ın Almanya'nın yanında yer alarak savaşa dâhil oldukları anlatılmıştır.

Dördüncü bölümde 1916 yılı ve I. Dünya Savaşı'nın en önemli muharebelerinden olan Verdun Savaşı ve bu savaşın etkileri, savaşın nasıl yaşandığı ve sonucunda ise iki tarafın kayıplarından söz edilmiştir. Almanya'nın savaşı bir an önce bitirme çabalarından olan bu savaş her ne kadar başta Almanların lehine olan bir savaş olsa da sonradan Fransız milli kahramanı olan General Philippe Pétain önderliğinde Fransız ordusunun direnişi sayesinde bu savaşı kazandıkları ve iki tarafın siperlerine geri döndükleri anlatılmıştır. Yine İtilaf Devletleri'nin karşı saldırıları ve Somme Savaşı'nın gerçekleştiğini ve yüz binlerce askerin hayatını kaybetmesi ve bu savaşların detaylarından söz edilmiştir.

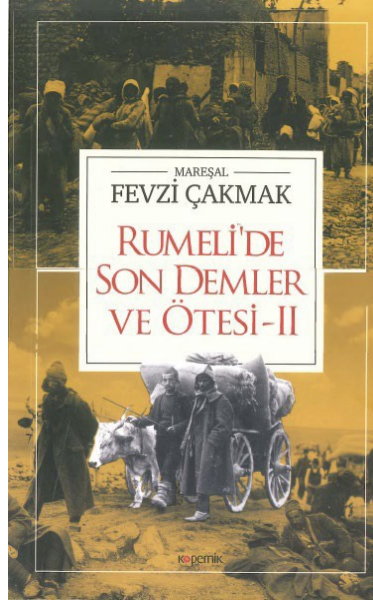
Beşinci bölümde artık 1917 yılına gelindiğini ve geride milyonlarca ölümün yaşandığını ve Rusya'nın da artık 3 yıl boyunca yaşanan kayıplardan söz edilmiştir. Rusların her ne kadar Avusturya – Macaristan'a karşı başarılı olsa da artık gücünü tükettiğini ve en sonunda dünyayı da derinden sarsan Bolşevik ihtilali ile Rusya'nın savaştan çekilmesi ve Alman kuvvetlerinin doğu cephesinden Batı'ya nakil edilmeleri anlatılmıştır. Rusya savaştan çekilmiş olsa da Amerika'nın savaşa dâhil olma süreci yani Zimmerman olayı anlatılmıştır. Almanya ise doğuda savaşı bitirmiş olsa da Batı'da zaferi kazanmak için büyük taarruzlara başlamış fakat başarılı olamamıştır. Yine savaş teknolojilerinin birinden olan U- bot olarak adlandırılan denizaltı teknolojilerinden de söz edilmiş ve savaşın geldiği boyutlar dile getirilmiştir.

Altıncı bölümde artık Rusya'nın barış görüşmelerinde bulunmaları, Brest - Litovsk antlaşmasına giden süreç, Almanların son taarruz girişimleri ve başarısız olmaları ile birlikte İtilaf Devletleri'nin karşı saldırıları ve Amerikan askerlerinin savaştaki etkileri hakkında bilgiler vermişlerdir. Her ne kadar milyonlarca asker yitirilmiş olsa da taze bir güç olan Amerikalıların öneminin arttığını söylemek gerekir. Savaşın artık kaybedileceğinin anlaşılması ve ateşkes çabaları da dile getirilerek savaşın son senesinde yaşanan hadiseler, savaşın kaybedilme sebepleri ve barış sürecine giden olaylar anlatılmıştır.

Yedinci ve son bölümde ise artık ateşkesin sağlanmasından ve barış görüşmelerine giden süreçten söz edilerek Almanya'nın Versay Antlaşması gibi ağır bir antlaşmayı imzalamaları, yine Almanya'nın müttefiklerinin de ağır antlaşmalar imzaladıkları bu süreç dile getirilmiştir. Tabii burada en önemli husus Alman ordusunun subaylarının yenilmedikleri efsanesinin yayılması ve arkadan bıçaklanma efsanesinin

yayılmıştır. Bu slogan daha sonra Adolf Hitler önderliğinde aşırı sağcı Nasyonal Alman İşçi Partisinin yükselmesinde ve Almanya'nın gücünü tekrar toplayarak II. Dünya Savaşı'na giden sürecin aslında bu barış antlaşması nedeniyle çıkmasına sebep olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Yani tüm savaşları bitirecek olan savaş aslında II. Dünya Savaşı'nın çıkmasına ve birçok sorunun da beraberinde yaşanmasına sebep olduğundan aslında çok önemli bir yere sahip olduğunu söylemeliyiz.

Sonuç olarak bütün yönleriyle ele almaya çalıştığımız bu eserde savaşın ortaya çıkma sebepleri, savaşın nasıl başladığı, ülkelerin güçleri, sanayi devriminin ve silahlanmanın ne derece önemli olduğu ve 4 yıl boyunca cepheler ve savaşların nasıl yaşandığı detaylıca anlatılmıştır. Osmanlı Devleti'ne çok fazla değinilmeyen bu eserde daha çok Batı devletlerinin savaşları ve bu savaşlarla birlikte teknolojilerinin geldiği boyutlar ile cepheler üzerinden anlatıldığını söylemek gerekir. Burada isimler, cephelerin önemi, trenlerin ne derece önemli olduğu ve savaş teknolojilerinin savaşa etkisi dile getirilmiş ve en sonunda yapılan ağır antlaşmalardan sonra 20 yıllık bir barış dönemi yaşandığını fakat sorunları bitirmediği gibi yeni sorunların da çıkmasına sebep olduğunu söyleyebiliriz. Almanya'da Hitler'in ve aşırı sağcıların ortaya çıkmasına sebep olan bu antlaşma yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Böylece II. Dünya Savaşı'nın çıkmasına sebep olan yani bütün savaşları bitiren savaş olarak anılan bu savaş, bütün savaşları bitirmekten ziyade geride milyonlarca ölüm ve acı, sonunda ise herkesin büyük sorunlar çekmesine sebep olan ve 4 yıl boyunca devam eden bir savaş olduğunu söylemek gerekir. Savaşın sonunda Osmanlı İmparatorluğu fiilen işgal edilirken Alman İmparatorluğu önemli olan topraklarını kaybederek Weimar Cumhuriyeti'ni ilan etmiş ve Hohenzollern hanedanı sona ermiş, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu dağılarak içinden birçok ulus devlet ortaya çıkmış, Rusya'da 300 yıllık Romanov Hanedanlığı yıkılarak sonradan Sovyetler Birliği adını alacak olan Bolşevikler yönetimi ele geçirmiştir. Ayrıca kitapta savaşa dair fotoğraflar, cephe haritaları, savaş teknolojilerine dair resimler de yer almaktadır. I. Dünya Savaşı dönemine ilgi ve merak duyan herkesin bu esere göz atması gerekmektedir. Olayların kronolojik olarak anlatıldığı bu eser I. Dünya Savaşı'nı anlamak adına önemli ve mutlaka okunacak eserlerden bir tanesidir.

Rumeli'de Son Demler ve Ötesi-II

Mareşal Fevzi Çakmak, Haz. Ali Birinci, Yusuf Turan Günaydın

İstanbul, Kopernik Kitap, 2019, 402 Sayfa, ISBN: 978-605-69662-9-3

Melik ABAY*

“*Rumeli'de Son Demler ve Ötesi*” adlı eser, *Kopernik Kitap* tarafından 2019 yılında iki cilt hâlinde yayımlanmıştır. Eserin birinci cildi, Fevzi Çakmak'ın çocukluk yıllarından başlayarak Rumeli'deki askerî faaliyetlerini ayrıntılı olarak ele alır. Tanıtımını yaptığımız eserin ikinci cildi ise, Cumhuriyet kurulduktan sonra ölümüne kadarki dönemini işleyerek başlar ve Mareşal hakkında, arşivlerde bulunan belgeler ile sona erer.

Eserin “Mareşal Anlatıyor” başlığı altında “Ekler” kısmının birinci bölümünde, ağırlıklı olarak Mareşal'in Cumhuriyet kurulduktan sonraki hayatını anlatan hatıratlarına yer verilmiştir. İlk olarak, Fevzi Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında, Filistin Cephesi'nde Yedinci Ordu Kumandanıyken, basit bir olaydan dolayı kurşuna dizilmekten nasıl kurtulduğu anlatılır. Bu olay, Yedinci Ordunun karargâh mevki olarak, Alman askerlerinin bulunduğu bir binayı seçmesi ve buradaki Alman askerlerini zorla çıkarması ile başlar. Fevzi Paşa, Alman askerlerinin şikâyeti üzerine bölgeye Enver Paşa'nın geldiğini, ziyaret sırasında bir uçağın kendilerine bomba attığını, ancak bu bombanın patlamadığını ve bu olayın tesiriyle Enver Paşa'nın tutumunun değiştiğini aktarır. Fevzi Paşa'nın daha sonra öğrendiğine göre, Enver Paşa, bombanın patlamamasını kendisinin suçsuz olduğunu gösteren bir ilahi ihtar diye karşılar ve bu yüzden kurşuna dizilmekten kurtulduğunu ifade eder. Daha sonra Fevzi Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'yı kurşuna dizilmekten nasıl kurtardığı anlatılmaktadır. Fevzi Paşa, Enver Paşa'nın İngilizlerin Filistin ve Suriye'yi ele geçirmesiyle geri çekilmek zorunda kalan Mustafa Kemal'in kurşuna dizilmesi için emir verdiğini ve buna

* Askerî Tarih Doktora Öğrencisi, MSÜ ATASAREN, İstanbul, melikabay16@gmail.com

kendisinin engel olduğunu anlatır: “Paşam, gelen haberlere göre Mustafa Kemal Paşa Alman generali ile birlikte geri çekilmek zorunda kalmış. Eğer kendisini kurşuna dizdirmeye kararlı iseniz aynı suçu işleyen bütün Alman general ve subaylarını da kurşuna dizdirmeniz gerekir. Adalet bunu icap ettirir.” Fevzi Paşa, bu sözlerin Enver Paşa’nın üzerinde büyük bir tesir yaptığını ve biraz düşündükten sonra giderayak delice bir emir vermekten vazgeçtiğini aktarır.

Fevzi Paşa, Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye Reisi olarak İstanbul’da görevliyken subay, silah, cephane ve para yardımında bulunmak için bazı mevkilerde görev almak zorunda olduğunu, işgal kuvvetlerini kuşkulandırmadan Anadolu’nun muhtaç olduğu bu yardımları ancak bu şekilde gerçekleştirebileceklerini aktarır. Bu kapsamda Fevzi Paşa, her türlü zorluğa rağmen İstanbul’daki görevinin başında “düşman askerleri süngüleri göğsüne dayandığı dakikaya kadar” kaldığını, daha sonra İnönü ve Sakarya Savaşlarından önce Ankara’ya geçtiğini ifade eder. Bununla birlikte Fevzi Paşa, Millî Mücadele’de silah ve cephenin Ruslar tarafından verilmediğini, Rusların o sırada kendilerine silah verecek durumda olmadığını ve cephanelerinin kullanılan silahlara uymadığını anlatır. Buna karşılık kendilerine zaferi kazandıran silah ve cephanenin çoğunluğunun, İstanbul’da İtilaf Devletlerinin kontrolü altında bulunmayan depolardan kaçırılmak suretiyle sağlandığını aktarır. Fevzi Paşa’nın anılarının bu kısmında bir yanlışlık olduğu söylenebilir. Zira Millî Mücadele cephane, silah ve mali sıkıntılar içinde geçmiş bir süreçtir. Bu süreçte ülke içinde toplanan yardımların yanı sıra dışarıdan da yardım sağlanmaya çalışılmıştır. Bu süreçte özellikle Rusya coğrafyasından ve bu bölgedeki Türk ve Müslüman halktan toplanan yardımlar söz konusudur.

Nitekim Fevzi Paşa, İngilizlerin İstanbul’da Meclis-i Mebûsan’ı basmaları ve İstanbul’u resmen işgal etmeleri üzerine, artık kendisinin yapacak bir işi kalmadığından bir an önce Anadolu’ya geçmek istediğini belirtir. Fevzi Paşa’nın Ankara’ya gelmesi hem Mustafa Kemal Paşa’nın hem de Meclisteki üyelerin moralini yükseltmişti. Fevzi Paşa, Mustafa Kemal’in bu sevincin nedenini şu suretle ifade etmektedir:

“Benim Ankara’ya gelmeme sevinmesinin nedeni, ordunun kurulması ve teşkilatlandırılması işini rahatça bana bırakabileceğine inanması idi. Sırtından bu ağır yük kalktıktan sonra öbür işlerle meşgul olabilmek için daha fazla zaman bulabilecekti. Muntazam, disiplinli bir orduya karşı duymakta olduğu hasreti çok iyi anlıyordum. Memleketin de ancak böyle bir ordu sayesinde kurtulabileceğine ikimiz de tam olarak inanıyorduk.” (s. 59)

Nitekim Ankara’da Fevzi Paşa’ya karşı gösterilen güven kendisini pek ziyade duygulandırmıştır ve ilk anda kendisini Heyet-i Vekile Başkanlığına, Millî Müdafaa Vekilliğine, Genelkurmay Başkanlığına seçmeleri de bunu göstermektedir. Ardından Fevzi Paşa, İsmet Paşa’nın (İnönü) Garp Cephesi Kumandanlığına, Refet Paşa’nın (Bele) da Cenup Kumandanlığına atamalarını kendisinin yaptığını ifade eder. Bununla birlikte Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa’ya geniş yetkiler veren Başkumandanlık süresinin üçüncü defa uzatılmasında ağırlığını ortaya koyması ile muhalifleri kararlarından döndürdüğünü ve böylece Mustafa Kemal’in Başkumandanlık yetkilerinin üç ay daha uzatıldığını belirtir.

Daha sonra Fevzi Paşa, Çerkez Ethem’in Yunan ordusuna sığınması ve düzenli ordunun kurulması sürecini ele alır. Fevzi Paşa’ya göre, halkın dilinde düşmanla çarpışan kahramanlar, başta Çerkez Ethem olmak üzere Demir Mehmet Efe, Püskülsüz Efe, Yörük Ali Efe gibi milis kuvvetlerin başında bulunan kimselerdi. İsyancıları, Anzavur’u, Kuvâ-yı İnzibatiye gibi İstanbul’dan gönderilen kuvvetleri bastıran bunlardı ve büyük gayretleri ve başarıları görülen muntazam ordunun adı bile geçmiyordu. Fevzi Paşa, bu süreçte başka

yapacak bir şeyin olmadığını, zira yetiştirmekte oldukları muntazam ordunun henüz kuvvetlenmemiş olduğunu vurgular. Nitekim gerekli hazırlıkların tamamlanması ile Fevzi Paşa; Refet Paşa ve İsmet Paşa birliklerinin Çerkez Ethem'i perişan ettiğini, ardından kuvvetlerinin büyük çoğunluğunun muntazam ordu saflarında savaşmayı kabul ettiğini, Çerkez Ethem'in Yunanlılara sığınması üzerine ve hazırlıklarının tamamlanmadığından bunu fırsat bilerek saldırıya geçen Yunanlılarla iki çetin savaş yapmak zorunda kaldıklarını ifade eder. Çerkez Ethem'in memleket içinde olduğu kadar memleket dışında da şöhreti vardı ve Yunanlılar kendilerine karşı koyan kuvvetin büyük kısmının Çerkez Ethem olduğuna inanmaktaydı. Fevzi Paşa, bu düşünceden hareketle Yunanlıların ilk hamlede Eskişehir ve Orta Anadolu'ya uzanan demir yoluna hâkim olmak üzere 6 Ocak 1921'de harekete geçtiklerini ifade eder.

Fevzi Paşa, Yunan birliklerinin Çerkez Ethem'den sonra ilk defa muntazam ordu ile İnönü Savaşı'nda karşılaştığını, ordunun silah ve insan bakımından eksik olmasına rağmen Yunanlıları yenmeye muvaffak olduğunu aktarır. Diğer taraftan Fevzi Paşa, Yunan ordusunun kış ortasında taarruza geçmesinin pek beklenmeyen bir hadise olduğunu ve yeni bir Yunan taarruzu için hiç olmazsa ilkbahara kadar vakit bulunduğunu hesapladıklarını ve yeni kurulan birliklere, er başına onar kurşun verebildiklerinden cephane sıkıntısının yaşandığını belirtir. Nitekim Yunanlıların Eskişehir istikametinde taarruza geçtikleri, böyle bir zamanda duyulmuştu. Ayrıca Çerkez Ethem'in kaçması ve Yunan birliklerine sığınması üzerine seslerini kesen muhalifler Yunan ordusunun ilerlemekte olduğu haberi gelir gelmez yeniden seslerini yükseltmeye başladılar. Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinden askerî durum hakkında bilgi vermesini teklif etmesi üzerine Fevzi Paşa, Mecliste etkili bir konuşma yaptığını aktarır: *"İşte Milli Müdafaa Vekili olarak size söz veriyorum. Bir hafta sonra size yine bu kürsüden zafer müjdesini kendim vereceğim."*¹ Nitekim Fevzi Paşa, Yunanlıları tam altı gün sonra yendiklerini ve Yunanların kaçarken ellerinde sadece bir günlük cephanenin olduğunu, sözünde durarak Mecliste zafer müjdesi verdiğini ifade eder.

Fevzi Paşa, Mart'ın 31'inde Yunan kuvvetlerinin yeniden taarruza geçtikleri sırada, yine büyük cephane sıkıntısı yaşandığını aktarır: *"Koca ordunun elinde ancak yüz yüz elli sandık cephane vardı. Ama Mehmetçik, kurşununun yerini tutacak şeyi çoktan keşfetmiş bulunuyordu: süngü..."* Nitekim iki hafta süren seri ve kanlı savaşlardan sonra İnönü Zaferi kazanılmıştı. Fevzi Paşa, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın daha önce beklenen Yunan taarruzunu, hazırlanan plana göre başarı ile tatbik ettiğini ve Yunanlıları Bursa'nın önüne kadar kovaladığını belirtir. Fevzi Paşa Yunanların bu savaşta büyük zayıflıklarına rağmen vazgeçmeyeceklerinin farkındaydı. Bu yüzden bütün kuvvetlerin silah ve cephane eksikliklerini tamamlamaya çalıştıklarını aktarır. Bu arada yüksek kumanda heyetinde bazı değişiklikler yapılmış, Garp cephesiyle Cenup cephesi kumandanları ve bütün kuvvetler aynı zamanda Genelkurmay başkanı olan İsmet Paşa'nın kumandasına verilmişti. Fevzi Paşa, yazın gelmesiyle düşmanın hazırlıklarının arttığını, temmuz sonlarında bekledikleri taarruzun kendini gösterdiğini aktarır. Bu, tarihe, "Sakarya Harbi" olarak geçecek

¹ Fevzi Paşa, bu sözlerinin Mustafa Kemal Paşa'yı kaygılandırdığını ve Meclis dağıldıktan hemen sonra kendisini yanına çağırarak, *"Bir hafta sonra zafer müjdesini verebileceğini nasıl vadedebildin Paşa!"* diye sorduğunu aktarır. Fevzi Paşa, Mustafa Kemal'in bu sorusuna şu karşılığı vermiştir: *"Çünkü sen de biliyorsun ki genç ordumuzun elinde ancak iyi kötü bir hafta savaşılabilecek kadar cephane var. Bir hafta içinde zaferi kazanamaz, onları yenemez ve püskürtmezsek bir hafta sonra ortada ne sen ne ben ne de Meclis kalacaktır. Ben de hesap verebilecek durumda bulunmayacağım."* Nitekim Fevzi Paşa, Mustafa Kemal'in ancak o zaman kendisini anladığını ve böyle konuşarak Meclisi sakinleştirmekle çok iyi yaptığını söylediğini aktarır. (s. 70)

olan savaşı. Fevzi Paşa, bu savaşın büyük bir talihsizlik ile başladığını ve bunda bir suç varsa sorumlusunun İsmet Paşa olduğunu aktarır. Fevzi Paşa, düşmanın taarruzunun bir yanıltma taarruzu olduğunun apaçık ortada olduğunu, fakat İsmet Paşa'nın bunu anlamadığını ve taarruz kararını vermeden önce kendilerine danışmadığını ifade eder.² Nitekim Fevzi Paşa, cenupta taarruza geçen İsmet Paşa ordusunun tahmin edildiği gibi kapana düştüğünü, büyük kayıplara uğrayarak çekilmek zorunda kaldığını ifade eder. Ardından Fevzi Paşa, kendi şahsını ileri sürerek İsmet Paşa'yı kötü bir akıbetten kurtardığını aktarır:

"... Büyük Millet Meclisinde yapılan bir konuşmada bu hatalı davranışından dolayı İsmet Paşa'yı Yüce Divana vermeye, hatta idama mahkûm ettirmeye kalkıştılar. Hemen müdahale ederek, bu kararı benim de tasvip ettiğimi, aynı cezanın bana da verilmesi gerektiğini söyledim. Kendi şahsımı ileri sürünce muhalifler seslerini kestiler. Böylece onu kötü bir akıbetten kurtarmış oldum." (s. 73)

Fevzi Paşa, İsmet Paşa'nın bir hatası sonunda Sakarya Savaşı'nın kendileri için talihsizlikle başladığını ve buna ikinci bir talihsizliğin eklendiğini aktarır. Buna göre ikinci talihsizlik Mustafa Kemal Paşa'nın atından düşerek, kaburga kemiklerinden biri kırıldığından hastaneye yatmak zorunda kalması idi. Fevzi Paşa, bundan sonra ordunun başında yalnız kaldığını ve daha fazla çalıştığını belirtir; artık sürekli olarak cepheye duramıyor, fırsat buldukça Ankara'ya gelerek Mecliste görünüyor, savaş durumu hakkında gerekli bilgileri veriyordu. Fevzi Paşa, ordunun ilk hamlede uğradığı başarısızlıktan sonra hemen hemen bütün cephelerden çekilmekte olmasının askerlik ilmine vakıf olmayanların morallerini fena bozduğunu belirtiyor ve bu suretle bütün gücüyle onları sakinleştirmeye çalışıyordu:

"Harp yeni başlamıştır. Düşman büyük kuvvetle taarruz etmekte ve bizi bir meydan savaşı vermeye zorlamaktadır. Biz elbette bu meydan savaşını kabul edeceğiz ama bu savaşı onların istedikleri yerde değil, bizim istediğimiz yerde vereceğiz. Bu yerin neresi olacağını şu anda söylemekte mahzur buluyorum. Bunun sebebini elbette yüksek Meclisiniz takdir eder. Allah'ın yardımı ile bu meydan savaşının sonunda zalim düşmanımızı perişan edeceğimizden, Anadolu'muzu Yunan ordularına mezar edeceğimizden şüpheleniz olmasın. Şu anda savaş planımıza uygun olarak bazı noktalardan çekiliyoruz. Belki bu çekilişimiz devam edecektir. Bundan dolayı hiçbir şekilde kuşkulananmanızı ve telaşa kapılmamanızı bilhassa rica ederim!" (s. 75)

Fevzi Paşa, Sakarya Savaşı ile ilgili iki önemli hatırasına yer verir. Bunlardan biri, Soyadı Kanunu'yla ilgilidir. Kendisine, Sakarya Savaşı'nın başından sonunda kadar idare etmiş olmasından ve bu savaşın planlarını hazırlamış olduğundan, Mustafa Kemal Paşa'nın "Sakarya" soyadını vermek istediğinden bahseder. İkinci hatırası ise Afet İnan'ın hazırladığı bir konferansla ilgilidir:

"Afet Hanım, herhâlde Mustafa Kemal Paşa'ya karşı duyduğu aşırı sevgiden olacak, tarihî hakikatleri bir yana bırakmış, Sakarya Savaşı'nın bütün şerefini kendisine vermiş, savaşın planlarını ona hazırlamış ve Sakarya Savaşı'nı başından sonuna kadar ona idare ettirmiş. Tabii bu meydan muharebesinin zaferinin bütün şerefini de ona vermiş." (s. 81)

Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Muharebesi'yle sanıldığı gibi yakından bir ilgisi olmadığını, geçirmiş olduğu bir kaza sonunda bir kaburga kemiğinin kırılmış ve kendisinin hastaneye kaldırılmış bulunmasının, onu ister istemez bu savaşın dışında bırakmış olduğunu, bu durumda savaşı kendisinin planlayarak idare etmek zorunda kaldığını Afet İnan'a iletmişti. Fevzi Paşa daha sonra, Afet İnan'ın kendisine inanmaması ve her şeyi yapanın yalnız Mustafa Kemal Paşa olduğunda ısrarcı olması üzerine onun zamanın Genelkurmay başkanı olan Orgeneral Salih Omurtak'a başvurmasını, Sakarya Harbi'nde kendisinin yaveri olduğu için, her şeyi daha iyi bileceği ve hatırlayacağı cevabını verdiğini aktarır.

²Fevzi Paşa, durumu Mustafa Kemal Paşa'ya da anlattığını ve onun da kendisine hak verdiğini belirtir. Daha sonra kendisine, hemen cepheye gitmesini söylediğini, ancak Fevzi Paşa asıl tehlikeli taarruzu Eskişehir istikametinden gördüğünden oraya gitmekte ısrarcı olduğunu belirtir.

Fevzi Paşa daha sonra Büyük Taarruz'un planının hazırlanma sürecine değinir bu ve planı kendisinin hazırladığını ifade eder. Yunanlıların Anadolu'da biri Afyon, diğeri Eskişehir'de iki birliklerinin bulunduğundan taarruz için bunlardan birinin seçilmesi konusunda Fevzi Paşa, Afyon'a taarruz edilmesinin daha uygun olacağını aktarır. Fevzi Paşa'ya göre, bu planın uygulamaya konmasının en önemli şartı, düşmanın bu hazırlıkları ve planı hiçbir şekilde öğrenmemesi idi. Bunun için taarruz planını herkesten gizli tuttuklarını, hatta sulh arar gibi görünerek Fethi Bey'i (Ali Fethi Okyar) Londra'ya bile gönderdiklerini ifade eder. Diğerk taraftan sıra hükümete taarruzu resmen bildirmeye geldiğinde bazı vekillerin mütereddüt göründüklerini aktaran Fevzi Paşa, bu tereddütleri ortadan kaldırarak, Heyet-i Vekile'nin taarruz kararını kabul ettiğini anlatır.³ Fevzi Paşa, Büyük Taarruz hakkında şu iki nokta üzerinde durmuştur. Birinci nokta, kazanılan büyük zafere karşılık zayıtın pek az olması konusudur. Şehit ve yaralı olarak zayıtın on bini bile bulmadığı, buna karşılık Yunanlıların 100.000 kişi kaybetmiş olduğunu kaydeder. Fevzi Paşa'nın üzerinde durduğu ikinci nokta ise, Büyük Zafer'den sonra İzmir'e bir an önce varmak için süvari ve piyadeler arasında amansız bir yarışmanın yaşandığı ve bu yarışın beraberlikle sonuçlandığıydı. Neticede İzmir'e piyade birlikleri süvari birlikleriyle aynı anda girmişti. Fevzi Paşa, bunun dünyada benzeri olmayan bir olay olduğunu ifade eder.

Fevzi Paşa daha sonra Millî Mücadele'nin ardından Mustafa Kemal Paşa ile münasebetlerini ele alır. Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın, yaptığı bütün inkılâpları gerçekleştirmeye kalkışmadan önce kendisiyle uzunca konuşup tartıştığını ve inkılâplardan çoğunu herkesten önce öğrendiğini belirtir. Fevzi Paşa, bu dönemde Mustafa Kemal'e karşı kuvvetli bir muhalefetin olduğunu, çoğunluğu askerlerden oluşan mebuslarla Mustafa Kemal'in yakın silah arkadaşlarının onun yavaş yavaş memlekette diktatörlük kurmak niyetinde bulunduğundan kuşkulandıklarını aktarır. Bunların arasında Kâzım Karabekir, Ali Fuad, Cafer Tayyar, Ali Şükrü Bey gibi nüfuzlu şahsiyetler de bulunuyordu. Fevzi Paşa, bu kişilerin, Mustafa Kemal'in yerine kendisini geçirmek istediklerini aktarır ve onlara şu cevabı verir:

"Bu teklifinizi kabul edemeyeceğim. Bu dediğiniz şey hiçbir zaman olamaz. Sizin de bu yolda çalışmaktan vazgeçmenizi tavsiye ederim. Hepimiz bulunduğumuz mevkilere rıza gösterecek ve el birliği ile memleketin yükselmesi için çalışacağız. Eğer bu yolu bırakarak birtakım siyasi entrikalara kapılacak olursak bu memleketi batırırız. Buna da hakkımız yoktur. Hele ordunun politikaya karışmasına hiçbir şekilde razı olamam. Ben de bugün bu ordunun en sorumlu bir yerinde bulunuyorum. Teklifinizi kabul edecek olursam yarın benim yerime geçecek paşa da ordunun kendisine bağlı olduğuna güvenerek beni devirir ve yerime geçer. Onu da çok geçmeden üçüncü paşa taklit eder. Memleket asıl o zaman askerî diktatörlüğe doğru kayar ve memleketin bizden beklediği hizmetlerin hiçbiri yapılmaz."
(s. 95-96)

Nitekim Fevzi Paşa, muhaliflerin verdiği öğüde pek kulak asmadıklarını, Halk Partisine karşı Terakkiperver Partisini kurduklarını ve muhalefet dozunu, Mustafa Kemal Paşa'ya suikast tertip edilmesine yol açmak derecesine kadar arttırdıklarını anlatır. Mustafa Kemal Paşa'nın da bunlara karşı sert davrandığını ve İzmir Suikastı ile hiçbir ilgisi olmadığı hâlde Kâzım Karabekir Paşa'nın bile İstiklâl Mahkemesine verildiğini kaydeder. Fevzi Paşa, işte bu sırada müdahale ettiğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın yanına giderek Kâzım Karabekir ile bazılarını ölümden kurtardığını ifade eder.

³ Fevzi Paşa, hükümete taarruzu resmen bildirmeye geldiğinde ilk anlaşmazlığın çıkması ve bazı vekillerin mütereddüt görünmesi, hatta birinin *"Bu işte yüzde 25 başarı ihtimali görsem hemen taarruz için reyimi verirdim"* demesi üzerine; *"Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi sıfatıyla muvaffakiyet ihtimalinin yüzde 25 değil, 75 olduğunu temin ederim"* sözleriyle son tereddütleri ortadan kaldırdığını ve Heyet-i Vekile'nin taarruz kararını kabul ettiğini anlatır. (s. 84)

Fevzi Paşa Atatürk'ün vefatından sonra, neden cumhurbaşkanı olmak istemediğini anlatır. Fevzi Paşa, Atatürk'ün vefatına yakın bir zamanda iki manzaranın gözüne çarptığını aktarır. Bunlardan biri, Atatürk'ün çevresinde çöreklenenlerde görülen paniktir. İkincisi ise Atatürk'ün ölümünden sonra yerine geçmek isteyenlerde baş gösteren gizli mücadeledir. Fevzi Paşa bu ikinci grubu şöyle sıralamakta idi:

“1. Onun yerine benim geçmemi normal görenler: Bunlar hemen kapımı aşındırmaya başlamışlardı. Onlara çok sert ve haşin davrandım. Hemen sindiler.

2. Atatürk'ün yerine aday olarak, hem Halk Partisi sekreteri hem de Dahiliye vekili olan Şükrü Kaya'yı gösterenler.

3. Üçüncü aday Celal Bayar'dı. Kendisi bilfiil başbakandı. Sermaye ve iş çevreleri kendisini kuvvetle destekliyorlardı. Üstelik Kurtuluş Savaşı'nda hizmetleri dokunmuştu. Ama kendisi pek böyle bir istek göstermiyordu. Zeki bir adamdı. Ona bu yeri vermeyeceklerini anlayacak kabiliyette idi.

4. Atatürk'e halef olarak İsmet Paşa'yı gösterenler.” (s. 101)

Fevzi Paşa, Atatürk'ün yerine İsmet Paşa'nın geçmesini isteyenlerin başında olduğunu ve Mustafa Kemal Paşa'nın yerine onun geçmesinin en doğrusu olduğunu aktarır. Bununla birlikte Fevzi Paşa, cumhurbaşkanlığı seçiminde İsmet Paşa'yı desteklememiş olsaydı, onun cumhurbaşkanı seçilme imkânının olmadığını kaydeder. Fevzi Paşa bundan sonra İkinci Dünya Savaşı meselelerine değinir. Ülkeyi savaş dışında tutabilmek için İsmet Paşa ile birçok konuşma yaptığını ve kendisine her zaman şunları söylediğini aktarır:

“Savaş şu anda sınırlarımızın uzağındadır. Ama ne şekilde gelişeceği belli olmaz. Ordumuz modern savaş araçlarından mahrumdur. Açıkçası bugünkü modern ordularla savaşacak güçte değildir. Zaten bir toprak isteğimiz de yoktur. Bize Mustafa Kemal Paşa'dan kalan miraslardan biri olan 'Yurtta sulh, cihanda sulh' prensibine sıkı sıkı sarılmamız. Savaşın, ondan galip çıkan devletleri de ne derece perişan hâle düşürdüğünü bilirsin. Onun için ne yapıp yapacak, ordumuzu kuvvetlendirirken savaşın mutlaka dışında kalmaya gayret etmeye çalışacağız.” (s. 107)

Nitekim Fevzi Paşa, İsmet Paşa'nın kendisine bu dönemde hak verdiğini ve siyasetini buna göre yürütmeye çalışacağını aktardığını ifade etse de İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İsmet Paşa'nın kendisine karşı davranışlarında bir soğukluk başladığını anlatır. Buna göre Fevzi Paşa, İsmet Paşa'yı tutan gazetelerin onu memleketi savaş dışında bırakmaya muvaffak olmuş büyük kahraman, “Millî Şef” diye göklere çıkarttıklarını ve İsmet Paşa'nın, kazanmış olduğu bu başarıda kendisine ikinci bir ortağa tahammül edemediğini kaydeder.

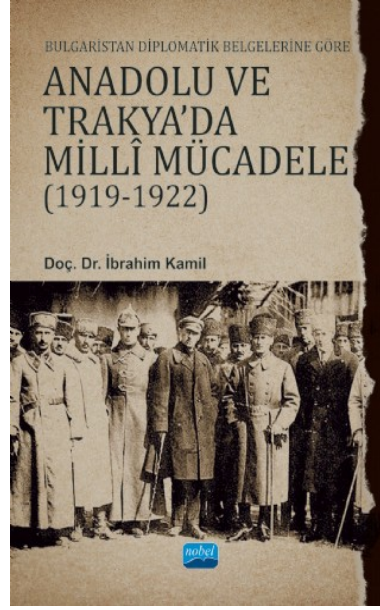
Fevzi Paşa bundan sonraki yazılarında, emekli olduktan sonra milletvekili olma hikâyesi, Millet Partisine katılma süreci ile ilgili hatıralarına yer vermiştir. Fevzi Paşa politikaya Celal Bayar'ın sözlerine kanarak girmeye razı olduğunu, başlangıçta bağımsız milletvekili olacağını umduğunu, fakat politika gayyasına boğazına kadar gömüldüğünü anlatır. Ardından Fevzi Paşa hem Halk Partisinin hem de Demokrat Partinin hedefi hâline geldiğinden bahseder. Buna göre Fevzi Paşa, politikaya istemeyerek de olsa katıldıktan sonra, artık yerini kesin olarak belirlemek için Millet Partisinin teklifini kabul etmiş, bu partinin fahri başkanı olmuştu.

Eserin ikinci kısmında Mareşal Fevzi Çakmak ve yakınlarıyla gerçekleştirilmiş röportajlar seri hâlinde verilmiştir. İlk olarak Cemal Kutay'ın Fevzi Paşa ile yaptığı “Otuz Ağustos'un Yirmi Beşinci Yılında O Günün Mareşal'i Konuşuyor” başlıklı röportaja yer verilmiştir. Söz konusu röportajda Cemal Kutay, Mareşal'den *Millet*'te neşretmek üzere birkaç hatıra rica etmesi üzerine, Fevzi Paşa Sakarya'dan Dumlupınar'a kadar her hadiseyi teferruatıyla kaydettiği defterinden bazı hadiseleri Kutay'a aktarmıştır. Daha sonra “Hayatının Son Röportajında Millet'e Söyledikleri” başlığı altında; ağırlıklı olarak Mareşal Fevzi Çakmak'ın cumhurbaşkanlığı seçimi konusundaki beyanları bir seri hâlinde sunulmuştur. Son olarak

“Mareşal Çakmak’ın Refikası Anlatıyor” başlığı altında, Fevzi Çakmak’ın eşi Fıtnat Çakmak ile yapılan röportajda, Mareşal’in hususî hayatına ait bilinmeyenleri, merakları, kızdığı/eğlendiği şeyler gibi hususlara yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde, “Arşiv Belgeleriyle Fevzi Çakmak (1923-1964)” başlığı altında, Mareşal’in hatıratının özellikle Cumhuriyet bölümüne ışık tutan arşiv vesikalarına yer verilmiştir. Bu bölümde Fevzi Çakmak’ın hayatının son altı senesini nasıl geçirdiğinin ve siyaset meydanında nasıl “tehlikeli” bir rakip olarak görüldüğünün şahidi olarak Devlet Arşivlerinde, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Türk Tarih Kurumu arşivlerinde bulunan vesikalara yer verilmiştir. Nitekim Mareşal’in istemeyerek girdiği siyasetçilik devresi - hayatının en çalkantılı yılları- hakkında elde edilen vesikalar, herhangi bir sansüre ve müdahaleye uğramadan hazırlanarak müstakil bir bölüm olarak sunulmuştur.

Eserin içeriğinden söz edildikten sonra metne dair şu tespitte bulunulabilir; eserin “Ekler” kısmının birinci bölümünde, başlık ile metin arasında uyum sorunları vardır. Örneğin; “Sakarya Soyadını Neden Reddettim?” başlığı altında anlatılması gereken “Gaye Vatan Kurtarmaktı” başlığı altında, “Ruslar Bize Silah Vermedi” başlığında anlatılması gereken “Yeni Bir Taarruz Hazırlığı” başlıklı altında anlatılmaktadır. Sonuç olarak, Mareşal Fevzi Çakmak’ın anılarından ve Mareşal hakkında arşivlerde bulunan belgelerden hazırlanan eser, Osmanlı Devleti’nin son yılları ile Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarına ait tarih araştırmalarına büyük katkı sağlayacak bilgiler barındırmakta ve eserde ayrıca, askerî şahsiyeti ile ön plana çıkan Fevzi Çakmak’ın siyaset hayatına, özellikle İsmet İnönü döneminde maruz kaldığı muamelelere dair kıymetli bilgiler içermektedir.

Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Anadolu ve Trakya'da Milli Mücadele (1919-1922)

İbrahim Kamil

Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2020, 518 Sayfa, ISBN: 978-625-402-758-1

Murat DERİN*

Doç. Dr. İbrahim Kamil, Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih Anabilim Dalı'nda görevlidir. Balkanlar, Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Bulgaristan Türkleri üzerine araştırmalar yapmaktadır. Bu bağlamda ulusal ve uluslararası dergilerde otuzdan fazla makalesi bulunmakla birlikte 2017 yılında “*Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)*” kitabı Doç. Dr. İbrahim Kamil'in editörlüğünde okuyucuyla buluşmuştur. 2018 yılında ise 8 ciltlik “*Bulgaristan Türkleri ve Göçler: Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989)*” adlı eseri Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayınlanmıştır.

Doç. Dr. İbrahim Kamil, “*Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Anadolu ve Trakya'da Milli Mücadele (1919-1922)*” başlıklı ayrıntılı ve özgün bir eseri daha literatüre kazandırmıştır.

Yazar, Bulgaristan diplomatik misyonlarının yazışmalarını tercüme etmiş, Bulgaristan'ın askeri ve sivil kurumları ile Bulgar halkının Türk Milli Mücadelesine bakışını anlamayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda Sofya'daki Merkezi Devlet Arşivi'nde bulunan Dışişleri Bakanlığı belgeleri çalışmanın esas kaynaklarını oluşturmuştur. Uzun ve yoğun araştırmalar sonucunda elde edilen bu diplomatik belgeler; Bulgaristan'ın İstanbul ve Edirne temsilcilikleri ile Atina, Belgrad, Bern, Bükreş, Londra ve Viyana'daki Bulgaristan elçiliklerinden Başbakanlık, Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ile diğer kamu kurum ve kuruluşlarına gönderilen yazışmaları içermektedir.

Elde edilen arşiv belgeleri Bulgar diplomatlarının; Paris Konferansı, Neuilly Antlaşması, Mudanya Ateşkesi,

* Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Programı, Edirne, ORCID: orcid.org/0000-0001-7367-4223, E-posta: muratderin22@gmail.com

San Remo ve Sevr Antlaşmaları, Londra görüşmeleri gibi birçok olayı yakından takip ettiklerini ve gelişmeleri Sofya'daki ilgili birimlere aktardıklarını göstermektedir.

Çalışmada her birinin çevirileri yapılarak değerlendirilen 258 adet diplomatik belge bulunmaktadır. Bunlara göre; Avrupa başkentlerindeki Bulgaristan diplomatik temsilciliklerinin, Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele hakkında elde edebildikleri bilgilerin sınırlı olduğunun ve diplomatların buldukları ülkenin resmî makamlarının açıklamalarıyla yetindiklerinin altı çizilmiştir. Ayrıca görevleri çerçevesinde, Avrupa devletlerine Bulgaristan'ın arzu ve isteklerini, çıkarlarını anlatmaya çalıştıklarına da değinilmiştir. Diğer yandan sahada olan ve İstanbul, Edirne, Gümülcine'de görev yapan Bulgar diplomatların ise doğru bilgiler elde ettikleri belirtilmiştir. Bu diplomatların da bazen yanıltıkları durumlar olduğuna ve Anadolu ile Trakya'nın ücra köşelerinde devam etmekte olan Milli Mücadele hakkındaki haberlere ulaşmakta zorlandıklarına da değinilmiştir.

Yazar, her şeye rağmen Bulgar diplomatların iyi niyetinden şüphe etmemiştir. Bulgaristan diplomatik belgeleri yazar tarafından yıllara göre tasnif edilmiş, tarihsel devamlılığa ve konuların örtüşmesine önem verilmiştir. Diplomatların rapor yazarken, telgraf çekerken bazen ilgisi olmayan konuları da metne ilave etmeleri yazarı zorlayan durumlardandır. Bulgaristan diplomatları, Sofya'ya gönderdikleri uzun metin ve raporlarda; Anadolu ve Trakya'daki Millî Mücadele, İstanbul'daki Padişah ve çevresi, Başbakanlık, Hükûmet, Meclis-i Mebusan gibi konu ve gelişmelerden kendi ülkesini bilgilendirme çabası içinde, öğrenebildikleri her konuyu aktarmaya çalışmışlardır. Birkaç paragraftan oluşan kısa telgraflarda bile her paragrafa başka bir olayı ve gelişmeyi yazmışlardır. Dolayısıyla farklı konuları içeren bir belgenin tasnifi araştırmacıyı zorlamıştır. Yine de söz konusu diplomatik belgelerde, Türk Millî Mücadelesi ile ilgili bugüne kadar yayınlanan çalışmalarda yer almayan yeni bilgilere ulaşılmış ve okuyucuyla paylaşılmıştır.

Çalışmaya Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün "*Trakya davası, Anadolu davası ile ortaktır. Türk Milleti'nin fedakârlığı ve metaneti sayesinde, her iki dava da kurtulacaktır*" sözü ile başlanarak, Milli Mücadelenin hem Trakya'da hem de Anadolu'da gerçekleştiğine özellikle vurgu yapılmıştır.

Çalışma bir giriş ve dört bölümden meydana gelmiştir. Giriş bölümünde (S. 1-23) tarihsel arka plana değinilmiş; Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları, Türk-Bulgar diplomatik ilişkilerinin kurulması, Birinci ve İkinci Bakan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'na katılması gibi konular üzerinde durulmuştur.

Birinci Bölümde (S. 25-81) Birinci Dünya Savaşı'nın sonu ve 1919 yılı gelişmeleri, Paris Konferansı ve imzalanan Barış Antlaşmaları, Mondros Ateşkisi, İzmir'in işgali, Kuva-yı Milliye'nin kuruluş ve faaliyetleri, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı, Amasya, Erzurum, Sivas Kongreleri hakkındaki belgeler incelenmiştir.

İkinci Bölümde (S. 87-246) Milli Mücadele'de 1920 yılı gelişmeleri, Misak-ı Milli'nin kabulü, İstanbul'un işgali, Anadolu işgalleri, Trakya'da gelişmeler ve Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kuruluşu ve faaliyetleri, Mustafa Kemal Paşa'nın Aleksandır Stamboliyski'ye mektubu, Cevat Abbas, Fuat Balkan ve Şakir (Kesebir) Bey'in çalışmaları, Milli Mücadele'nin Trakya'daki örgütlenmesi, Edirne, Lüleburgaz

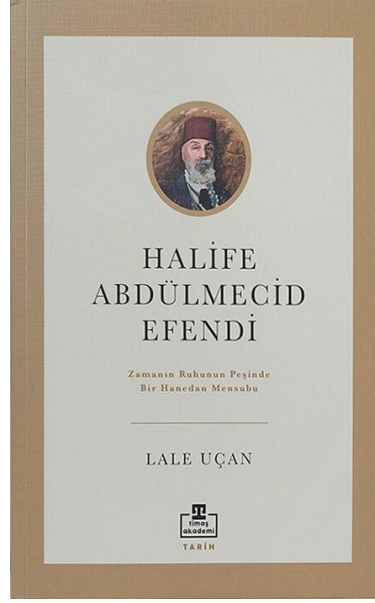
Kongreleri, San Remo ve Sevr Antlaşması gibi konular araştırılmıştır.

Üçüncü Bölümde (S. 253-330); 1921 yılı gelişmeleri, Birinci, İkinci İnönü Savaşları, Londra Konferansı, Kütahya-Eskişehir Savaşları, Sakarya Meydan Savaşı, Milli Mücadele sırasında uluslararası ilişkiler, Moskova, Ankara Antlaşmaları, Türkiye-Bulgaristan ilişkileri, Bulgar heyetlerinin Ankara'yı ziyaretleri ve Anadolu'da gelişmeler ele alınmıştır.

Dördüncü Bölümde (S. 339-442); 1922 yılı gelişmeleri, Avrupa'da lobcilik faaliyetleri, Milli Mücadele'de meydana gelen gelişmeler, Büyük Taarruz, İzmir'in kurtuluşu, Mudanya Ateşkesi, Doğu Trakya'nın kurtuluşu ve teslim alınması, Ankara'da siyasal gelişmeler, Todor Markov'un Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi konuları değerlendirilmiştir.

Yazar, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yürütülen Anadolu ve Trakya'daki Milli Mücadele'yi anlamamıza katkı sağlayan Bulgaristan diplomatik belgelerini bulmasına yardım eden, Bulgaristan Merkezi Devlet Arşivi yönetimine ve çalışanlarına teşekkür etmiştir.

Çalışma, alana ve konuya hâkim, Bulgarca ve Rusça bilen bir yazarın akademik süzgecinden geçerek kaleme alınmıştır. Alandaki boşluğu dolduran bu özgün ve bir o kadar kıymetli eserin bilim dünyasına ve konulara ilgi duyan araştırmacılara faydalı olacağı düşünülmektedir.

Halife Abdülmecid Efendi: Zamanın Ruhunun Peşinde Bir Hanedan Mensubu

Lale Uçan

İstanbul, Timaş Yayınları, 2021, 321 sayfa, ISBN: 978-605-08-4281-4

Serra ÇOBAN*

Lale Uçan, İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünü bitirdi. Yüksek lisansını Boğaziçi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde, doktora eğitimini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi anabilim dalında tamamladı. Yazar kariyerine Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesinde devam etmektedir.

Yazar, kitapta Halife Abdülmecid Efendi'nin çocukluğundan halifelik yıllarına kadar hayatını ele almıştır. Halife'nin siyasi yaşantısının ötesinde gündelik hayatı ile Dolmabahçe Saray teşkilatının ilişkilerine yer vermiştir. Abdülmecid'in şehzadelikinden, halifelik yıllarına kadar; kadrolar, halife'ye kimlerin hizmet ettiği, son dönem saray teşkilatı ve halifenin saray düzeni ve işleyişini bir bütünlük içinde aktarılmıştır. Halife Abdülmecid Efendi ile ilgili birçok bilimsel tezler, kitaplar yazılmış olsa da genellikle siyasi yaşantısı üzerinden durulduğundan ötürü eser alanındaki boşluğu tamamlayacak nitelikte sayılabılır dersek yanlış sayılmaz.

Kitap; sunuş, giriş, beş bölüm, sonuç, albüm, kaynakça ve dizinden oluşmaktadır. Eserin bölümleri bir solukta okunabilecek cazibeye sahip olup yazarın Abdülmecid Efendi'nin hayatına tesir etmiş bazı şahısları bizzat tanıtması, samimi ve akıcı bir dil kullanması eseri okuyacak kişiler için faydalı olacaktır.

Yazar, kitabın birinci bölümüne giriş mahiyetinde harem hayatında önemli olaylardan biri kabul edilen padişah çocuklarının doğumunu -Sultan Abdülaziz'in ve Hayrânîdil Kadın Efendi'nin oğlu Abdülmecid Efendi'nin doğumu- ve veladet-i hümayun olarak adlandırılan gösterişli ve ihtişamlı törenin hazırlıklarını

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, serra.coban@stu.fsm.edu.tr

anlatmıştır. Yapılan bu hazırlıklar oldukça masraflı olmaları sebebiyle adeta haremde güç gösterisi olarak ifade edilebilir. Yazar gösterişli bir dünyaya doğmuş olan Abdülmecid'in doğumu sırasında yapılan hazırlıkların hemen ardından sarayın son temsilcisi olan Abdülmecid'in annesi Hayrânîdil Kadın Efendi'nin güzelliğine ve merhametine değinmiş, kendisi için görev alan kişilerin isimleri verildikten sonra kısaca kardeşlerinden bahsetmiştir. Ardından sarayın gücünü gösteren bir diğer merasimden, Abdülmecid'in sünnet töreninden bahsedilmiştir. Beraberinde eğitim süreci, kimlerden eğitim aldığı, şehzade olduğu dönemdeki harcamaları, bütçesi ve ikamet etmiş olduğu adreslere yer verilmiştir. Bu bölümde Abdülmecid Efendi'nin yaşadığı sosyal çevre ile ele alınması bilindiği üzere gündelik hayatın içerisinde yer alan sosyal hayatın bilinmesi hasebiyle Halife'nin hayatını daha yakın çerçeveden görebilmemize imkân sağlamıştır. Dönemin sosyal hayatının anlaşılması adına gerçekleştirilen tören ve merasimlere bölümde oldukça fazla yer verilmiştir. Bu törenlerde Abdülmecid'in de yer almasıyla sosyalleşme alanı yakından takip edilmiştir.

Kitabın ikinci bölümünde Sultan Vahdettin'in tahta çıkışıyla birlikte Abdülmecid'in veliahtlığa yaklaşması ve beraberinde veliaht ilan edildikten sonra Dolmabahçe Sarayı'ndaki günlerinin başlayışı, beraberinde Vahidettin ile arasındaki ilişkinin gittikçe zayıflaması hatta Vahidettin'in kızı Sabiha Sultan ile Abdülmecid'in oğlu Ömer Faruk'un evliliğinin bile aralarındaki uyumsuzluğu yumuşatmamasına kitapta yer verilmiştir. Halife Abdülmecid'in veliaht olduğu vakitte tören ve merasimlere düzenli bir şekilde katıldığından, yapılan kandil programları, Hırka-i Saadet ziyareti, elçi kabulleri, ziyafetler ve cenaze törenleri anlatıldıktan sonra padişahın çalışma hayatı hakkında bilgilere yer verilmiştir. Aynı zamanda Abdülmecid'in Dolmabahçe veliaht dairesine taşınması, dairenin durumu, daire çalışanları ve çalışma düzeni anlatılmıştır.

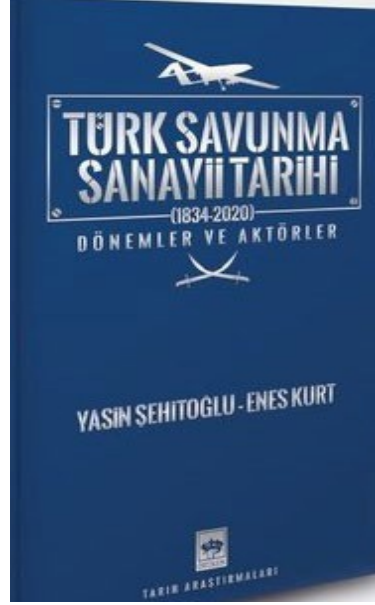
Kitabın üçüncü bölümünde saltanatın kaldırılması, hilafete geçişte yaşanan hadiseler ve bu noktada yapılan merasim ve törenler anlatılmıştır. Bu bölümde genel olarak Halife'nin yeni konumu üzerinde durulmuştur. Yazarın halifenin konumu üzerinde durma sebebi, Abdülmecid'in Dolmabahçe Sarayı'ndaki yaşantısının daha iyi anlaşılmasıdır. Eserde halife için çalışan personellere ve birimlere yer verilmesi kurumların fonksiyonları, değişim ve dönüşümlerinin kavranması açısından önem arz ediyor. Halife'nin masrafları ve harcadığı bütçeye yer verilmesi bütçenin yeniden düzenlenmesi konusunda konu ile bütünlüğe sağlamıştır.

Kitabın dördüncü bölümünde tamamıyla Abdülmecid Efendi'nin kültürel hayatı ve sanat hayatından bahsedilmiştir. Halife'nin sanat alanında yapmış olduğu çalışmalar, almış olduğu sanat eğitimleri ve entelektüel çevreler ile ilişkilerine yer verilmiştir. Bu bölümden yola çıkarak Halife Abdülmecid'in ders almış olduğu hocaların etkisiyle birlikte çevresindeki entelektüel insanların hayata bakışından etkilendiği yorumunu yapmak mümkündür. 19. yüzyılda Osmanlı sarayının kültür ve sanat çevrelerini takip etmeye başlaması Abdülmecid'in sanata olan ilgi ve alakasını artırmıştır. Abdülmecid Efendi'nin gündelik hayatının ele alındığı eserin bu bölümünde halifenin sosyal hayatına nasıl yön verdiği, nasıl bir yön izlediği ve bu yönde nasıl bir çevre oluşturduğu bilgisine ulaşmak mümkündür.

Kitabın beşinci bölümünde padişahın şahsi hayatı, Dolmabahçe sarayından ayrılışı, yurt dışında geçirdiği vakitler ve vefatı ele alınmıştır. Bu bölümde Abdülmecid Efendi'nin eşlerine ve çocuklarına da yer verilmiştir. Halifelik makamının kaldırılmasının saraya nasıl yansıdığı hususunda da bilgiler mevcuttur. Son

olarak ise halifenin ölümü ve cenaze töreni Saraya Veda başlığı altında anlatılmış ve kitap böylelikle son bulmuştur.

Sonuç olarak, estetik bakış açısına sahip Abdülmecid Efendi'nin entelektüel hayatının gelişiminde sanata olan ilgisinin yanında babası Abdülaziz'in miras bıraktığı sanat ortamının da tesiri olmuştur. Portrelerinde ataları, aile üyeleri, akrabaları ve hanımlarını görmek mümkündür. Çalışmalarında saray adetleri, yaşamı ve gündelik hayatta kadını anlatan ifadeler, renklere yer vermiştir. Resimlerinde ise Boğaziçi, Sarayburnu, kış, deniz, sis ve orman betimlemelerini görmekteyiz. Kitap biriktirme anlayışı Abdülmecid'in hayatına önemli ölçüde etki etmiş bizzat kendisini ve entelektüel çevresini beslemiştir. Sanat ve kültürel camiadan kurduğu arkadaşlık ilişkilerinde samimiyete oldukça önem vermiş ve bu kişilerin rahat hareket etmesi için çabalamıştır. Kitapta yakın arkadaşlarından; Tevfik Fikret, Abdülhak Hamid, Rıza Tevfik'e ismen olsa da değinilmiştir. Sanat camiasına yakınlığının yanı sıra kendi çalışmalarıyla katıldığı etkinlikler, sergiler ve cemiyetlerin olması hasebiyle sanat hayatına kendisinin de dahil olduğunu görmek mümkündür. Şubat 1924 sonlarına doğru halifeliğin kaldırıldığı halk arasında kulaktan kulağa yayılmış, fakat Abdülmecid bu duruma imkân dahi vermemiştir. 3 Mart 1924'e gelindiğinde ise oy birliği sonucu hilafet ve halifeliğin kaldırılmasıyla Abdülmecid ve ailesi yurt dışına sürgün edilmiştir. Padişah sürgün yıllarını yine sanatla uğraşarak geçirmiş, Batılı bir aristokrat tarzı yaşam sürdürdüğü ifade edilmiştir. II. Dünya savaşının son günlerinde 24 Ağustos 1944 tarihinde Ayşe Osmanoğlu'na Abdülmecid'in daire görevlileri aracılığıyla gönderilen mektupta vefat haberi verilmiştir. Ömrü boyunca mutlakiyet, meşrutiyet ve cumhuriyet rejimlerine tanıklık etmiş Abdülmecid'in hayatında en önemli özelliği ise şüphesiz sanatçı ruhudur. Doğu'yu esas almakla birlikte Batı ile bağlantılı bir sentez dünyası kurgulamıştır. Yazar Lale Uçan, araştırmaları, incelemeleri ve yorumları ile dönemin olaylarını, şahısları ve kültürel hayatını aktararak Abdülmecid Efendi döneminin sosyal hayatının anlaşılması açısından okuyucuya ışık tutmuştur.

Türk Savunma Sanayi Tarihi: Dönemler ve Aktörler (1834 – 2020)

Yasin Şehitoğlu ve Enes Kurt

İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2021, 271 sayfa, ISBN: 978-625-408-115-6

Emir BOSTANCI*

Bu yazının konusu olan kitap, 2018 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Yasin Şehitoğlu danışmanlığında Enes Kurt tarafından yazılmış olan “*Türk Savunma Sanayii Tarihine Mikro Yaklaşım: Savunma Sanayii İşletmelerine Dair Bir Envanter ve Dönemselleştirme Çalışması (1836-2018)*” başlıklı tezin genişletilmiş ve geliştirilmiş olarak yazılmış halidir. Türk savunma sanayisi tarihi ekonomi, siyaset ve kurumsal işletme bağlamlarında ele alınmıştır.

Kitap giriş, giriş mahiyetinde olan “Savunma Sanayi” ve sonuç kısımları haricinde üç ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm “Türk Savunma Sanayii Tarihi Dönemselleştirme çalışması” başlığıyla ele alınmıştır. Türk savunma sanayisi endüstriyel dönüşüm esas alınarak kronolojik sırayla altı dönem ayrılarak değerlendirilmiştir.

1834 yılı öncesini kapsayan birinci dönem öncelikle ilk Türk Devletleri olan Asya Hun, Avrupa Hun ve Göktürk gibi devletlerdeki iptidai savunma sanayisi denilebilecek ok ve yay gibi aletlere ve Türklerin bunları kendi muharebe taktikleri için etkili bir savaş silahı haline getirdiklerine değinilmiştir. Daha sonra Osmanlı Devleti'ne geçiş yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin özellikle 15.-17. yüzyıllar arasında teknoloji transferine verilen önem ve yabancı uzmanların etkili çalışmalarının da yaptığı önemli katkılar ile savunma sanayisinin ve üretiminin başarılı olduğu vurgulanmaktadır. Yazarlar, Küçük esnaf ve atölyelerden büyük kuruluşlara geçişin de Avrupa'ya kıyasla daha erken olduğunu ve 16. yüzyılın başında Tophane-i Amire, Cebahane-i

* Arş. Gör., İstanbul Ayvansaray Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, emirbostanci@ayvansaray.edu.tr

Amire, Baruthane-i Amire ve Tersane-i Amire kuruluşlarından oluşan Osmanlı Savunma sanayisinin belki de erken dönem Avrupası'nın büyük bir askerî sanayisine sahip olduğunu savunmuşlardır. Fakat Osmanlı Devleti'nin 17. Yüzyıldan itibaren devletin her kademesinde olduğu gibi Bahriye'de ve silah sanayiinde de özellikle top, barut ve çelik yapımında geri kalmaya başladığı ve İngiltere'ye bağlı duruma geldiği belirtilmektedir. Buna bir kanıt olarak da bir defterde yer alan sayıma göre Osmanlı kalelerindeki demir topların büyük çoğunluğunun İngiliz olması gösterilmektedir.

İkinci dönem ise 1834-1923 yıllarını kapsamaktadır. Yazarlar bu dönemi eskiyen ve gerileyen savunma sanayisinin tekrar canlandırılma girişimleri açısından ele almakla başlamaktadır. Öne sürülen bazı örnekler 1834 yılında Tersane-i Amire ve 1836 yılında Baruthane-i Amire'ye barut teknolojisinin transfer edilmesi ve 1858-9 yılında "Bahriye Sanayi Alayları"nın kurulmasıdır. 1870'lerden itibaren ise savunma sanayisi üretiminde azalmanın başladığı ve ithalat yoluyla silah, malzeme, gemi vs. alımına gidildiği savunulmaktadır. Yüzyılın sonuna gelindiğinde ise Almanya ile olan yakınlaşmanın da etkisi ile "*Alman Krupp ve Mauser gibi firmaların Türk pazarında tüfek ve cephanede rakibi bulunmadığı*" ifade edilmektedir. Yazarlara göre II. Abdülhamid Dönemi'nde (Baruthane ve Fişekhane tesislerinin yabancılara anahtar teslim usulü ile yaptırılması veya 1886 yılında Taşkızak Tersanesi'nde ilk yerli denizaltının üretilmesi gibi) bazı girişimlerin olmasına rağmen "*kaynakların kullanılmaması ve ekonomik sorunlar bu atılımları verimli ve istenilen seviyeye getirememiştir.*" Fakat ortada büsbütün de bir başarısızlık yoktur. "*Osmanlı Devleti'ndeki devlet ve özel girişim çerçevesindeki sanayileşme çabaları sonucu kurulan fabrikaların birçoğu Türkiye Cumhuriyeti'ne devrolunmuştur. Bu fabrikalar Cumhuriyet döneminde başlatılan sanayileşme ve milli yatırım çabalarının ilham ve tecrübe kaynağıdır.*"

Üçüncü dönem ise 1923-1950 yılları arasındadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile beraber ithal yolu yerine yerli üretim çalışmalarının öne plana çıktığı, Büyük Buhran ve ekonomik krizlere rağmen Türk savunma sanayisinin önemli yollar kat ettiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde 18 adet kamu veya kamu ortaklığı işletme ve 3 adet özel sektöre ait işletme kurulduğu belirtilmektedir. Yazarlar önemli bir konuya da değinmişlerdir. Söz konusu 18 işletmenin 17'si İstanbul dışında kurulmuş, böylece Osmanlı Devleti'nin tersine sanayi faaliyetleri Anadolu'ya kaydırılmak istenmiştir. Böylece Devlet'in gelişmiş kuzeybatı bölgesinin dışında kalan bölgelerin de gelişmesine yönelik bir strateji izlediğini savunmuşlardır.

Bu dönem ile alakalı yürüttükleri bir diğer önemli çıkarım ise özel teşebbüsler hakkındadır. Bu dönemde Şakir Zümre, Nuri Killigil ve Nuri Demirağ savunma sanayi tesisleri kurmuşlardır. Şehitoğlu ve Kurt'a göre

"Bunun sebebi Cumhuriyet'in ilk yıllarının özelliği olan ticarete, sanayiye, banka kesimine sağlanan desteklerdir. Yönetimin niyeti 'modern' bir ekonomi yapısı kurmak ve işletmektir. Desteklerin niteliği başlangıçta bunun özel girişimciliği özendirilecek bir yapı olduğunu göstermektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında özel girişim alanı ekonominin bitin kesimlerinde genişlemiştir." (s. 50-51)

Dönemin sonunda ise durumlar değişmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı ile başlayan Amerikan ve İngiliz askerî yardımlarıyla beraber ordu mühimmat ihtiyacını üretim yerine dışardan alım ile karşılamaya başlanmıştır. Bu da bir sonraki döneme bizi götürmektedir.

1950-1974 yılları arasının ele alındığı dördüncü dönemde ise savunma sanayisinin geliştirilmesi yerine dış alım ve dış yardım politikaları uygulandığı belirtilmektedir. Yazarlara göre

“İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki Soğuk Savaş ve bundan dolayı dünyayı saran askeri ve siyasi bloklaşmadan dolayı Türkiye, bu dönemde savunma ihtiyaçlarını NATO çerçevesinde ve şemsiyesi altında karşılamıştır. Bu gelişmelerden dolayı Silahlı Kuvvetlerin içerisindeki üreticiye olan siparişleri azalmış, askeri fabrikalar verimliliklerini yitirmiş ve devlet bütçesine yük olmuşlardır.” (s. 61-62)

Şehitoğlu ve Kurt bu dönemde her ne kadar sanayide gelişim sekteye uğrasa da özel teşebbüslerdeki bir değişimi vurgulamaktadırlar. Bu dönemde savunma sanayisinde önceki iki dönemin aksine özel teşebbüs ile kurulan işletmelerin kamu işletmelerinden daha fazla olduğunu ve yine önceki iki dönemde görülmeyen yazılım-elektronik alt sektörlerine ait kuruluşların bu yıllarda kurulduğunu belirtmektedirler. Fakat özel sektör bu dönemde atağa kalkarak savunma sanayisine kayda değer katkılar sağladığı düşünülmemelidir.

1974-1990 yılları arasındaki beşinci dönemde ise Kıbrıs Barış Harekâtı ve bunun sonucunda Türkiye’ye uygulanan silah ambargosu ile ortaya çıkan milli bir savunma sanayi oluşturma gereği üzerine değişen konjonktür ele alınmıştır. Bu dönemde *“milli bir yol arayışı”* vardır. ASELSAN, HAVELSAN ve ASPİLSAN gibi bu dönemde kurulan savunma sanayi kuruluşları bu yol arayışın meyveleri olarak öne plana çıkarılmıştır. Yazarlar dönemi iktisadî açıdan da ele alarak bu dönemin ekonomik anlayışı ile savunma sanayisinin gelişiminin ters olduğuna vurgu yapmışlardır. Türkiye “24 Ocak Kararları” ile beraber “Neoliberal model” olarak adlandırdıkları bir sürece girmiş ve Türkiye kalkındırma yolgüdümünü *“giderek sanayileşme perspektifinden kaydırarak küresel ekonomiye finansal rant gelirleri yoluyla eklenen hizmet sektörü ile, düşük katma değerli ve görece basitleştirilmiş teknolojilere dayalı taşeron bir sanayi inşasına girişmiştir.”* Fakat daha önce de bahsedildiği gibi savunma sanayisi alanında durum farklı olmuş, yerli ve milli üretim gerçekleştirmek amaçlı kurumsal ve uygulamaya yönelik güçlü adımlar atılmaya başlanmıştır. Ayrıca bu dönemde daha önceki döneme benzer şekilde özel sektör işletmelerinin sayısının ve sektör içindeki payının da artmasına ve “offshore” uygulaması ile yabancı sermayenin ve teknolojinin Türk savunma sanayisine aktırılmasına değinilmiştir. Bunun yanında ordunun silah ve teçhizat gerekliliklerini karşılamak üzere 1970’lerde kurulan Türk Kara Kuvvetlerinin Güçlendirme Vakfı, Türk Deniz Kuvvetlerinin Güçlendirme Vakfı, Türk Hava Kuvvetlerinin Güçlendirme Vakfı birleşmiştir. “Türk Silahlı Kuvvetlerinin Güçlendirme Vakfı” adını alan kuruluş savunma sanayisinin gelişimde önemli katkılar yapmıştır. Eserde bu vakfın, ASELSAN, HAVELSAN, İŞBİR, TUSAŞ, ROKETSAN ve ASPİLSAN gibi kuruluşların önemli bir kısmının hissesine bugün sahi sahip olduğuna dikkat çekilmektedir.

1990-2020 yılları arasını kapsayan son dönem önemli bir değişim ve dönüşüm süreci olarak ele alınmıştır. Bu dönem 1990’larda siyasetteki istikrarsızlık, 1994, 2001 ve 2008’de ekonomide meydana gelen krizler, 1995’te gümrük tarifelerini AB kıstaslarına göre düzenleyen gümrük anlaşmasının imzalanması ve 2002’de Ak Parti’nin seçilmesi ile oluşan değişimler ekseninde ele alınmıştır. Yazarlara göre dönemde ortaya çıkan önemli bir değişiklik Türk savunma sanayisinde kendine has tasarımların ortaya çıkmasıdır. Ana muharebe tankı olan ALTAY Projesi, Otokar tarafından tasarlanan paletli araç kategorisindeki TULPAR verilen örneklerden bir kaçıdır. Eserin bu dönemi alan bölümün önemli bir kısmında bunlar gibi savunma sanayisi tasarımı ve üretimi olan örneklerle ayrılmıştır. Türk savunma sanayisinin bu dönemde önemli bir gelişme gösterdiğini savunan yazarların gösterdiği önemli bir kanıt da DefenseNews dergisi tarafından 2000 yılından itibaren açıklanan dünyanın 100 büyük savunma sanayi firmasının sıralandığı listede Türk firmalarının da

birçok sene sıralamaya girmiş olmasıdır. Bu bilgi de açıklayıcı bir tablo ile gösterilmiştir. Ayrıca Türk savunma sanayisinin TSK ihtiyacının karşılanma oranının 1980'lerle karşılatırıldığı taktirde arttığına ve yürütölmekte olan savunma sanayisi proje sayısı ile ayrılan Ar-Ge bütçelerinin 2002 yılına oranla önemli bir yükseliş gösterdiğine de değinilmiştir. Son olarak, *“Türk işletmelerinin yakalığı olumlu hava ve devletin vermiş olduğı sıkı destek ile beraber savunma sanayisinin önümüzdeki yıllarda kayda değer başarılar”* yakalayacağı savunulmaktadır.

Eserin ikinci bölümü “1834-2020 Türk Savunma Sanayii İşletmeleri” başlığıyla ele alınmıştır. Bu bölümde birinci bölümle aynı şekilde konu kronolojik olarak 1834 sonrası dönemi kapsayacak şekilde aynı yıllar esas alınarak beş döneme ayrılmıştır. Yani 1834-1923 yılları arası birinci dönem, 1923-1950 yılları arası ikinci dönem, 1950-1974 yılları arası üçüncü dönem, 1974-1990 yılları arası dördüncü dönem ve 1990-2020 yılları arası beşinci dönem olarak gruplandırılmıştır. Bu bölümde Türk Savunma sanayisi kapsamında devlet veya özel sektör tarafından kurulan (az miktarda 1834 yılı öncesi kurulanlar ve bu tarihte hala işleyenler de dahil olmak üzere) tesisler ele alınmıştır. Söz konusu sanayi kuruluşları ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir. Çoğunlukla kuruluş tarihleri, çok kısaca faaliyetleri ve varsa kapanış tarihleri yer almaktadır. Çok sayıda kuruluş ele alınmasına rağmen her birine çok az yer ayrılmıştır. Buna rağmen çok sayıda kuruluş hakkında bilgi verildiğı için eserin muhteiyatı en fazla olan bölüm olmuştur.

Birinci dönemde on dokuz, ikinci bölümde yirmi iki, üçüncü bölümde on beş, dördüncü bölümde otuz, beşinci bölümde kırk altı olmak üzere bu bölümde toplamda yüz otuz iki kuruluş ele alınmıştır. Eserde 1974 sonrası kurulan işletmelerde yoğunluk vardır.

Üçüncü ve son bölüm ise “Envanter ve Dönemlendirme Araştırması” başlığıyla ele alınmıştır. Eserin bu bölümünde incelenen 132 işletme hakkında tablolar yer almaktadır. İkinci bölümle aynı şekilde kronolojik sırayla beş döneme ayrılmış ve her dönemdeki işletmeler bir tabloda gösterilmiştir. Bu dönemlerden birincisi 1834-1923 “Modernleşme ve İthalata Yöneliş”, ikincisi 1923-1950 “Yerli Üretim Çalışmaları”, üçüncüsü 1950-1974 “Amerikan Yardımlarının Etkisi ve Duraklama Etkisi”, dördüncüsü 1974-1990 “Buhrandan Çıkış Ve Milli Bir Yol”, beşinci ve sonuncusu 1990-2020 “Milli Üretim ve Evrensel Teknolojisi” başlıklarını almışlardır.

Tablolarda işletmeler hakkında bilgiler sekiz sütunda yer almaktadır. Bunlarda işletmelerin adı, açılış tarihleri, kapanış tarihleri, kurulduğu şehir, sermaye türü, alt sektör bilgisi, hangi faaliyetlerde buldukları ve ihracat yapıp yapmadıkları bilgileri verilmiştir. Yazarlar bu tablolarla böyle bir envanter oluşturmaktaki amaçlarını, *“savunma sanayimizin modernleşme çabalarından günümüze kadar gelen bu süreçteki gelişimin bir özetini işletmeler üzerinden göstermek”* cümlesi ile açıklamışlardır.

Kitabın genel olarak akıcı bir anlatıma ve konu ile ilgilenen okuyucuyu sıkmayacak bir üsluba sahip olduğu söylenebilmektedir. Eser literatür için önemli bir kazanım olmuştur. Her ne kadar Türk savunma sanayisi hakkında bazı eserler mevcutsa da aydınlatılması ve geliştirilme gerekli eksikliklerin de fazla olduğu aşıkardır. Kitabın yazarları olan Yasin Şehitoğlu ve Enes Kurt’un İşletme alanında akademik eğitim almış olmaları Türk savunma sanayi tarihini işletme ve iktisat gibi farklı bakış açılarından ele almalarında önemli

bir katkısı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca her iki ismin de akademik olarak işletme ve yönetim alanlarında çalışıyor olmaları savunma sanayisi kuruluşlarına bir işletme gözüyle bakmalarına ve yönetimlerine de odaklanmalarına yardımcı olmuştur. Bu noktadan bakıldığında literatüre farklı bakış açıları kazandırdıkları söylenebilmektedir. Örneğin, iktisadî açıdan incelediklerinde Türk savunma sanayisi üzerinde “1929 Büyük Buhran”ın etkileri veya “24 Ocak Kararları” ile başlayan “Neoliberal” olarak kabul ettikleri sürece rağmen savunma sanayisinin gelişimini sağlayan siyasi etkiye yapılan vurgu önemlidir. Ayrıca yazarlar yaptıkları dönemselleştirmeyi belli bir mantık çerçevesine oturmuşlar ve söz konusu dönem ayrımlarına kanıtlar da sunmuşlardır.

Olumlu taraflarının yanında eserin daha iyi olabilmesi engelleyen bazı veçheler de vardır. Kitapta çok sayıda kaynak kullanılmıştır. Fakat bu kadar çok işletmenin ve uzun bir dönemin ele alındığı eserde birincil kaynak sayısı son derece azdır. Devlet Arşivleri ve Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Arşivi kullanımı sınırlı kaldığı görülebilmektedir.

Daha önce de bahsedildiği gibi ikinci bölümde ele alınan sanayi kuruluşları ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir. Çoğunlukla kuruluş tarihleri, çok kısaca faaliyetleri ve varsa kapanış tarihleri yer almaktadır. Çok sayıda kuruluş ele alınmasına rağmen her birine çok az yer ayrılmıştır. Bu da eserin eksik kalmasına neden olmaktadır.

Son olarak, kitaplarda önemli bir yeri olan dizin kısmı son derece zayıftır. Dizin kısmına yalnızca iki sayfa ayrılmıştır ve içinde çok sayıda kişi, kurum ve kuruluş hakkında bilgi olan bir eser için yetersizdir.

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/ GUIDELINE FOR REVIEW

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIMI ESASLARI

1. Tarih Kritik Dergisi (TKD) tarih sahasında genel kaide olarak son iki yılda yayımlanmış eserlerin Türkçe ve İngilizce tanıtım ve incelemelerini yayımlar. Başka bir yayın organında yayımlanmış yazıların çevirileri yayımlanabilir. Çevirilerin özgün metni gönderilmelidir.

2. TKD'ye gönderilen yazılar editör tarafından derginin yayın kriterleri açısından incelenir. Editör kuşkuya düştüğü hususlarda yayın kurulundan görüş talep alır. Uygun bulunan yazı ilgili hakeme gönderilir. Hakemin uygun bulduğu yazı yayımlanır. Editör yazılarda yazım şekli ile ilgili değişiklik yapabilir.

3. Yazarlara herhangi bir telif ücreti ödenmez.

4. Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.

5. Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir. Kitap incelemesi yazarı,

a. Giriş kısmında ana tez ve yaklaşımını ifade etmeli,

b. Özet kısmında kitabın esas argüman ve iddiaları üzerine odaklanmalı ve çalıştığı disipline getirdiği katkı ve itirazları sıralamalı,

c. Eleştirel tartışma kısmında kitap yazarının alanında yaptığı katkıların önemini değerlendirmeli, argümanlarının dayandığı veriler ve bunların bağlama uygun kullanılıp kullanılmadığını incelemeli ve

ç. Sonuç kısmında kitaba ilişkin ulaştığı sonuçları ifade etmelidir.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya inceleme yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

6. Başlık bilgilerinde tanıtım veya inceleme yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım

Yücel Öztürk (ed.)

İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015, 432 sayfa, ISBN: 978-605-9964-38-8.

Fatih ORTA*

7. Sayfa altında özel işarete karşılık olarak yazarın akademik unvanı, mensup olduğu kurum ve e- posta adresi yazılır (□ Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Konya, forta@selcuk.edu.tr).

8. Kitap tanıtımı metinleri 800-1500 kelime arasında, kitap inceleme metinleri ise 2500-4000 kelime arasında olması tercih edilir.
9. Tanıtım veya incelemenin yapıldığı eserin kapak sayfası resmi metnin başlık bilgilerinin hemen üstüne ortalanarak konulur.
10. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yanadaya holmalıdır.
11. Metin içinde vurgulanması istenen kısımlar *italik* olarak yazılmalıdır. Alıntılar ise *italik* harflerle ve tırnak içinde verilmelidir. Üç satırdan az olan alıntılar satır arasında, üç satırdan fazla olan alıntılar ise satırbaşı yapılarak satırın iki yanından 1 cm içeride blok halinde, 9 punto ve 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.
12. Dipnotlar klasik yöntemde sayfa altında numaralandırılarak verilir.

GUIDELINES FOR BOOK REVIEWS AND REVIEW ESSAYS

1. The Journal of History Critique (JHC) publishes book reviews and review essays in Turkish and English of works in the fields of history, published in the past two years, as a general rule. Translations of previews and essays published in other chronicles and/or journals may also be published. In that case, the original texts of the translations should also be forwarded to JHC.

2. All reviews sent to JHC is subject to examination of the Editor who will conduct an appraisal of the work to establish its conformity with the Journal's publishing *criteria*. The Editor may ask for the opinion of the Editorial Board in case it is so required. Convenient review is sent to the referee. Upon approval of the referee, review is publish. The Editor may make changes regarding the layout format.

3. No *honorarium* will be paid to the authors/researchers.

4. Book reviews should not merely be a summary of the work but should include a critical assesment of the work as well. Book Reviewer shall offer agreement or disagreement with the author and identify where he/she finds the work exemplary or deficient in its contents of knowledge, judgments, or structure. Reviewer shall also clearly state his/her opinion of the work which is discussed.

5. Review essay shall offer an insight into the most important points of the book and discuss these points within a critical approach. Review essays shall follow a general pattern of introduction, summary of the book, critical discussion and conclusion. Author of the review essay shall

- a. Express the fundamentals of his/her thesis and basic approach in the introduction,
- b. Focus on main arguments and assertions of the book and list its contributions and objections in its field in the summary,
- c. Evaluate the contributions of the author of the book to his/her field and examine the data on which his/her arguments have been based and the way in which he/she has used these data within the context of the critical assessment.
- d. Express in the conclusion part he/she has inferred about the book

6. Title information vis-a vis the review shall include name of the book or essay, author of the book, publication place and printing house, publication year, number of pages, and ISBN number. One line below the title, name and family name of reviewer should be written with asterisk right aligned. See an example below;

Cross and Crescent in the Balkans: The Ottoman Conquest of South Eastern Europe

David Nicolle

Barnsley, Pen & Sword Books, 2010, Pp. xvi, 256, ISBN: 978-184415-954-3.

Mesut UYAR*

7. In footnote section, academic title, institution and e-mail address of reviewer are required to be written with asterisk (□ Associate Professor, University of New South Wales, Canberra, m.uyar@adfa.edu.au).

8. It is preferred that book reviews should be between 800-1500 words and review essays 2500 to 4000 words.
9. Cover page picture of the reviewed work is set in the center aligned above the title of review oressay.
10. The typeface must be written in Times New Roman, font size 11, line spacing 1,5, footnotes font size 9 and with single line spacing. Spacing of paragraphs must be 3 pts with the previous one, and 3 pts. with the following one and justified.
11. The important points which need to be emphasized in the text should be written in italics. Citations/quotations should be in *italics* and inverted commas. Citations/quotations less than three lines should be written between lines. If it is more than three lines it must be placed as block 1 cm inside equally from the beginning and the end of the line with font size 9 and 1linespacing.
12. Footnotes will be given in classical manner i.e bottom of the page with numbers.

History Critique

Tarih Kritik Dergisi / Journal of History Critique

TARİH KRİTİKDERGİSİ
Journal of HistoryCritique

Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review Essays Yıl/Year 8 • Sayı/Issue 1 • Ocak/January 2022• e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Prof. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor
Yasemin KALENDER
Funda TEKİN
Büşra MURATOĞLU

YAYIN KURULU/Editorial Board

Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ

REDAKTÖR/Redactor
Ömer KARABAYIR

tarihkritik@gmail.com